

Suurvaltasuhteiden ilmapuntari

Naton itälaajentumisen tulkintakehykset venäläisessä julkisessa keskustelussa 1992–2004

Mari Puurunen

Pro gradu -tutkielma

Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos

Poliittinen historia

Turun yliopisto

Syksy 2023

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

TURUN YLIOPISTO

Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos/ Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

PUURUNEN, MARI: Suurvaltasuhteiden ilmapuntari - Naton itälaajentumisen tulkintakehykset venäläisessä julkisessa keskustelussa 1992–2004

Pro gradu -tutkielma, 94 s.

Poliittinen historia

Syksy 2023

Venäjän presidentti Vladimir Putin pyrki oikeuttamaan Venäjän aloittamaa hyökkäyssotaa Ukrainaan keväällä 2022 teesillä, jonka mukaan sotilasliitto Nato sekä länsimaat olivat pettäneet Venäjän ja aiheuttaneet sille sotilaspoliittisen uhan laajentumalla entisen Neuvostoliiton ja Varsovan liiton jäsenmaihin 1990- ja 2000-luvuilla.

Tämän tutkielman tarkoituksena oli tarkastella ajankohtaista venäläistä julkista keskustelua Naton itälaajentumisesta vuosina 1992–2004. Pyrkimyksenä oli selvittää, miten Naton itälaajentuminen kuvattiin venäläisessä julkisessa keskustelussa, minkälaisia merkityksiä laajentumiselle annettiin, kuinka sen katsottiin vaikuttavan Venäjän tulevaisuuteen ja miten Naton itälaajentumiseen tulisi julkisen keskustelun perusteella vastata. Tutkielman alkuperäisaineisto koostui kahden laajalevikkisen venäläisen sanomalehden, Izvestijan ja Pravdan, painoksista tarkasteluajanjaksolla.

Tutkielman metodologisena pohjana oli kehysanalyysi, jonka avulla primääriaineistosta esiin nousseita temaattisia kokonaisuuksia tarkasteltiin. Kehysanalyysille ominaista on tulkintojen eli kehyksien sidonnaisuus ajankohtaiseen kontekstiinsa. Angloamerikkalaisen tutkimusperinteen soveltamisessa vastaitseenäistyneen Venäjän julkisen keskustelun tutkimiseen otettiin huomioon maan yhteiskunnallinen tilanne, jossa medianvapaus kaventui huomattavasti mediayhtiöiden omistuksen siirtyessä yksityisille liikemiehille 1990-luvun puolivälistä alkaen.

Keskeisinä tutkimustuloksina voitiin todeta julkisen keskustelun olleen pitkälti yksimielistä Naton itälaajentumisen patoamisen puolesta. Julkisessa keskustelussa esiintyneet Naton itälaajentumisen kehykset olivat Venäjän sisäinen kehitys, geopoliittiset kysymykset, Venäjän heikkouden hyväksikäyttö sekä venäjänkielisten vähemmistöjen asema Baltiassa. Naton itälaajentuminen nähtiin osana Neuvostoliiton hajoamisesta alkanutta kehityskulkua, jossa länsimaat pyrkivät opportunistisesti hyötymään Venäjän poliittisesta alennustilasta. Naton itälaajentumisen pelättiin lietsovan äärikansallismielisiä voimia Venäjän hauraassa sisäpoliittisessa tilanteessa. Kylmän sodan jälkeinen muuttunut strateginen toimintaympäristö näyttäytyi Venäjän eristämisenä sekä maantieteellisesti että poliittisesti Euroopasta. Suurvaltasuhteiden vaikutus käytyyn julkiseen keskusteluun oli ilmeinen, sillä keskustelun määrä lisääntyi Venäjän ja Yhdysvaltojen suhteiden näennäisesti lämmitessä, ja loppui täysin suhteiden jäädyttyä 1990-luvun lopussa, useaa vuotta ennen Baltian maiden Nato-jäsenyyksien ratifiointia.

Argumentoidut keinot, joilla Naton itälaajentuminen tulisi estää, vaihtelivat laajasti sekä vaihtuvan ulkopoliittisen suuntauksen että ajallisen kontekstin osalta. 1990-luvun alussa pyrkimys diplomatiaan ja Venäjän sisällyttämiseen yhteisiin turvallisuuspoliittisiin rakenteisiin vaihtui maailmanpoliittisen tilanteen vuoksi 1990-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa yhä enemmän sotilaalliseen ja taloudelliseen painostukseen erityisesti Nato-jäsenyyttä hakevia Baltian maita kohtaan.

Tarkasteluajanjakson aikana Venäjä kääntyi yhä autoritaarisempaan suuntaan, ja Naton itälaajentumisesta johdetut tulevaisuudennäkymät näyttäytyivät julkisessa keskustelussa synkkinä. Naton todettiin käyttäneen 1990-luvun alun Venäjän heikkoutta hyväkseen laajentamalla vaikutuspiiriään Venäjän lähiulkomaihin, mitä Venäjä ei voinut hyväksyä.

Avainsanat: Nato, Venäjä, suurvaltasuhteet, turvallisuuspolitiikka

SISÄLLYSLUETTELO

1 Johdanto	1
1.1 Aiempi tutkimus ja lähdekirjallisuus	2
1.2 Tutkimuskysymykset, primääriaineisto ja aineiston rajaus	6
1.3 Metodit ja käsitteistö	10
2 Venäjän sisäinen kehitys	16
2.1 Atlantistien kulta-aika päättyy	19
2.2 Kumppanuusohjelma kääntää kurssia	24
2.3 Matkalla kohti tulevia vaaleja	28
2.4 Nato-kysymys yhdistää Venäjän poliittista kenttää	30
3 Geopoliittiset kysymykset	35
3.1 Venäjän vaikutuspiirin kaventuminen ja Kaliningradin asema	37
3.2 Ydinasepelotteesta pontta neuvotteluille	41
3.3 Aseteollisuuden alasajo	44
3.4 Aserajoitussopimusten vaikea tulevaisuus	47
4 Venäjän heikkouden hyväksikäyttö	52
4.1 Kaksiraiteinen politiikka Naton itälaajentumisen patoamisessa	53
4.2 Vaihtokauppaa vai alistumista lännen tahtoon	57
4.3 Helsingin traumat	61
5 Venäjänkieliset vähemmistöt Baltiassa	65
5.1 Viron ja Latvian kansalaisuuskysymys	68
5.2 Venäjän kiristämiskeinot vähemmistöjen varjolla	71
6 Johtopäätökset	77
Lähdekirjallisuus	83

Lista lyhenteistä

ETYK – Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi, vuodesta 1994 alkaen ETYJ, Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö

EU – Euroopan unioni

G7/G8 – Group of 7/Group of 8

IFOR – Implementation Force

IVY- Itsenäisten valtioiden yhteisö

LDPR – Venäjän liberaalidemokraattinen puolue

NACC – North Atlantic Cooperation Council

NATO – North Atlantic Treaty Organization, Pohjois-Atlantin puolustusliitto

NRC – Nato-Russia Council

NSC – National Security Council

PfP – Partnership for Peace, Naton rauhankumppanuusohjelma

PJC – Permanent Joint Council

START - Strategic Arms Reduction Treaty, strategisten aseiden vähentämissopimus

SVR - Služba vnešnei razvedki, Venäjän ulkomaantiedustelupalvelu

TAE (CFE) – Tavalliset aseet Euroopassa -sopimus, Conventional Forces in Europe Treaty

WTO – World Trade Organisation, Maailman kauppajärjestö

YK – Yhdistyneet kansakunnat

1 Johdanto

“Se on fakta, että viimeisen 30 vuoden ajan olemme kärsivällisesti pyrkineet yhteisymmärrykseen johtavien Nato-maiden kanssa yhtäläisistä ja jakamattomista turvallisuuden periaatteista Euroopassa. Vastauksena ehdotuksiimme kohtasimme poikkeuksetta joko kyynisiä petoksia sekä valheita tai yrityksiä painostaa ja kiristää, samaan aikaan kun Pohjois-Atlantin liittouma jatkoi laajentumistaan vastalauseistamme ja huolistamme piittaamatta. Sen sotakoneisto on liikkeessä, ja kuten sanoin, se lähestyy meidän rajaamme.”¹

Venäjän presidentin Vladimir Putinin puhe, 24. päivä helmikuuta 2022, kello 6.00. Kreml, Moskova.

Aikaisin torstaiaamuna 24. helmikuuta 2022 televisioidussa puheessaan Venäjän presidentti julisti sotilaallisen erityisoperaation alkavan Ukrainassa alueen ”demilitarisoinniseksi” ja ”denatsifoinniseksi”. Putin aloitti *de facto* sodanjulistuspuheensa esittämällä Venäjän aloittaman sotilaallisen erityisoperaation olevan vastaus Pohjois-Atlantin sotilasliitto Naton itälaajentumiselle 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa. Hänen mukaansa lännen aiheuttamat perustavanlaatuiset uhkat Venäjälle johtuivat Naton itälaajentumisesta Venäjän ollessa heikko ja lännen kieltäytyessä yhteistyöstä Venäjän kanssa. Putinin puhe keskittyi lännen toimien tuomitsemiseen. Yhdysvaltojen johtama laajempi länsi nähtiin syylliseksi tilanteeseen, jossa Venäjä oli oikeutettu aloittamaan aseellinen hyökkäys Ukrainaan. Puheessaan Putin paljasti katkerana luettelon tapahtumia 1990-luvulta ja 2000-luvun alusta, jotka toimivat todistuksena Venäjän alistamisesta sen ollessa heikko.²

Aiemmissa puheissaan Putin oli vedonnut vahvasti väitteisiin, jonka mukaan Venäjälle oli annettu vuonna 1990 takeet siitä, ettei Nato laajenisi ”tuumaakaan” sen silloisia jäsenmaita idemmäksi. Tämän tekosyynturvin Putin lähti turvaamaan etupiirivaatimuksiaan brutaalilla hyökkäyssodalla Ukrainassa. Tämän tutkielman tarkoituksena on tutkia Venäjällä 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa käydyntä julkisen keskustelun pitkää linjaa liittyen entisten Varsovan liiton ja Neuvostoliiton jäsenmaiden Nato-jäsenyysprosesseihin.

¹ Venäjän presidentin Vladimir Putinin puhe, helmikuun 24. päivä 2022, klo 6.00. Kreml, Moskova. [<http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>]. Tutkielmassa esiintyvät sitaatit ovat tekijän vapaasti suomentamia.

² Ibid.

Tarkoituksena on analysoida, miten Naton itälaajentumista kehystettiin venäläisessä julkisessa keskustelussa, minkälaisia merkityksiä siihen liitettiin, mitkä syyt nähtiin Naton itälaajentumisen perusteiksi ja miten Naton itälaajentumisen katsottiin vaikuttavan Venäjän tulevaisuuteen. Erityistä huomiota kiinnitetään keskusteluissa esitettyihin tulevaisuudenkuviin ja tulevaisuuden kehitysnäkymiin Itä-Euroopan maiden Nato-jäsenyyksien näyttäessä lähestulkoon varmalta läpi 1990-luvun.

Keskustelu Naton itälaajentumisesta käynnistyi heti Varsovan liiton ja Neuvostoliiton lakattua olemasta vuosina 1991–1992, ja jatkui aina Baltian maiden Nato-jäsenyyteen vuonna 2004. Julkisen keskustelun aineistona ovat kahden venäläisen laajalevikkisen sanomalehden, *Pravdan* ja *Izvestijan* painokset tarkasteluajanjaksolta. Tutkielman rakenne koostuu niistä teemoista – tulkintakehyksistä – joiden avulla Naton itälaajentumista jäseneltiin venäläisessä julkisessa keskustelussa tarkasteluajanjaksolla. Kehysanalyttisin menetelmin tarkasteltuna tulkinnot Naton itälaajentumisen vaikutuksista Venäjälle jakautuivat neljään pääkehykseen, jotka ovat Venäjän sisäinen kehitys, geopolitiikan kysymykset, Venäjän heikkouden hyväksikäyttö ja venäjänkielisten vähemmistöjen asema Baltiassa. Nämä aineistosta nousevat kehykset ovat toistensa kanssa limittäisiä, sekä sisältävät monia pienempiä tulkintakehyksiä, joilla Naton itälaajentumista pyrittiin jäsentämään julkisessa keskustelussa. Kehysanalyysille olennaista on, että kehyksiä luodaan sen hetken yhteiskunnallisen tilanteen sekä historian kokemusten perusteella.³

1.1 Aiempi tutkimus ja lähdekirjallisuus

Sotilasliitto Natoa ja Venäjää käsittelevä tutkimuskenttä on laaja, ja se on saanut alkunsa heti 1990-luvun alkuvuosina. Suurin osa tutkimuksesta käsittelee Naton ja Venäjän kahdenvälisiä suhteita ja niiden muutoksia, peilaten suoraan myös Yhdysvaltojen ja Venäjän kahdenvälisiin suhteisiin. Nämä kahdenväliset suhteet toimivat myös tämän tutkielman osana eräänlaisena tarkasteluprismana, sillä keskustelu Naton itälaajentumisesta venäläisessä lehdistössä liittyy pitkälti keskusteluun Naton ja Venäjän kahdenvälisistä suhteista. Kahdenvälisten suhteiden tila toimii kuin eräänlaisena ilmapuntarina keskustelulle Naton uusista jäsenmaista: Aina Venäjän ja Naton suhteiden ollessa uudessa risteyskohdassa ja muutoksessa, keskustelu Naton mahdollisista uusista jäsenmaista kiihtyy. Tästä voi pitää esimerkkinä vuoden 1993–1994

³ Karvonen 2000, 8.

keskustelujen vilkastumista Naton ja Venäjän suhteiden asteittaisen lämpenemisen myötä, ja uudestaan vuodesta 1996 eteenpäin, kahdenvälisen suhteiden ajaututtua lähes totaalisen jäätyneen tasolle.

Venäjän ja Naton suhteita tarkastelevia teoksia ovat muun muassa laajoihin arkistolähteisiin perustuva Mary E. Sarotten *Not One Inch* (2021)⁴. Sarotte käy läpi Naton ja Venäjän suhteiden kehitystä aina vuodesta 1989 vuoteen 1999 asti. Hän pohjustaa tarkkanäköistä tutkimustaan huomiolla, ettei Nato missään vaiheessa historiaansa luvannut Venäjälle (tai Neuvostoliitolle) ettei sotilasliiton jäsenyyttä myönnettäisi uusille jäsenmaille. Tämä yleinen harhaluulo siitä, mitä valtiosihteri Bakerin ja presidentti Gorbatšovin keskustelussa helmikuun 9. päivä vuonna 1990 käytiin läpi, on avattu teoksessa todisteiden kautta. Keskusteluissa Saksojen yhdistymisestä valtiosihteri Baker esitti Gorbatšoville hypoteettisen kysymyksen siitä, olisiko yhdistynyt Saksa ilman Naton läsnäoloa parempi vaihtoehto sille, ettei Nato siirtäisi sotilasinfrastruktuuriaan entisen Itä-Saksan alueelle Saksojen yhdistymisen jälkeen. Tuumaakaan itään -keskustelu koski näin ollen vain Itä-Saksaa ja Naton komentorakenteiden ja muun sotilasinfrastruktuurin pysyvyyttä vain entisen Länsi-Saksan alueella. Varsovan liittoon kuuluneet Itä-Euroopan maat eivät liittyneet keskusteluun, jossa muotoiltiin Saksojen tulevaisuutta.

Sarotten teoksen kolme lukua käsittelevät Venäjän ja Naton suhteissa tapahtuneita muutoksia kolmen ajanjakson kautta: suhteiden uudelleenmuodostumisen vuodet 1989–1992, dialogin vuodet 1993–1994 sekä suhteiden jäätyneen ajanjakson 1995–1999. Tämän tutkielman aineiston perusteella tehdyt havainnot noudattelevat pitkälti Sarotten kuvaamia kahdenvälisen suhteiden kausia.

Kattavana kulmakivenä Naton ja Venäjän suhteiden tutkimukselle voidaan pitää Vincent Pouliot'n teosta *International Security in Practice* (2010)⁵. Teoksessa käsitellään Naton ja Venäjän diplomaattisten instituutioiden peruslähtökohtia ja foorumeita, joilla neuvotteluja puolin ja toisin käytiin, Naton ja Venäjän virallisten konsultaatiomekanismien lisäksi mukaan lukien ETYJ ja YK. Pouliot'n tarkastelujakso kattaa aikajänteen vuodesta 1992 vuoteen 2008, ja on näin ollen yksi ensimmäisistä kattavista arvioista Naton ja Venäjän suhteiden monimutkaisesta kehityksestä aina presidentti Putinin ensimmäisen presidenttikauden loppuun saakka.

⁴ Sarotte 2021.

⁵ Pouliot 2010.

Ensimmäisiä havaintoja venäläisestä suhtautumisesta Naton itälaajentumiseen on tehnyt Stephen Blank, joka artikkelissaan *Russia, NATO Enlargement, and the Baltic States* (1998)⁶ kuvailee Venäjän keinoja estää Baltian maiden mahdolliset Nato-jäsenyydet. Blank argumentoi onnistuneesti Venäjän 1990-luvun epäsuhtaa kuvitellun suurvalta-aseman sekä poliittisten ambitioiden ja sotilaspoliittisten kyvykkyyksien välillä. Blankin mukaan Venäjä oli jäänyt kiinni kylmän sodan aikaiseen kaksinapaiseen hegemoniaan, ja pyrki näin ollen tasavertaiseen asemaan Yhdysvaltojen kanssa Euroopan turvallisuuden takaajana 1990-luvulla, Euroopan todellisuuden ollessa kaukana Moskovan visioista.

Naton itälaajentumista ja Venäjää julkisten lähteiden avulla tutkinut J. L. Black pyrkii määrittelemään teoksessaan *Russia Faces NATO Expansion* (2000)⁷ Venäjän antipatioita Naton itälaajentumista kohtaan ja ymmärtämään, mitä laajentuminen tarkoittaa venäläisille tarkastelemalla joukkotiedotusvälineitä. Kriittisesti Naton itälaajentumiseen suhtautuvan Blackin lähdemateriaali on lähes kokonaan venäjänkielisiä alkuperäislähteitä, ja hän käyttää niitä monipuolisesti yhdistelemällä televisiota, lehdistöä, haastatteluita, mielipidemittauksia ja muita aikalaislähteitä. Teoksen ainoa heikkous on sen ilmestymisajankohta vuonna 1999: Jeltsinin luopuminen vallasta ja Putinin valtaannousu, Yhdysvaltojen presidentinvaalit, 2000-luvun uudet aserajoitussopimukset sekä itse toinen laajentumiskierros Baltiaan jäävät vääjäämättä Blackin analyysin ulkopuolelle.

Havaintoja Venäjän suhtautumisesta Naton itälaajentumiseen ovat tehneet myös Aleksander Sergunin artikkelissaan ”*Russian Domestic Debate on NATO Enlargement: From Phobia to Damage Limitation*” (1997), Ronald Dannreuther raportissaan ”*Russian Perceptions of the Atlantic Alliance*” (1997), Martin A. Smith artikkelissaan ”*A Bumpy Road to an Unknown Destination? NATO-Russia Relations, 1991–2002*” (2002), Andrei Tsygankov artikkelissaan ”*The Russia-NATO Mistrust: Ethnophobia and the Double Expansion to Contain ‘the Russian Bear.’*” (2013) ja Sergei Radchenko artikkelissaan ”*‘Nothing but Humiliation for Russia’: Moscow and NATO’s Eastern Enlargement, 1993-1995*” (2020).⁸ Suomessa Naton ja Venäjän suhteita ovat tutkineet mm. Tuomas Forsberg artikkelissaan ”*Russia’s relationship with NATO: a qualitative change or old wine in bottles?*” (2005)⁹ sekä Sirke Mäkinen

⁶ Blank 1998.

⁷ Black 2000.

⁸ Sergunin 1997; Dannreuther 1997; Smith 2002; Tsygankov 2013; Radchenko 2020.

⁹ Forsberg 2005.

väitöskirjassaan” *Russian Geopolitical Visions and Argumentation: Parties of Power, Democratic and Communist Opposition on Chechnia and NATO, 1994-2003*” (2008)¹⁰.

Tutkielman havaintojen tukena käytetään myös muistelmateoksia niiltä henkilöiltä, jotka olivat avainasemissa Naton itälaajentumisen ja Venäjän kysymyksissä. Mainittavia muistelmateoksia ovat muun muassa Venäjän entisten ulkoministerien Andrei Kozyrevin ja Jevgeni Primakovin omaelämäkerralliset teokset ”*The Firebird*” (2019)¹¹ ja ”*Russian Crossroads*” (2004)¹², Jeltsinin toisesta presidenttikaudesta kertova teos ”*Midnight Diaries*” (2000)¹³ sekä Yhdysvaltojen entisen varaulkoministerin Strobe Talbottin ”*The Russia Hand*” (2003)¹⁴.

Lisäksi tutkielmassa tarkastellaan julkisessa keskustelussa tapahtuneita muutoksia peilaten niitä Venäjän strategiaan ohjausasiakirjoihin, kuten sotilasdoktriineihin¹⁵ sekä ulko- ja turvallisuuspolitiikan konseptioihin¹⁶. Myös Venäjän presidentin vuosittainen puhe liittoneuvostolle¹⁷ eli duuman ylähuoneelle on määritelty strategiseksi ohjausasiakirjaksi. Näissä asiakirjoissa määritellään Venäjän keskeiset tavoitteet ulko- ja sotilaspolitiikan alalla, ja keinot niiden saavuttamiseksi. Ohjausasiakirjojen analyysillä pyritään kuvaamaan venäläisen strategisen ajattelun pääpiirteitä ja Venäjän näkemystä omasta toimintaympäristöstään. Asiakirjojen ollessa julkisesti saatavilla niillä on keskeinen rooli venäläisessä julkisessa keskustelussa, ja niiden tarkoituksena on osaltaan tukea Venäjän ulkopoliittisten tavoitteiden saavuttamista.¹⁸

Tämän tutkielman kannalta Naton ja Venäjän kahdenvälisen suhteen tutkimus antaa pohjan tarkastella Venäjällä käytyä julkista keskustelua. Tutkimus Venäjän suhtautumisesta Naton itälaajentumiseen puolestaan tukee primääriaineistosta tehtyjä havaintoja. Venäjän Nato-suhtautumisen tutkimukselle leimallista on ollut sen perustuminen dikotomiseen

¹⁰ Mäkinen 2008.

¹¹ Kozyrev 2019.

¹² Primakov 2004.

¹³ Jeltsin 2000.

¹⁴ Talbott 2003.

¹⁵ Vuoden 1993 sotilasdoktriinista julkaistiin vain osia otsikolla Venäjän federaation sotilaallisen doktriinin päämääräykset, Osnovnye položenija voennoi doktriny Rossijskoi Federatsii [<https://nuke.fas.org/guide/russia/doctrine/russia-mil-doc.html>]. Vuoden 2000 sotilasdoktriini, Voennaja doktrina Rossijskoi Federatsii [https://www.ng.ru/politics/2000-04-22/5_doktrina.html].

¹⁶ Venäjän ulkopoliitiikan konseptio vuodelta 2000. Kontseptsija vnešnei politiki Rossijskoi Federatsii [<https://docs.cntd.ru/document/901764263>]. Venäjän kansallisen turvallisuuden konseptio vuodelta 1997. Kontseptsija natsionalnoi bezopasnosti Rossijskoi Federatsii. [<https://www.armscontrol.ru/start/rus/docs/snconold.htm>].

¹⁷ Presidentti Vladimir Putinin vuosittainen puhe Venäjän federaation liittoneuvostolle. 25.4.2005. [<http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>].

¹⁸ Lavikainen et al. 2022, 20; Puurunen 2021.

lähtöasetelmaan, jossa Venäjän Nato-vastaisuuden on katsottu olevan jollain tapaa premissi ja tutkimuksen lähtökohta. Kielteinen suhtautuminen on historiallisista syistä otettu usein annettuna, eikä tarkempia syitä ja perusteita kielteiseen suhtautumiseen ole tutkittu perustavanlaatuisesti. Tämän tutkielman tarkoituksena on tutkia venäläisessä julkisessa keskustelussa artikuloituja syitä, seurauksia ja näkökulmia Naton itälaajentumiseen.

1.2 Tutkimuskysymykset, primääriaineisto ja aineiston rajaus

Tämän pro gradu -tutkielman tutkimuskysymykset ovat seuraavat: Miten Naton itälaajentuminen kehystettiin venäläisessä julkisessa keskustelussa? Minkälaisia merkityksiä laajentumiselle annettiin ja kuinka laajentumisen katsottiin vaikuttavan Venäjän tulevaisuuteen? Mitä toimia julkisessa keskustelussa esitettiin Naton itälaajentumiseen vastaamiseksi? Tarkastelussa on myös tulkintakehysten muutos tarkastelujakson aikana sekä niiden nivoutuminen toisiinsa. Julkinen keskustelu oli koko tarkastelujakson ajan lähes yksimielistä Naton itälaajentumisen lähtökohdista, sen tarkoituksista ja merkityksistä Venäjän tulevaisuudelle, kun taas keinot Naton itälaajentumiseen vastaamiseksi vaihtelivat laajasti. Näin ollen myös kehukset ovat hyvin limittäisiä sekä tarkasteluajanjakson aikana muuttuvia.

Tutkimuksen primääriaineisto koostuu kahdessa venäläisessä sanomalehdessä, *Izvestijassa* ja *Pravdassa* käydystä julkisesta keskustelusta. Aineistona olevat sanomalehdet olivat Neuvostoliiton sekä vastaitsenäistyneen Venäjän laajalevikkisimpiä sanomalehtiä, ja ne olivat vakiinnuttaneet paikkansa venäläisessä julkisessa keskustelussa jo 1900-luvun alussa. Molempien sanomalehtien osalta aineisto koostuu niistä teksteistä, joissa Naton itälaajentumista käsiteltiin. Nämä tekstit olivat yleisempiä *Izvestijassa*, joka käsitteli yleisesti ottaen laajemmin kansainvälisen politiikan aiheita.

Yleisiä tekstilajeja aineistossa olivat uutiset, haastattelut sekä mielipidekirjoitukset, joita julkaistiin etenkin *Izvestijassa* tuomaan esille johtavien tutkijoiden näkemyksiä. Tutkijoiden lisäksi julkiseen keskusteluun osallistuivat poliitikot sekä virkamiehet, eritoten eri puolille Eurooppaa lähetetyt venäläiset diplomaatit. Esimerkiksi useissa länsi-Euroopan maissa suurlähettiläänä toiminut Anatolii Adamišin osallistui julkiseen keskusteluun pitkällä kommenttipuheenvuoroilla *Izvestijassa*. Myös eritoten *Izvestijan* ulkomaankirjeenvaihtajat sekä Euroopassa että Yhdysvalloissa olivat aktiivisia kansainvälisen politiikan tapahtumien kehystäjiä. *Izvestijan* Washingtonin kirjeenvaihtaja Vladimir Nadein raportoi laajasti

Yhdysvaltojen ja Naton toiminnasta Euroopassa. Silmiinpistävää oli kaikkien julkiseen keskusteluun osallistuneiden osapuolien yhteisymmärrys Naton itälaajentumisen negatiivisista vaikutuksista Venäjälle, ja argumentointi laajentumisen patoamisen puolesta. Aktiivisimpien keskustelijoiden profiileista löytyy myös huomattavia yhteneväisyyksiä: Useimmat sanomalehtien kirjeenvaihtajat olivat myös poliittisesti aktiivisia, ja toimineet aiemmin Neuvostoliiton ja Venäjän diplomaattisissa edustustehtävissä ympäri maailmaa.

Izvestija (kirjaimellisesti ”uutiset”, verbistä *izveštjat*, ”tiedottaa”, ”ilmoittaa”) on Venäjän ja edeltäneen Neuvostoliiton pitkäikäisimpiä sanomalehtiä. *Izvestija* perustettiin helmikuun vallankumouksen aikana vuonna 1917 silloisessa Petrogradissa nimellä *Izvestija Petrogradskago Soveta Rabotših Deputatov* (Pietarin työläisedustajien neuvoston uutiset). Neuvostoliiton aikana *Izvestija* toimi Neuvostoliiton korkeimman neuvoston, kaksikamarisen parlamentin äänenkannattajana. Parlamentin poliittinen valta oli lähes olematon, joten *Izvestijalla* oli tietynlaista liikkumatilaa esimerkiksi *Pravdaan* verrattuna, kuitenkin Neuvostoliiton raskaan poliittisen painostuksen alla. *Izvestijaa* julkaistiin päivittäin, ja levikiltään se oli yksi maan suurimmista sanomalehtiä. *Izvestija* oli arvohierarkialtaan Neuvostoliiton toiseksi tärkein lehti heti *Pravdan* jälkeen.¹⁹

Pravda (kirjaimellisesti ”totuus”) perustettiin vuonna 1912 maanalaiseksi sanomalehdeksi, jonka Venäjän sosialistinen liike hyväksyi pian pääuutislähteekseen. Varhaisina vuosinaan *Pravda* oli jatkuvan tarkkailun ja sensuurin alaisena, jonka vuoksi sanomalehti joutui muuttamaan nimeään useaan otteeseen. Vuonna 1914 ensimmäisen maailmansodan sytyttyä Venäjän hallitus sulki kaikkien kumouksellisten lehtien toimitukset ja otti käyttöön sodanajan sensuurin. Helmikuun vallankumouksen yhteydessä vuonna 1917 *Pravdasta* tuli bolševikkien keskuskomitean virallinen elin, ja sen toimitus avattiin uudelleen. Kun bolševikit nousivat lopullisesti valtaan lokakuun vallankumouksessa samana vuonna, *Pravdasta* tuli Neuvostoliiton kommunistisen puolueen virallinen äänenkannattaja.²⁰

Pravda oli Neuvostoliiton kommunistisen puolueen keskuskomitean virallinen ääni vuodesta 1918 vuoteen 1991 asti. Puolueen jäsenillä oli velvollisuus lukea *Pravdaa*, ja sanomalehden tilaus oli pakollista myös valtion omistamille yrityksille, armeijalle ja muille vastaaville yhteisöille aina vuoteen 1989 saakka.²¹ *Pravda* oli Neuvostoliiton suurin sanomalehti levikkinsä puolesta. Neuvostoliiton aikana lehteä julkaistiin joka päivä, mutta talousvaikeudet

¹⁹ Jones 2002, 360–361.

²⁰ Pravdan nettisivujen historiaosio. [<https://gazeta-pravda.ru/history/>] vierailtu 31.10.2022.

²¹ Hooker 1996, 34.

ja lukijakunnan väheneminen Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen johtivat lehden numeroiden vähentämiseen kolmeen viikossa.

Neuvostoliiton aikana *Izvestija* ja *Pravda* olivat kaksi kommunistiseen puolueeseen liitännäistä suurlevikkistä lehteä. Monet neuvostoliittolaiset kaskut viittasivat lehtien rinnakkaisuuteen sekä kilpailevaan asemaan, kuten ehkä tunnetuin V ”*Pravde*” net *izvesti, i v* ”*Izvestijah*” net *pravdy - Pravdassa ei ole uutisia, ja Izvestijassa ei ole totuutta.*²² Lehdet poikkesivat jonkin verran toisistaan tyyllillään. Pravdalle tyypillistä oli sen ortodoksinen ja konservatiivinen profiili, kun taas *Izvestija* harjoitti avoimempaa tyyliä, joka vetosi erityisesti Pietarin ja Moskovan älymystöön, intelligentsijaan. Gorbatšov valitsi *Izvestijan* pääuutisoijakseen kertoessaan uudelleenrakennus- ja avoimuuspolitiikastaan. *Izvestija* kävi läpi suuren muutoksen kohti vapaata journalismia 1980-luvun lopussa ja nousi arvostetuksi uutislähteeksi sekä kotimaassa että ulkomailla.²³

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen lehdet joutuivat määrittelemään itsensä sekä toimintaympäristönsä uudelleen. Vuodesta 1992 eteenpäin venäläinen media joutui sopeutumaan kahdenlaiseen muutokseen, markkinatalouden nousuun sekä demokratian asteittaiseen kehitykseen. Samaan aikaan Venäjän 1990-lukua on kuvailtu poliittisen ja sosiaalisen kaaoksen ajaksi.²⁴ *Izvestijan* tehdessä pesäeron kommunistiseen puolueeseen ja suuntautuessa yhä enemmän venäläiseen ja patrioottiseen suuntaan, *Pravda* myytiin kannattamattomana kreikkalaiselle yrittäjäsuvulle. Vuonna 1996 kiistat *Pravdan* omistajien sekä journalistien välillä johtivat *Pravdan* jakautumiseen, jonka jälkeen osa alkuperäistä *Pravdaa* siirtyi takaisin Venäjän kommunistisen puolueen haltuun. Pravdasta eronnut *Pravda.ru* -sanomalehti ei ole kytköksissä puolueeseen.²⁵ Neuvostojärjestelmän lakkaamisen jälkeistä aikakautta on kuvattu usein muutosten aikakautena, sillä todelliset tapahtumat ovat osoittaneet, ettei suoraviivainen ja nopea siirtymä järjestelmästä toiseen toteutunut.²⁶

Myös *Izvestija* kärsi Neuvostoliiton romahtamisen aiheuttamista talousvaikeuksista, ja lehden omistajuus vaihtui 1990-luvulla useaan otteeseen. *Izvestijan* päätoimittajan kieltäytyessä julkaisemasta Jeltsinin pitämää puhetta vuoden 1991 elokuun vallankaappausyrityksessä *Izvestijan* toimittajat julistautuivat uuden lehden perustajiksi, jonka nimeksi tuli pelkästään

²² Ven.” В «Правде» нет известий, в «Известиях» нет правды.”

²³ Voltmer 2000, 474.

²⁴ McNair 1994, 115.

²⁵ Russia's Purveyor of 'Truth', Pravda, Dies After 84 Years. The New York Times 31.7.1996.

<https://www.nytimes.com/1996/07/31/world/russia-s-purveyor-of-truth-pravda-dies-after-84-years.html> vierailtu 1.11.2022.

²⁶ Pietiläinen 2002, 14.

”*Izvestija*” vanhan virallisen ”*Izvestija sovetov narodnyh deputatov SSSR*” sijaan. *Izvestija* hyväksyi peruskirjaksen luvun, jossa *Izvestijan* työntekijät vannovat ”riippumattomuutta poliittisista puolueista ja muista julkisista yhdistyksistä, jotka tavoittelevat poliittisia päämääriä”. Uudeksi päätoimittajaksi valittiin Igor Golembiovski. Vuosina 1992–1993 kommunistisen puolueen korkeimman neuvoston johtaja Ruslan Hasbulatov pyrki palauttamaan *Izvestijan* takaisin korkeimman neuvoston alaisuuteen, kuitenkin onnistumatta siinä Jeltsinin tukiessa lehden toimitusta.²⁷ Tapahtumasarja kytkeytyi olennaiseksi osaksi suurempaa perustuslaillista kriisiä, joka päättyi parlamentin hajottamiseen sekä uuteen perustuslakiin, joka lujitti presidentin valtaoikeuksia.²⁸

Sanomalehdet ovat perinteisesti muodostaneet vankan pohjan venäläiselle ja neuvostoliittolaiselle mediakentälle. 1990- ja 2000-luvulla sanomalehtien lukijamäärät romahtivat television sekä internetin yleistyttyä kotitalouksissa, mutta sanomalehdet katsottiin edelleen olennaiseksi osaksi julkista keskustelua sekä tärkeäksi uutislähteeksi. Sanomalehtien laskeva trendi 1990-luvulla oli yhtenäinen kaikkialla lännessä, eikä Venäjä ollut poikkeus. Uusien mediamuotojen, erityisesti television, valtavirtaistuttua sekä 1990-luvun laman kurittaessa kotitalouksien ostovoimaa että painokustannusten kallistuttua sanomalehtien hintojen nähtiin karkaavan tavalliselta venäläiskuluttajalta. Valtaapitävien suhtautuminen lehtiin osoittaa niiden olleen yhä 1990-luvulla tärkeä uutislähde.²⁹

Aineisto on rajattu aiheesta käydyn keskustelun aikajänteen mukaan. Keskustelun voidaan katsoa alkaneen Neuvostoliiton sekä sen ylläpitämän Varsovan liiton hajottua ja Baltian maiden itsenäistyttyä vuoden 1992 aikana. Tarkastelujakso päättyy vuoden 2004 maaliskuuhun, jolloin Baltian maat hyväksyttiin Naton jäseniksi. Huomattavaa on, että keskustelu Naton itälaajentumisesta keskittyi vahvasti vuosien 1993 ja 1997 väliseen aikaan, jonka jälkeen keskustelu hiipui merkittävästi, ja loppui jo ennen Baltian maiden Nato-jäsenyyksien realisoitumista. Keskustelun vilkkaimpina vuosina 1993–1997 Naton itälaajentumista käsiteltiin lehdistössä laajasti viikoittain, kun taas vuosien 1999–2004 aikana aihetta käsiteltiin laajemmin vain muutaman kerran vuodessa.

²⁷ Jones 2002, 362–363.

²⁸ Zasurski 2016, 25–26.

²⁹ Arutunyan 2009, 14–16; 42–43.

Olemassa oleva tieto primääriaineistona olevien sanomalehtien levikkimääristä 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa on vähäistä. Arvioidut levikkimäärät vaihtelevat suuresti, ja tilastointi on epäluotettavaa, sillä osassa tilastoista lasketaan mukaan vaihtelevia osia entisen Neuvostoliiton maista. Vain Venäjään keskittyvät tilastot vaihtelevat myös suuresti. Tilastoista tehdyn karkean arvion mukaan molempien lehtien levikki 1990-luvulla oli muutamia satoja tuhansia per painos. Vaihtelevia arvioita levikistä mm. Venäjän kulttuuriministeriön sivuilla [https://bigenc.ru/domestic_history/text/2001533] vierailtu 31.10.2022.

Koko tarkastelujakson ajan venäläisen julkisen keskustelun olettamus oli lähes kaikkien Itä-Euroopan maiden pyrkimys sotilasliiton jäseniksi. Venäläisessä julkisessa keskustelussa Naton itälaajentuminen näytti varmalta viimeistään vuonna 1997 Venäjän ja Naton allekirjoittaessa suhteidensa perussopimuksen, jossa Venäjä *de facto* hyväksyi Naton tutkimusprosessin uusien jäsenmaiden kartoittamiseksi. Visegrád-maat Puola, Unkari ja Tšekki hyväksyttiin jäseniksi vuonna 1999, ja julkisessa keskusteluissa enemmän painoarvoa saaneiden, Venäjän strategiseksi toimintaympäristöksi kuvailtujen Baltian maiden sekä Slovakian jäsenyyssopimukset alkoivat vuosituhaten taitteessa. Tarkastelujakson loppuvaiheessa keskustelu Naton laajentumisesta keskittyi yhä enemmän sen haittojen torjumiseen ja minimointiin muun muassa venäjänkielisten vähemmistöjen oikeuksien puolustamisessa sekä uusien aserajoitussopimusten muodossa.

1.3 Metodit ja käsitteistö

Tutkielman metodologia perustuu historiantutkimukselle ominaisen laadullisen sisällönanalyysin lisäksi kehysanalyysin soveltamiseen venäläisen julkisen keskustelun tutkimuksessa. Laadullisen sisällönanalyysin keinoin sanomalehtiaineiston tarkastelussa keskitytään siihen, mistä asioista, aiheista ja teemoista käyty keskustelu Naton itälaajentumisesta koostuu.³⁰ Varto (2005) katsoo laadullisen analyysin lähtevän kriittisen ajattelun perinteestä, jossa aineiston eri osia havainnoidaan niiden muodostamana kokonaisuutena. Prosessille olennaista on vertailujen tekeminen myös aikaan ja paikkaan sekä silloiseen maailmankuvaan sidottuina.³¹ Näin ollen laadullisen tutkimuksen argumentti rakentuu lähdekriittisestä näkökulmasta lähtien, eri havaintoja yhteensovittamalla.

Laadullisen menetelmän avulla aineistosta on tunnistettu teemoja, joita on eritelty kehysanalyysin avulla. Kehysanalyysi toimii työkaluna, jolla kategorisoidaan primääriaineistosta löytyneitä teemoja. Kehysanalyysin luoja pidetään kanadalaisyyntyistä sosiologia ja kirjailijaa Erving Goffmania. Teoksessaan *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience* (1974) hän kuvaa ensimmäistä kertaa kehystämisen ihmisen tapana järjestää ympärillä olevaa maailmaa. Goffmanin mukaan kehyksiä käytetään todellisuuden katkelmien (*strips*) analysoimiseen. Katkelmilla kuvataan satunnaisia osia

³⁰ Laadullisesta sisällönanalyysistä esim. Alasuutari 2011.

³¹ Varto 2005, 93–95, 148.

todellisuudesta, jotka on otettu näytteiksi jatkuvasti etenevästä toiminnan virrasta. Katkelmat muodostavat siis erityislaatuisen aineiston, jonka organisointiin kehyksiä käytetään.³²

Asiat saavat merkityksensä kehyksien kautta, sillä kehykset sitovat asiat osaksi ympäröivää todellisuutta. Kehyksillä on merkittävä rooli tiedon jäsentelyssä kokonaisuuksiksi. Tiedon jäsentelyä eli kehystämistä tehdään aiemmin opittujen tulkintamallien eli kehysten avulla. Kehykset ovat aina osa kulttuuria, jossa toimija tekee havaintoja. Näin ollen kehys ei koskaan ole neutraali näkökulma ilmiöön, vaan se sisältää tiedostamattomia ennako-oletuksia todellisuudesta ja sen olemuksesta³³. Kehysanalyysin hyödyntämistä julkisen keskustelun analyysiin selkeyttää Gitlinin (1980) ajatus toimittajien työstä kehysten luojina. Gitlin kuvaa kehyksen ja diskurssin suhdetta toimittajan työssä. Toimittajat joutuvat etsimään eri lähteistä tulevasta suuresta määrästä informaatiota yhteisen juonen, tiivistämään ja kokoamaan faktat järkeväksi kokonaisuudeksi.³⁴ Gitlinin mukaan:

*”pääosin tiedostamattomat ja mainitseamattomat kehykset vaikuttavat tekstejä kirjoittavien toimittajien lisäksi myös toimittajien raportteihin nojaavien lukijoiden käsitykseen todellisuudesta. Kehykset ovat malleja, joilla symbolien käsittelijät rutiinomaisesti organisoivat diskurssin, olipa tämä sitten sanallinen tai kuvallinen esitys.”*³⁵

Kehyksen käsitettä käyttävät journalismin tutkijat korostavat journalismin luonnetta ”rakennettuna todellisuutena”. Uutiset eivät vain välitä kuvia todellisuudesta, vaan pikemminkin rakentavat sitä. Journalismin näkökulmasta kehys on organisoiva idea, jonka avulla toimittajat tulkitsevat tiettyä tapahtumaa tai ilmiötä. Tässä mielessä kehys ohjaa sekä ajattelua että toimintaa. Tyypillistä on, että kehykset ovat suurelta osin julkilausumattomia tai tiedostamattomia. Ne ovat eräänlaisia mentaalisia karttoja, joiden perusteella toimittajat luovat uutisia ja muita tekstejä. Journalismin tutkijat kiinnittävät huomiota siihen, miten journalistinen kulttuuri luo erilaisia käsityksiä asioiden ja tapahtumien esittämiselle.³⁶

Kehysanalyysin avulla aineistosta on löydetty temaattisia kokonaisuuksia, kehyksiä, joiden avulla toimittajat ovat jäsenelleet näkemyksiään. Kehysanalyysin avulla tunnistetaan ne pääpiirteiset teemat, joita sanomalehdissä käydyissä keskusteluissa esitettiin Naton itälaajentumiseen liittyviksi tarkasteluajanjaksolla. Kehyksien synty, muuntuminen,

³² Goffman 1974, 11.

³³ Väliaverron 1996, 108.

³⁴ Karvonen 2000, 79.

³⁵ Gitlin 1980, 7.

³⁶ Väliaverron 1996, 108.

vaihtuminen ja katoaminen kytketään ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin teemoihin, jotka antavat kehyksille kontekstin.

Kehyksen käsite auttaa myös hahmottamaan journalismille tyypillistä jatkuvuutta. Journalismi ei läheskään aina ole sellaista irrallisten asioiden ja tapahtumien raportointia, jollaisena se pinnalta katsoen näyttäytyy. Se, mikä yhdestä näkökulmasta on irrallinen tapahtuma ja siitä kertova uutinen, on toisesta näkökulmasta osa laajempaa kokonaisuutta tai prosessia. Kehyämällä mediat jäsentävät yksittäisiä tapahtumia ja laajempia ilmiöitä ymmärrettäväksi kokonaisuudeksi, jolla on omat syynsä ja seurauksensa.³⁷ Yksittäiset Naton ja Venäjän tai Venäjän ja Yhdysvaltojen johtajien tapaamiset ovat osa tietynlaista kertomusta, jonka vaiheita lukijan oletetaan tunnistavan. Tapahtumista käyty julkinen keskustelu muodostaa tietynlaisen tarinan tai kertomuksen sotilasliitosta ja sen itälaajentumisesta.

Tällainen ”kulttuuri”, joka kehittyy ja muuttuu ajan kuluessa ja tarjoaa välineitä tulkinnoille monissa kertomukseen liitettävillä tapahtumilla. Aihekkulttuurien (*issue culture*) konstruointiin ja kehittymiseen vaikuttaa Gamsonin ja Modiglianin (1989) mukaan aihekkonaisuuden kyky resonoida laajempaan kulttuuriin. Niiden on nivellyttävä osaksi laajempia kertomuksia ja myyttejä, esimerkiksi hyvän ja pahan taistelun versioksi. Lisäksi aihekkulttuurien muotoutumiseen vaikuttavat median ammatilliset käytännöt ja ”sponsorit”, jotka pyrkivät vaikuttamaan asiantilaan.³⁸ Eritoten 1990-luvun jälkipuoliskolla Naton itälaajentuminen yhdistettiin venäläisessä julkisessa keskustelussa historialliseen jatkumoon, jossa länsi pyrkii heikentämään Venäjää ja sen statusta suurvaltana. Samaan aikaan median valta keskittyi hallintoa lähellä oleville liikemiehille mediayhtiöiden enemmistöomistusten myötä.³⁹

Sovellettaessa kehysanalyysia venäläisen median tutkimiseen on hyvä ottaa huomioon useampi tutkimukseen vaikuttava seikka. Angloamerikkalaisesta tutkimusperinteestä syntyneen kehysanalyysin perusolettama on, että journalistit tekevät päätöksiään yhteiskunnallisessa tilanteessa ja kulttuurissa, joka määrittelee heidän tuottamia kehyksiä. Tähän näkemykseen yhdistettynä venäläisen yhteiskunnan sekava poliittinen ja yhteiskunnallinen tilanne 1990-luvulla, suhteellisesta median vapaudesta siirtyminen 2000-luvun neoautoritaariseen mediajärjestelmään sekä neuvostojärjestelmän raskas perintö

³⁷ Väliverronen 1996, 111.

³⁸ Gamson & Modigliani 1989, 1–2.

³⁹ Nellis 2007, 112.

itsesensuurista ja maan johdolle kuuliaisuudesta luovat kehysanalyysin käytölle lähtökohdat, joita ei voi sivuuttaa.⁴⁰

Kehysanalyysille olennaista on, että kehyksiä luodaan sen hetken yhteiskunnallisen tilanteen sekä historian kokemusten perusteella. Journalistilla tässä tilanteessa on omat tulkintamallinsa, joihin hän perustaa työnsä. Näitä tulkintamalleja ovat muun muassa ammattiin, henkilökohtaiseen historiaan sekä laajemmat kulttuuriin ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen liittyvät kehykset. Lisäksi toimittaja kohtaa työssään monenlaisia lähteiden ja instituutioiden tuottamia kehyksiä, joiden ristipaineessa hän suorittaa omaa kehystystyötään.⁴¹

Tämän ristipaineen vaikutuksen arviointi tarkastelujaksolla Venäjällä on haastavaa. Toisaalta juuri glasnostia⁴² seuranneella aikakaudella Venäjän mediakenttä oli moninainen ja osittain vapaa. Journalistit, sekä julkisessa keskustelussa kuullut poliitikot, diplomaatit ja tutkijat olivat usein pitkän uran tehneitä ammattilaisia, joiden tulkintakehyksiin eittämättä vaikuttivat Neuvostoliiton ajan muistot sensuurista.⁴³ 1990-luvun edetessä toimittajat joutuivat omaksumaan uudenlaisen tulkintakehyksen, median omistuksien siirtyessä vaikean taloudellisen tilanteen vuoksi oligarkeille, jotka Kremlia lähellä olevina rahoittajina pyrkivät määrittelemään lehtien linjaa.⁴⁴ 1990-luvulla venäläinen media koetteli sananvapauden rajoja suhteessa valtionjohtoon julkisessa keskustelussa Naton itälaajentumisesta, mikä voidaan nähdä myös tietynlaisena julkisen keskustelun tulkintakehysten murtumisena aika ajoin.

William Gamsonin mukaan kehysten suosioon julkisuudessa vaikuttavat sekä yhteiskunnallisten toimijoiden kyky markkinoida omia määrittelyjään, että mediakäytännöt, jotka suosivat joitain toimijoita ja määrittelytapoja enemmän kuin toisia. Olennaista hänen mukaansa on myös se, miten eri toimijat kykenevät liittämään omat määrittelynsä osaksi yhteiskunnassa yleisesti hyväksytyjä arvoja ja kulttuurisia teemoja.⁴⁵ Gamsonin kuvaama kehysten suosion kilpailullisuus julkisuudessa toteutui Venäjällä yhä heikommin 2000-luvun edetessä. Todelliset medioiden väliset kilpailutilanteet vähenivät, sillä erilaiset medialait estivät vapaata journalistista perintöä syntymästä Venäjälle.⁴⁶ Toisaalta eri medioiden määrittelyvaltaa voidaan verrata niiden suosioon valtiovallan keskuudessa. Erityisesti

⁴⁰ Arutunyan 2009, 33.

⁴¹ Karvonen 2000, 81.

⁴² suom. julkisuus. Neuvostoliiton johtaja Mihail Gorbatšovin 1980-luvun puolivälissä aloittama avoimuuspolitiikka, joka vähensi valtiollista valvontaa ja sensuuria Neuvostoliiton mediassa ja julkisessa poliittisessa keskustelussa.

⁴³ Arutunyan 2009, 77.

⁴⁴ Arutunyan 2009, 76.

⁴⁵ Gamson & Modigliani 1989, 5–6.

⁴⁶ Arutunyan 2009, 48.

2000-luvulle tultaessa, mutta jo vuodesta 1996 eteenpäin, venäläiset mediat, joiden kehystämismallit miellyttivät valtionjohtoa, saivat jatkaa toimituksellista työtään. Enenevissä määrin voidaan siis puhua valtionhallinnon kehyksistä, joita media julkaisee.

Kehykset myös rajaavat sitä, miten tapahtumasta tai ilmiöstä voidaan puhua. Journalismissa on tavanomaista kuvata yhteiskunnallisia kysymyksiä kiistoina. Tällainen kehys tuottaa puolesta-vastaan asetelman, jonka osapuoliksi keskustelun osanottajat joutuvat, halusivat he sitä tai eivät. Tietty kehystämisen tapa ehdottaa myös sanomalehden lukijalle tiettyä tapaa uutisen lukemiseen ja tiettyä näkökulmaa siinä kuvatun ilmiön tulkitsemiseen.⁴⁷ Tämän tutkielman aineistossa tämä näkyy 1990-luvun alkuvuosina useiden erilaisten näkökulmien julkaisuna ja näkökulmien selkeänä vastakkainasetteluna. Venäläisen poliittisen kentän niin kutsutut atlantistit pyrkivät sekä Naton ja Venäjän kahdenvälisen suhteiden parantamiseen että Venäjän ja lännen suhteiden lähentymiseen. Muun poliittisen eliitin ollessa vahvasti Nato-vastaisia, atlantistien näkökulma kahdenvälisiin suhteisiin käännettiin usein opposition toimesta Naton itälaajentumisen kannattamiseksi, vaikka todellisuudessa laajentumista vastustettiin läpi koko poliittisen spektrin. 1990-luvun edetessä vastakkainasettelu Venäjän sisäisten äänien osalta päättyi Nato-vastaisuuden yhdistäessä poliittista eliittiä, ja venäläisen ajattelun vastavoimaksi nähtiin Nato ja Yhdysvallat, joiden äänille sanomalehdissä ei juurikaan anneta tilaa.

Näistä venäläisistä erityispiirteistä huolimatta kehysanalyysi on sovellettavissa tähän tutkimukseen tiettyjä seikkoja mielessä pitäen. Ajallisen kontekstin ja yhteiskunnallisen tilanteen huomioon ottaminen tukee kehysanalyysia tutkielman menetelmänä.

Tutkielman käsitteiden osalta on syytä tarkentaa Naton *laajentumisen* tai *laajenemisen* käsitettä. Käyttämäni käsitteet juontavat juurensa aineistoon, jossa Itä-Euroopan maiden liittymistä sotilasliittoon kuvattiin nimenomaan Naton laajentumisena, *rasshirenie NATO*.⁴⁸ Terminä *rasshirenie* vastaa suomen kielessä kumpaa tahansa, laajentumista tai laajenemista, eikä termi itsessään kanna suurta asenteellista taakkaa venäjän kielessä. Englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa esiintyvät puolestaan molemmat termit, *enlargement* ja *expansion*, joilla on huomattava sävyero. Sotilasliitto itse kuvailee toimintaansa termillä *enlargement*, mutta venäläisiä asenteita kuvailevat tutkijat tukeutuvat usein *expansion* -termiin sen negatiivisen kaiun vuoksi. Huomattavaa on termien sijaan niiden merkitys. Sotilasliitto ei

⁴⁷ Väliverronen 1996, 109.

⁴⁸ ven. расширение, kirjaimellisesti laajennus, laajentuminen.

itsessään laajene, vaan sen jäseniksi pyrkivät maat hyväksytään osaksi sotilasliittoa. Tässä tutkielmassa usein käytetty termi ”*Naton laajentuminen*” kuvaa kehityskulkua, jossa Tšekki, Unkari ja Puola (niin sanottu Visegrád-ryhmä pl. Slovakia) hyväksyttiin Naton jäseniksi vuonna 1999 ensimmäisen kylmän sodan jälkeisen laajentumiskierroksen yhteydessä ja Viro, Latvia ja Liettua (niin sanottu Vilnius-ryhmä) sekä Slovakia toisen laajentumiskierroksen yhteydessä vuonna 2004.

2 Venäjän sisäinen kehitys

“Tämä valikoima sisältää lupaukset olla laajentamatta Natoa edes tuumalla itään. Toistaakseni: He ovat pettäneet meidät, tai yksinkertaisesti, he ovat käyttäneet meitä hyväksi. Takuulla usein kuulee, että politiikka on likaista peliä. Se voi olla, mutta sen ei tulisi olla niin likaista kuin se nyt on, ei siinä mittakaavassa. Tämänkaltainen huijarikäytös on vastakkaista ei vain kansainvälisten suhteiden periaatteille mutta myös ja etenkin yleisesti hyväksytyille moraalien ja etiikan normeille. Missä on oikeus ja totuus? Kaikkiällä on vain valheita ja tekopyhyyttä.”⁴⁹

Venäjän presidentin Vladimir Putinin puhe, 24. päivä helmikuuta 2022, kello 6.00. Kreml, Moskova.

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen Venäjän sisäpolitiikka uudistui nopealla syklillä. Kommunistisen puolueen monopoliasema purettiin jo glasnostin viimeisin vuosien aikana, mutta vasta 1990-luvulla Venäjän puoluejärjestelmä muuttui monipuoluejärjestelmäksi.⁵⁰ Vuosikymmenen ajan uusia puolueita syntyi ja osa niistä lujitti paikkansa pysyvästi puoluejärjestelmässä.⁵¹

Venäjän järjestelmä näytti ulkoapäin monipuoluejärjestelmältä, mutta lähemmällä tarkastelulla sitä vaivasivat monet viat. Järjestelmä ei ollut tosiasiallisesti monipuoluejärjestelmä siinä mielessä, että puolueet eivät olleet valmiita todelliseen yhteistyöhön hallituksessa, eikä osa puolueista edes tunnustanut perustuslain olemassaoloa.⁵² Järjestelmää kuvasivat äänestäjien suuri liikkuvuus, haavoittuvainen vaalitapa sekä puolueiden muodostuminen ylhäältä alaspäin, ilman kansalaisyhteiskunnan tukea.⁵³ Venäjän epävakauden keskellä Naton itälaajentumisen vastustaminen yhdisti venäläistä puoluekenttää 1990-luvun puolivälistä eteenpäin, muutamia marginaalisia poikkeuksia lukuun ottamatta. Itälaajentumisen uhkiksi nähtiin sen vaikutukset Venäjän poliittiseen tilanteeseen; äärioikeiston nousuun Venäjällä sekä venäläisen julkisen mielipiteen hidas muuttuminen

⁴⁹ Venäjän presidentin Vladimir Putinin puhe, helmikuun 24. päivä 2022, klo 6.00. Kreml, Moskova. [<http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>].

⁵⁰ McFaul 1997, 12.

⁵¹ McFaul 1997, 15.

⁵² Lapaeva 1997, 32.

⁵³ McFaul 1997, 15–16.

kylmän sodan ajan vihollisasetelmasta 1990-luvun alun vuosiin, jolloin Venäjän ulkopoliittinen eliitti kannatti varovaisesti yhteistyötä sotilasliiton kanssa.

Sisäpoliittisen tilanteen haasteet kulminoituivat vuosien 1993 ja 1995 duuman vaaleihin ja vuoden 1996 presidentinvaaleihin. Vaaleja edennyttä aikaa leimasivat yhtäältä vuoden 1993 perustuslaillisen kriisin jälkikaiut, toisaalta Venäjän ja Naton kahdenväliset neuvottelut suhteidensa määrittelystä. Sekä vuoden 1995 että vuoden 1996 vaaleissa leimallista kaikille ehdokkaille oli Naton itälaajentumisen vastustaminen.⁵⁴ Julkisen keskustelun osalta tämä käänne suhtautumisessa Natoon näkyy selkeästi mielipiteiden kirjon katoamisena, ja keskustelun muuttumisena argumentointiin, minkä toimien avulla Naton itälaajentuminen vahingoittaisi Venäjää mahdollisimman vähän.

Venäjän 1990-luvun poliittisen sekaannuksen huipentumana voidaan pitää vuoden 1993 perustuslaillista kriisiä, jossa vallanjako presidentin ja korkeimman neuvoston välillä syöksi maan epävarmuuden tilaan. Jeltsinin ja korkeimman neuvoston välinen poliittinen köydenveto kiristyi vuoden 1993 aikana, ja Jeltsin vihjaili tapaamisissaan länsijohtajien kanssa ”äärimmäisten keinojen käytöstä” poliittisia vastustajiaan vastaan. Samaan aikaan lännessä maalailtiin mahdollisia kauhuskenaarioita Venäjän tulevaisuudesta. Pelissä olivat lännen näkökulmasta saavutetut voitot Venäjän uudistumiskehityksessä sekä peittelemättömässä länsisuuntauksessa.⁵⁵

Inflaation ja työttömyyden kurittaessa Venäjää Jeltsinin ja korkeimman neuvoston kiista yltyi syyskuun 21. päivä vuonna 1993, jolloin Jeltsin julisti hajottaneensa parlamentin, mihin hänellä ei todellisuudessa ollut poliittista valtaa. Vastauksena kansanedustajat julistivat maalla olevan uuden presidentin nostamalla valtaan varapresidenttinä toimineen Aleksander Rutskoin.⁵⁶ Osa parlamentin jäsenistä linnoittautui valkoiseen taloon, jossa parlamentti istui. Päiviä jatkuneen jännitteen ja satunnaisen katuväkivallan jälkeen 4. lokakuuta Jeltsin määräsi puolustusministeri Gratševin tuomaan tankkeja Valkoisen talon luokse, ja Gratšev antoi tankkien miehistölle käskyn tulittaa parlamenttirakennusta. Arviolta noin 145 ihmistä kuoli ja yli 800 loukkaantui. Parlamentin valtaan nostama Rutskoi pidätettiin, ja Jeltsin säilyi vallassa taaten uusien vaalien järjestämisen vielä samana vuonna.⁵⁷

⁵⁴ Sergunin 1997, 68–69.

⁵⁵ Radchenko 2020, 774.

⁵⁶ Sarotte 2021, 171.

⁵⁷ Sarotte 2021, 172.

Nämä väkivaltaisuudet asettivat Yhdysvaltojen johdon ja laajemmin lännen vaikeaan tilanteeseen. Venäjän demokraattisen kehityksen totaalinen epäonnistuminen oli iso pettymys, mutta Jeltsiniä vastustaneen opposition sympatisoiminen myös lähes mahdotonta. Oppositiojohtajat nähtiin lännessä poikkeuksetta radikaaleiksi nationalisteiksi, jotka vastustivat Venäjän uudistumista läntisten toiveiden mukaisesti.⁵⁸

Lokakuun tapahtumat olivat uusi aallonpohja Venäjän hallituksen kannatukselle ja loppu ulkomaisten optimismille Venäjän demokraattisesta kehityksestä. Seuraavissa vaaleissa äänestysvilkkkaus jäi noin 50 prosenttiin, ja todellinen osallistuminen oli luultavasti vielä heikompaa, sillä lukuja oletettavasti vääristeltiin perustuslakiäänestyksen legitimoimiseksi. Presidentti lujitti itselleen huomattavat valtaoikeudet parlamenttiin nähden, ja vallankäyttäjien välille syntyi suuri vallan epätasapaino.⁵⁹ Venäjän kääntyminen entistä nationalistisempaan suuntaan vaikutti myös niihin entisen Varsovan liiton maihin, joissa oleskeli edelleen venäläisiä sotilaita.⁶⁰ Joukkojen kuvailtiin menettäneen moraalin ja niistä oli tullut ”koko Neuvostoliiton ongelmallisimmin perintö”.⁶¹ Joukkojen lähtö oli Venäjän ulkopoliitikalle nöyryyttävä hetki, sillä voitto Natsi-Saksasta oli ollut keskeinen suurvaltaidentiteetin osa ja politiikan peruskivi sekä Neuvostoliitossa että Venäjällä. Venäjä-tutkija Angela Stentin mukaan

*”kodittomat, työttömät upseerit symboloivat kerran suuren Neuvostoliiton dramaattista nöyryytystä ja suurta tuen lähdeääriöikeistolaisille ryhmittymille”.*⁶²

Lokakuun tapahtumien jälkivaikutukset duuman vaaleissa joulukuussa 1993 lähettivät signaalin Venäjän kääntymisestä yhä nationalistisempaan suuntaan. Parlamenttivaalit ja äänestys uudesta perustuslaista johtivat poliittiseen maanjäritykseen äärioikeiston korjatessa vaalien suurimman äänisaaliin. Radikaalin Vladimir Zhirinovskin Liberaalidemokraattinen puolue (LDPR) ei nimestään huolimatta ollut liberaali, demokraattinen eikä oikeastaan edes puolue.⁶³ Zhirinovski itse oli ollut jo pitkään julkisuudessa, ja vuoden 1991 presidentinvaaleissa hän oli tullut kolmanneksi.⁶⁴ Hänen poliittisiin päämääriinsä kuului muun muassa Venäjän valtion palauttaminen ”entisen Neuvostoliiton rajoille”.⁶⁵ Nämä lausunnot

⁵⁸ Radchenko 2020, 779.

⁵⁹ McFaul 2002, 207–208.

⁶⁰ Radchenko 2020, 782–783.

⁶¹ Sarotte 2021, 172.

⁶² Sarotte 2021, 192.

⁶³ McFaul & Markov 1993, 244.

⁶⁴ Radchenko 2020, 782.

⁶⁵ Radchenko 2020, 809.

yhdistettyinä Venäjän viivyttelyyn joukkojensa takaisinvetämisessä saivat Baltian maat kiiruhtamaan Naton jäsenyyssprosessejaan.

2.1 Atlantistien kulta-aika päättyy

Välittömästi Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen venäläistä turvallisuuspoliittista diskurssia hallitsivat politiikan tutkija Aleksandr Serguninin mukaan Natoon positiivisesti suhtautuvat atlantistit⁶⁶. Atlantistit olivat verrattain pieni, mutta vaikutusvaltainen korkea-arvoisten valtion virkamiesten ja poliitikkojen ryhmä, joka suosi länteen suuntautunutta orientaatiota Venäjän ulkopoliitikassaan. Atlantistien historianäkemyksen mukaan Venäjä kuului läntisten sivilisaatioiden joukkoon, yhdessä länsi-Euroopan ja Yhdysvaltojen kanssa. Yhteistyö näiden maiden ja multilateraalien organisaatioiden kuten EU:n, Naton, Kansainvälisen valuuttarahaston, Maailmanpankin ja Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestön OECD:n kanssa tulisi olla venäläisen ulkopoliitiikan kärki. Atlantistina tunnettu ulkoministeri Andrei Kozyrev näki Venäjän liittymisen tunnustettuihin, markkinatalouden periaatteilla toimiviin demokraattisiin valtioihin edellytyksenä kansainvälisen tuen saamiseen Venäjän reformeihin.⁶⁷ Kozyrev itse nousi ulkoministeriksi politiikan ulkopuolelta; hän oli tehnyt uraa diplomaattina ja päätyi ulkoministeriksi niin sanottujen Boris Jeltsinin nuorten uudistajien joukossa vain 39-vuotiaana.⁶⁸

Atlantistien kulta-aikana, vuosina 1991–1993, he pidättäytyivät nostamasta esiin tyytymättömyyttään Naton orastavista suunnitelmista hyväksyä sotilasliittoon uusia jäsenmaita. Neuvostoliiton hajoamisen taitekohdassa useat atlantistit, mukaan lukien ulkoministerinä vuosina 1990–1996 toiminut Kozyrev sekä presidentti Boris Jeltsin, väläyttelivät jopa mahdollisuutta Venäjän omasta Nato-jäsenyydestä. Atlantistit tunnustivat Naton instrumentaalisen arvon transatlanttisen turvallisuuden tarjoajana, ja heidän visioissaan Naton ja ETYK:n yhdistäminen uudenlaiseksi turvallisuusyhteisöksi takaisi kansainvälistä vakautta ja turvallisuutta ”Vancouverista Vladivostokiin”.⁶⁹ Kyseistä ETYK:n lanseeraamaa sananpartta käytti myös Venäjän demokraattinen valinta -puolueen Moskovan piirin puheenjohtaja sekä Venäjän tiedeakatemian kansantalouden ja kansainvälisten suhteiden

⁶⁶ mm. puolueet Venäjän demokraattinen valinta (Демократический выбор России; ДВР) ja Eteenpäin, Venäjä! (Вперёд, Россия!).

⁶⁷ Sergunin 1997, 57.

⁶⁸ Sarotte 2021, 116.

⁶⁹ Sergunin 1997, 57.

instituutin kansallisen turvallisuuden ja strategisen tutkimuksen laitoksen johtaja Sergei Blagovolin *Izvestijan* haastattelussa perustellessaan tarvetta yhä läheisemmälle yhteistyölle länsimaiden kanssa. Hänen mukaansa Moskovan ja Brysselin välille tulisi luoda silta, jopa niiden henkilöiden päiden ylitse, jotka eivät siihen olleet vielä valmiita.⁷⁰

Vuonna 1992 *Izvestijassa* julkaistiin useita Venäjän ja länsimaiden hyviä suhteita ennakoivia uutisia ja artikkeleja.⁷¹ Neuvostoliiton ulkopoliittiseen traditioon verrattuna atlantistit todella suhtautuivat Naton olemassaoloon positiivisesti, vastustaen kuitenkin Naton laajentumista itään. Venäjän ja Naton lähentymisestä huolimatta venäläistä poliittista järjestelmää leimasi neuvostoajalta peritty järjestelmätason skeptisyys ja muutosvastarinta. Nuorista uudistajista kuten ulkoministeri Kozyrevista huolimatta suurimmalle osalle Venäjän poliittisesta eliitistä ja kansalaisista Nato oli edelleen kylmän sodan instituutio ja ”aggressiivinen liittouma”, joka tulisi alistaa konsensusperusteiselle ETYK:lle tai jopa lakkauttaa kokonaan.⁷²

Selkeä käänne Naton itälaajentumisen kehystämisessä kehittyi vuoden 1993 aikana. Vuoden 1992 aikana Naton itälaajentumisen tuomitsemista vältettiin julkisessa keskustelussa, eikä itälaajentumista nähty todennäköisenä kehityskulkuna ilman Venäjän sisällyttämistä sotilasliiton rakenteisiin.⁷³ Tyytymättömyyttä Naton mahdollista itälaajentumista kohtaan ryhdyttiin argumentoimaan julkisessa keskustelussa vuoden 1993 jälkimmäisellä puoliskolla aktiivisesti.

Keskustelu Naton itälaajentumisen ongelmista alkoi presidentti Jeltsinin niin kutsutusta ”möläytyksestä” Varsovassa elokuussa 1993. Puolan presidentin Lech Wałęsan maanittelemana Jeltsin lausui vierailun yhteydessä järjestetyssä tiedotustilaisuudessa, ettei Puolan Nato-jäsenyys olisi vastakkainen Venäjän intressien kanssa. Jeltsin itse perui puheensa seuraavana päivänä⁷⁴ ja tunnelmat Moskovassa olivat monitulkintaiset yhtä aikaa kehittyvän perustuslaillisen kriisin kanssa. Tapaamista seuraavina kolmena päivänä julkaistuissa *Izvestijan* numeroissa uutisoitiin tapaamisesta, mutta Jeltsinin lausuntoa ei noteerattu millään tavalla.⁷⁵ *Pravda* puolestaan uutisoi kaksi päivää tapaamisen jälkeen molempien presidenttien

⁷⁰ *Izvestija* 23.1.1992 ”NATO možet stat garantom bezopasnosti Rossii”.

⁷¹ Esim. *Izvestija* 31.1.1992 ”Primer porazitel'nogo vzaimodeistvija i sotrudnišestva”; *Izvestija* 1992 4.2.1992 ”Kak Jeltsin zavoevyval podderžku Zapada”.

⁷² Forsberg&Herd 2015, 44.

⁷³ *Izvestija* 23.1.1992 ”NATO možet stat garantom bezopasnosti Rossii”.

⁷⁴ Sarotte 2021, 164.

⁷⁵ *Izvestija* 25.8.1993 ”Naprižennost meždu Rossiei i Litvoi vozrastaet”;

Izvestija 26.8.1993 ”Otošeniija meždu Rossiei i Polšei stanovjatsja partnerskimi”;

Izvestija 27.8.1993 ”V delegatsii litvy na peregovorah s Rossiei vozmožna smena karaula”.

olleen tyytyväisiä tapaamiseen lyhyessä uutisessa, jossa ympärilyöreästi mainittiin, ettei Puolan ”tarvitse enää kysyä Moskovasta neuvoa”.⁷⁶ Jeltsinin lausunnon sivuuttaminen kieli toimittajien ongelmista asettaa hänen puheitaan vanhaan, Natoon verrattain positiivisesti suhtautuneeseen kehykseen.

Ensimmäisen kerran Jeltsinin lausunnon Naton itälaajentumisen sallimisesta nosti esiin *Izvestijan* Saksan kirjeenvaihtaja syyskuisessa analyysissään Rand Corporationin julkaisemasta selvityksestä Naton uusista rooleista. Yhdysvaltalainen ajatushautomo tarkasteli Venäjän ja Naton suhteita 1990-luvun alussa useissa vertaisarvioimattomissa issue paper -julkaisuissa, joiden tarkoitus oli herätellä keskustelua tutkimusyhteisössä.⁷⁷ Kirjeenvaihtajan näkökulmasta Venäjän suhde Naton itälaajentumiseen ei ole selvä; yhtäältä Venäjän on mahdollista liittyä Naton jäseneksi, toisaalta Nato voi aiheuttaa uhkan Venäjälle Valko-Venäjän ja Ukrainan raja-alueilla. Hänen mukaansa Naton itälaajentuminen aiheuttaisi myös Venäjän sisäpolitiikalle haasteita aktivoimalla äärioikeistolaisia kansallismielisiä elementtejä.⁷⁸ Näin ollen *Izvestijassa* ennakoitiin osuvasti äärioikeiston ehdokkaiden suurta nostetta seuraavissa Duuman vaaleissa joulukuussa 1993, vaikkei merkkejä Naton todellisesta itälaajentumisen kehityksestä nähty vuoden 1993 loppuun mennessä. *Pravdassa* puolestaan historiatieteiden tohtori Ritšard Ovinnikov kysyi mielipidekirjoituksessaan otsikolla ”*Onko umpikujasta ulospääsyä?*” kuinka nationalistiset impulssit tulisivat vaikuttamaan Venäjän paikkaan maailmanyhteisössä.⁷⁹

Ulkomaisen lehdistön ottaessa ilon irti Jeltsinin Varsovan lausunnosta⁸⁰, Moskovassa näkökulmat Natoa ja sen itälaajentumista kohtaan alkoivat vähitellen kääntymään yhä epäilevimmiksi. Ennen duuman vaaleja, vain vähän perustuslaillisen kriisin jälkeen, Venäjän ulkomaantiedustelu julkaisi harvinaisen julkisen raportin Naton laajentumisesta. Raportti *Näkökulmia Naton laajentumiseen ja Venäjän intresseihin* julkaistiin *Izvestijassa* marraskuussa 1993 silloisen ulkomaantiedustelun johtajan Jevgeni Primakovin nimellä, ja raportti sai pian lisänimen Primakovin raportti.⁸¹ Raportissa luotiin yksi ensimmäisistä systemaattisista argumenteista Naton itälaajentumisen negatiivisista vaikutuksista Venäjälle aikana, jolloin Venäjän ulkopoliittinen eliitti suhtautui Natoon vielä varovaisen positiivisesti.

⁷⁶ Pravda 26.8.1993 ”Presidenty ostalis dovolny”.

⁷⁷ [https://www.rand.org/pubs/issue_papers.html] vierailtu 10.2.2023.

⁷⁸ Izvestija 7.9.1993 ”NATO gotovitsja k eksportu bezopasnosti v ”Veimarskie respubliki” na Vostoke”.

⁷⁹ Pravda 8.7.1994 ”Jest li vyhod iz patovoi situatsii?”.

⁸⁰ Pravda 15.9.1993 ”Šag k ”novoi Jalte”? Strany Vostotšnoi Jevropy i NATO”; ulkomaisesta lehdistöstä esim. The New York Times 26.8.1993 ”Yeltsin 'Understands' Polish Bid for a Role in NATO”.

⁸¹ Izvestija 26.11.1993 ”Perspektivy rasširenija NATO i interesy Rossii”.

Raportti omalta osaltaan heijasteleekin kehitystä, joka alkoi Primakovin noustua ulkoministeriksi kolme vuotta myöhemmin, vuonna 1996.

Raportissa sotilasliiton laajentumisen Itä-Euroopan maihin kuvattiin olevan Venäjän kansallisten intressien vastaista. Niin kauan kuin sotilasliiton olemus säilyisi muuttumattomana, sen laajentuminen Venäjän suuntaan vaatisi perustavanlaista uudelleenharkintaa Venäjän sotilaspolitiikassa, se herättäisi henkiin Venäjän saarretun linnakkeen mentaliteetin ja lopulta heikentäisi Venäjällä käynnissä olevia yhteiskunnallisia uudistuksia.⁸²

Primakovin raportti on tämän tutkielman kannalta olennainen osa primääriaineistoa. Tarkastelujakson alussa *Izvestijassa* julkaistussa raportissa kuvaillaan ne kehykset, joilla Venäjän ulkomaantiedustelu kehysti Naton itälaajentumista ja sen seurauksia Venäjälle. Raportin julkaisuajankohtana Natoon suhtauduttiin Venäjän ulkopoliittisen eliitin osalta suhteellisen ymmärtäväisesti, mutta Primakovin raportti maalasi Naton itälaajentumisen seurauksista synkän kuvan Venäjälle. Raportin kolme kehystä Naton itälaajentumiselle olivat geopoliittinen, sotilaspoliittinen sekä sisäpoliittinen kehys.⁸³ Tiedusteluorganisaation julkistama raportti voidaan katsoa myös osaksi Venäjän strategista viestintää, jolla se pyrki argumentoimaan, miksei Naton tulisi laajentua. Voi olettaa, että *Izvestija* pyrki sovittamaan myös tulevia näkökulmia Naton itälaajentumiseen näiden kehysten mukaisesti. Kehykset noudattelevat osittain myös tämän tutkielman lopputuloksia venäläisessä julkisessa keskustelussa esitetyistä näkökulmista Naton itälaajentumiseen.

Primakovin raportissa kuvailtiin myös yhtenä alalukuna Naton itälaajentumisen vaikutusta Venäjän sisäpolitiikkaan ja sisäiseen turvallisuuteen. Raportin mukaan sotilasliiton laajentuminen vaikutti negatiivisesti venäläiseen julkiseen mielipiteeseen ja venäläisten psykologiseen tilaan. Venäläinen julkinen keskustelu oli leimannut Naton poliittiseksi vastustajaksi pitkään, joten Naton laajentuminen nähtiin yhteiskunnassa ”vaaran lähestymisenä äiti-Venäjän rajoille”. Julkisen mielipiteen muutos Venäjällä olisi hidasta historiallisen painolastin vuoksi. Sotilasliiton laajentuminen mahdollistaisi myös äärioikeistolaisten lännenvastaisten voimien nousun Venäjän sisällä, ja tarjoaisi näille voimille argumentit hallituksen kaatamiseen.⁸⁴

⁸² *Izvestija* 26.11.1993” Perspektivy rasširenija NATO i interesy Rossii”.

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ *Ibid.*

Raportin julkaisun jälkeen Kozyrev muistelmiensa mukaan kysyi Jeltsiniltä, minkä vuoksi Jeltsin oli sallinut raportin julkaisun, joka oli päinvastainen Venäjän virallisen Nato-kannan kanssa, jonka mukaan sotilasliitto ei ollut Venäjälle uhka. Presidentti vastasi raportin olleen vain osa Naton ympärillä käytyä julkista keskustelua. Muistelmissaan Kozyrev kuvaili tämän olleen ensimmäinen kerta, kun hänestä tuntui, ettei Jeltsin ollut hänelle täysin rehellinen, eikä tukenut häntä Nato-politiikan osalta.⁸⁵

Juuri ennen joulukuun 1993 parlamenttivaaleja julkaistu raportti löi kiilaa Venäjän ja Naton kahdenvälisen suhteen lisäksi myös Venäjän tiedusteluorganisaatioiden ja ulkoministeriön välille. Kozyrevin mukaan Primakov ja muut tiedusteluorganisaatioiden jäsenet eivät välittäneet ulkomaailmaan välittyneestä kuvasta kuvaillessaan Natoa uhkaksi, vaan halusivat palauttaa turvallisuuskoneiston legitimiteetin ja auktoriteetin 1990-luvun alennustilassa.⁸⁶ Primakov puolestaan puolusti raportin julkaisemista hänen asemallaan, jossa hänen työnään oli informoida presidenttiä ja kansaa mahdollisista kansallisen turvallisuuden uhkista. Hänen mukaansa lännenvastaiset voimat uhkasivat istuvaa hallitusta.⁸⁷ Muistelmissaan Primakov perusteli tiedustelupalvelun erinäisten raporttien julkaisua maan johdon sekä kotimaisen että ulkomaisen yleisön tutustuttamisella tiedustelupalvelu analytikkojen johtopäätöksistä päivänpolttaviin kysymyksiin.⁸⁸ Kozyrevin ja Primakovin keskinäinen kilpailu venäläisen ulkopoliittikan linjasta Naton itälaajentumiseen osoittautui leimaavaksi tekijäksi 1990-luvun kuluessa ja asenteiden jyrkentyessä Natoa kohtaan.

Vuonna 1993 perustuslaillisen kriisin ja duuman vaalien jälkeiset kansainvälisen politiikan reaktiot Venäjän sisäiseen kehitykseen jakoivat atlantistit kahteen leiriin. Pettymys lännen vastentahtoisuuteen sisällyttää uusi Venäjä kansainvälisen politiikan rakenteisiin sekä vähäinen apu Venäjän ollessa lähes romahduspisteessä taloudellisesti sai osan atlantisteista omaksumaan järeämmän linjan suhtautumisessaan länteen. Ulkopoliittikan johdossa olleet atlantistit, lähinnä ulkoministeri Kozyrev ja hänen lähipiirinsä, kääntyivät toteuttamaan päättäväisempää ulkopoliittikkaa sekä länttä, että Venäjän lähiulkomaita kohtaan.⁸⁹ Kiistakysymyksiä olivat venäläisten joukkojen kotiuttaminen vasta uudelleenitsenäistyneistä valtioista, aserajoitussopimuksien uudistaminen sekä suhtautuminen venäjänkielisten vähemmistöjen kysymyksiin Virossa ja Latviassa.⁹⁰

⁸⁵ Kozyrev 2019, 247.

⁸⁶ Kozyrev 2019, 247.

⁸⁷ Radchenko 2020, 785.

⁸⁸ Primakov 2004, 100.

⁸⁹ Sergunin 1997, 58; Sarotte 2021, 205.

⁹⁰ Sergunin 1997, 60.

Julkisen keskustelun argumentit venäläisen äärioikeiston poliittisesta nosteesta Naton itälaajentumisen myötä muodostivat Venäjän sisäistä kehitystä koskevan kehyksen. Vuoden 1993 vaalien jälkeen Venäjän ulkopoliittikka siirtyi verrattaisesta länsisuuntauksesta kohti kansallismielistä suuntaa, Zhirinovskin osoittautuessa varteenotettavaksi, äärintationalistiseksi vastavoimaksi Jeltsinille.⁹¹ Yhtäaikaisesti Venäjän perustuslaillisen kriisin ja ennenaikaisten vaalien kanssa Nato muodosti Partnership for Peace -ohjelmaansa, jonka Venäjä tuli allekirjoittamaan suurien kiistakysymysten saattelemana kesällä 1994.

2.2 Kumppanuusohjelma kääntää kurssia

Izvestijan Washingtonin kirjeenvaihtaja Vladimir Nadein raportoi Yhdysvalloista vuoden 1994 tammikuussa toteamalla Itä-Euroopan maiden kiirehtivän turvallisuustakeitaan Nato-jäsenyyksien kautta Venäjän ulkopoliittikan kääntyessä yhä nationalistisempaan suuntaan. Hänen mukaansa maat pyrkivät Naton jäseniksi Naton rauhankumppanuusohjelman kautta, jonka jäsenyyttä tulnaisiin tarjoamaan myös Venäjälle. Hän ei ottanut kantaa Venäjän mahdolliseen rauhankumppanuusohjelman osallistumiseen, mutta näki Naton itälaajentumisen vaarantavan Venäjän rauhanomaisen kehityksen. Nadein lopetti raporttinsa kysymykseen Yhdysvaltojen vastuusta Naton itälaajentumisen vaikutuksista Venäjän sisäpolitiikkaan:

Kysymys, johon amerikkalainen diplomatia ei ole vielä muodostanut tarkkaa vastausta itselleen, näyttää luultavasti jotakuinkin tältä: Onko Venäjän demokratia kykenevä pidättelemään imperialististen ja nationalististen taipumusten hyökkäyksen ja estämään radikaalien, kuten Zhirinovskin pääsyä hallitukseen?”⁹²

Tammikuussa 1994 sotilasliitto Nato lähetti viralliset liittymiskutsut Partnership for Peace -kumppanuusohjelmaan liittoutumattomiin Euroopan maihin sekä entisiin Neuvostoliiton maihin. Rauhankumppanuusohjelman tavoitteena oli jäsenmaiden aktiivinen osallistuminen poliittiseen ja sotilaalliseen yhteistyöhön sotilasliiton kanssa. Venäjän osalta ohjelman osittaisena tarkoituksena oli välttää Venäjän eristäminen turvallisuusyhteisöstä, jonka mahdollisuus riippui pahaenteisenä yhteistyön yllä Zhirinovskin menestyksen myötä duuman vaaleissa vain kuukausi taaksepäin.⁹³

⁹¹ Sergunin 1997, 58.

⁹² *Izvestija* 5.1.1994 ”Vostotšnaja Jevropa ždet Billa Klintonu i prositsja v NATO”.

⁹³ Black 1999, 10.

Venäjällä rauhankumppanuusohjelma nähtiin kahtiajakoisesti. Yhtäältä Venäjän osallistumista Euroopan turvallisuusarkkitehtuurin rakentamiseen pidettiin ulkopoliitiikan lähtökohtana, mutta Natoa organisaationa vääränä, Yhdysvaltojen hegemoniaa toteuttavana aggressiivisena liittoumana. Venäjän tiedeakatemian Euroopan tutkimuksen instituutin varajohtaja, Jeltsinin neuvonantaja ja ulkomaantiedustelun johtajan Primakovin läheinen tukija Sergei Karaganov näki mielipidekirjoituksessaan *Izvestijassa* helmikuussa 1994 Naton itälaajentumisen lisäksi ongelmallisina myös Itä-Euroopan maiden mahdolliset EEC-jäsenyydet. Hänen mukaansa Euroopassa tapahtuva Venäjä-vastainen liittoutuminen heikensi sekä Venäjän poliittisia että taloudellisia toimintamahdollisuuksia.⁹⁴ Taloudellisiin näkökulmiin vetosi myös *Pravdan* ulkomaantoimituksen johtaja Vladimir Gerasimov, jonka mukaan Naton itälaajentuminen johtaisi Venäjän köyhtymiseen.⁹⁵ Venäläisen julkisen keskustelun alavireenä oli oletus Baltian ja Visegrád-maiden halusta liittyä osaksi länsieurooppalaista taloudellista ja poliittista yhteisöä, mutta Venäjän hyväksyvän kehityskulun vain, jos Venäjälle taataan mahdollisuudet vaikuttaa Euroopan turvallisuusarkkitehtuuriin näiden maiden päiden ylitse.

Vuoden 1994 ensimmäisen puolikkaan aikana keskustelu Naton rauhankumppanuusohjelmasta ja mahdollisista uusista jäsenmaista kävi kuumana. Liettuan ilmoittaessa alkuvuodesta halukkuudestaan liittyä sotilasliittoon lehdistössä heräsi keskustelua siitä, oliko Venäjän duuman vaalien tulos sysännyt maan hakemaan jäsenyyttä sotilasliitossa. Venäjän äärioikeiston nousu nähtiin sekä syynä että seurauksena Naton itälaajentumiselle.⁹⁶ Julkisessa keskustelussa toistettu äärioikeiston vaara näyttää kaksiteräiseltä miekalta Venäjälle: Toisaalta Venäjän äärioikeiston puheet Neuvostoliiton valtapiirin palauttamisesta ajoivat vastaitsenäistyneitä maita hakemaan turvaa Naton ydinasateseenvarjon alta, ja toisaalta entisten Varsovan liiton maiden hakeutuminen Natoon siivitti äärioikeistoa nousuun Venäjällä. Venäjän verrattain Nato-myönteisen hallituksen nähtiin ”häviävän” ulkopoliitikassa useiden naapurivaltioiden siirtyessä läntiseen yhteisöön – Venäjän näkökulmasta Venäjän vastustajiksi.

Naton rauhankumppanuusohjelma nähtiin savuverhona, jonka puitteissa Nato harhautti Venäjää, samalla haalien Itä-Euroopan maita liittymään sotilasliittoon.⁹⁷ Venäjä pyrki estämään tämänkaltaisen kehityskulun saamalla päätösvaltaa Naton itälaajentumiseen neuvottelemalla kahdenvälisesti Yhdysvaltojen kanssa kompromissista, jossa uudet jäsenmaat

⁹⁴ Izvestija 24.2.1994 “U dveri NATO my dolžny otkazatsja pervym”.

⁹⁵ Pravda 3.9.1993 ”Ha to i NATO, tšoby nam ne dremat”.

⁹⁶ Izvestija 12.1.1994 ”Velikolennaja vosmerka, kotoraja opredeljaet politiku Litvu”.

⁹⁷ Sarotte 2021, 178.

eivät saisi täysivaltaista statusta Natossa, ja Baltian maat sekä IVY:n jäsenmaat poistettaisiin kokonaan mahdollisten jäsenmaiden listalta. Uuden ulkopoliittisen linjan tarkoituksena oli myös nostaa Venäjä takaisin Euroopan turvallisuuspolitiikan ytimeen neuvottelemalla Yhdysvaltojen ja Venäjän välille kahdenvälisiä sopimuksia ja konsultaatiomekanismeja.⁹⁸ Vallassa pysyneet poliitikot vaativat myös, ettei päätöstä Naton uusista jäsenmaista tulisi tehdä ennen Venäjällä käytyjä duuman vaaleja vuonna 1995 ja presidentinvaaleja vuonna 1996 mahdollisten opposition reaktioiden vuoksi.⁹⁹

Venäläisessä lehdistössä vuonna 1994 keskustelua Naton itälaajentumisesta varjostivat Moskovan ja Washingtonin viilenevät välit Bosnian sodan pommitusten vuoksi. Moskovan sisäpoliittiset debatit Naton rauhankumppanuusohjelmaan osallistumisesta olivat kääntyä rauhankumppanuusohjelman vastaisiksi, mutta ulkoministeri Kozyrev puolusti ohjelmaa viimeiseen asti tiedonjaon ja yhteistoiminnan kannalta, jotta mahdolliset yllätykset muun muassa Naton laajentumiskehityksessä voitaisiin välttää.¹⁰⁰ Kozyrev tuki Venäjän osallistumista Naton rauhankumppanuusohjelmaan *Izvestijassa* maaliskuussa 1994 Venäjän ulkopoliittisen edun perusteella. Hän pyrki esittämään rauhankumppanuusohjelman Venäjän ja Yhdysvaltojen välisenä sopimuksena, joka edistäisi Venäjän sosiaalista ja demokraattista kehitystä. Hänen mukaansa Venäjä olisi kommunistien ja nationalistien käsissä aggressiivinen ja uhkaava, mutta demokraattien johtamana rauhallinen ja vauras. Hän vetosi myös lännen apuun Venäjän kehityksen takaamisessa, sillä yksin jäädessään Venäjä luhistuisi radikaalien käsiin ja Zhirinovski korjaisi poliittisen sadon.¹⁰¹ Kozyrev edusti yhä enenevässä määrin venäläistä vähemmistöä suhtautumisessaan Natoon, sillä enemmistö Venäjän ulkopoliittisesta eliitistä oli kääntynyt vaatimaan yhteistyön jäädyttämistä Bosnian tapahtumien vuoksi.¹⁰²

Kesäkuussa 1994 Venäjä allekirjoitti Partnership for Peace -kumppanuusohjelman yleissopimuksen, tosin vastahakoisesti ja vailla muita todellisia vaihtoehtoja. Osa kotimaan yleisöstä näki Venäjän luovuttavan osan omasta ulkopoliittisesta päätösvallastaan Natolle, jonka rauhankumppanuusohjelma koettiin välineenä Itsenäisten valtioiden yhteisön heikentämiseksi. Venäjän äärioikeisto käytti tätä näkökulmaa myös hyväkseen vetoamalla duumassa yli puoluekentän edustajien turhautumiseen Naton toimissa.¹⁰³

⁹⁸ Rossija i NATO - Tezisy Soveta po vnesheij i oboronnoj politike o geostrategitseskih interesah Rossii 1995, 10.

⁹⁹ Sergunin 1997, 62.

¹⁰⁰ Smith 2002, 62.

¹⁰¹ Izvestija 11.3.1994 "Rossii i SŠA: Partnerstvo ne preždevremennoe a zapazdyvaet".

¹⁰² Black 1999, 12; Sarotte 2021, 190.

¹⁰³ Radchenko 2020, 791.

Entinen valtionvarainministeri ja Venäjän valinta -puolueen kansanedustaja Boris Fjodorov vetosi *Izvestijan* lukijoihin puolustamalla edelleen Venäjän Nato-jäsenyyttä ja erityisasemaa rauhankumppanuusohjelmassa. Hänen mukaansa Venäjän sisäpoliittinen tilanne ja demokratiakehitys olivat vaarassa ja militaristiset taipumukset nostivat päätään. Hän näki tavoitteeksi Venäjän integroimisen kansainväliseen yhteisöön, joka takaisi Venäjän demokraattisen kehityksen. Hänen mukaansa Venäjän tuli hakea Nato-jäsenyyttä mahdollisimman pian, sillä jäsenyyshakemuksen jälkeen ”*tietäisimme heti todelliset asenteet Venäjää vastaan G7-maissa sekä Länsi- ja Itä-Euroopassa.*”¹⁰⁴ Edistyksellisenä tunnettu Fjodorov oli jättänyt paikkansa valtionvarainministerinä vastalauseena vuoden 1993 äärioikeiston nousulle.¹⁰⁵ Fjodorovin vetoamus yhteistyöstä oli yksi viimeisistä Natoon positiivisesti suhtautuvista äänenpainoista tarkastelujaksolla, ja todiste siitä, että Venäjän suhtautuminen Natoon kääntyi vuoden 1994 aikana varovaisen positiivisesta asteittain jääkylmäksi.

Vastoin odotuksia Venäjän jäsenyys rauhankumppanuusohjelmassa loi myös epävarmuutta Venäjän paikasta uudessa maailmanjärjestyksessä. *Pravdassa* heinäkuussa 1994, juuri rauhankumppanuusohjelman allekirjoittamisen jälkeen historiatieteiden tohtori Ritšard Ovinnikov kysyi mielipidekirjoituksessaan otsikolla ”*Onko umpikujasta ulospääsyä?*” kuinka nationalistiset impulssit tulisivat vaikuttamaan Venäjän paikkaan maailmanyhteisössä. Hänen mukaansa riippumatta Duman koostumuksesta, Venäjä toteuttaisi joka tapauksessa ulkopolitiikkaansa kansallisiin intresseihin pohjautuen.¹⁰⁶

Vuoden 1994 joulukuussa Kozyrev kieltäytyi yllättäen allekirjoittamasta Naton rauhankumppanuusohjelman toista, maakohtaista sopimusta. Hänen kieltäytymisensä syynä oli Naton ulkoministerikokouksessa tuotettu lausunto, jossa Naton jäsenmaat sitoutuivat aloittamaan tutkimusprosessin, jossa selvitetäisiin, kuinka Nato tulisi laajentumaan, laajentumisen peruslähtökohdat sekä jäsenyyden vaikutukset sotilasliitolle. Kozyreville tämä ilmoitus tuli yllätyksenä, ja hänen mukaansa se rikkoi jo allekirjoitettua kumppanuusohjelmaa, jonka tarkoituksena oli tiedonvaihto yllätyksien välttämiseksi osapuolien välillä.¹⁰⁷ Myös presidentti Jeltsin tunti itsensä huijatuksi Naton ulkoministerien kertoessa avoimesti aikeistaan tarkastella mahdollisuuksia sotilasliiton laajentamiseksi.¹⁰⁸

¹⁰⁴ *Izvestija* 6.9.1994 ”Rossija dolžna vstupit v NATO”.

¹⁰⁵ Radchenko 2020, 784.

¹⁰⁶ *Pravda* 8.7.1994 ”Jest li vyhod iz patovoi situatsii?”.

¹⁰⁷ Smith 2002, 63.

¹⁰⁸ Sarotte 2021, 202.

Moskovassa Kozyrevin vastustajat aistivat tilaisuutensa tulleen. Kozyrevin kilpakumppani ja Natoa kohden tiukempaa linjaa kannattava ulkomaantiedustelun päällikkö Jevgeni Primakovin vuosi sitten julkaistun tutkimusartikkelin teesit keräsivät yhä enemmän kannatusta Venäjän ulkopoliittikan piireissä. Primakovin läheisyys Jeltsiniin pidätteli häntä tekemästä suurempia poliittisia manöövereitä, sillä hän tiesi lähestyvien presidentinvaalien olevan vaikeat Jeltsinin uudelleenvaalinnan suhteen.¹⁰⁹

2.3 Matkalla kohti tulevia vaaleja

Vuoden 1995 lopussa ja vuoden 1996 ensimmäisen puoliskon aikana keskustelu Naton itälaajentumisesta vähentyi tarkasteltavissa sanomalehdissä huomattavasti. Takana oli Venäjän vetoamus Yhdysvalloille kaiken Naton itälaajentumiseen liittyvän keskustelun siirtämiseksi vuoden 1996 presidentinvaalien jälkeiselle ajalle. Yhdysvalloissa presidentti Bill Clinton tavoitteli jatkokautta samaan aikaan Jeltsinin kanssa. Yhdysvaltojen kansallisen turvallisuuden neuvosto omaksui ”*go-slow-and-quiet*” -strategian vuonna 1995. Clintonin mukaan tärkeää oli osoittaa, ettei Venäjällä ollut sananvaltaa Naton laajentumisen aikataulutuksessa.¹¹⁰

Vastapalveluksena Naton itälaajentumisen pitkittämiselle Venäjän odotettiin allekirjoittavan Naton rauhankumppanuusohjelman maakohtaisen sopimuksen. Kozyrevin yritykset saada aikaan sekä Yhdysvalloille että Venäjällä sopiva kumppanuusohjelma kaatuivat hänen mukaansa kotimaassa niin kutsuttujen punaisten kenraalien eli turvallisuuskoneistossa jo Neuvostoliiton aikana työskennelleiden sotilastaustaisten henkilöiden vastustukseen.¹¹¹ Kozyrev kuvasi muistelmissaan hänen ja Jeltsinin tasapainoilua sisä- ja ulkopoliittikan paineessa kulissien takana vuonna 1995. Yhdysvaltojen ulkoministeri Warren Christopher totesi muistiossaan presidentille olleensa yllättynyt Kozyrevin keskittymisestä sisäpolitiikan voittoihin strategisten tavoitteiden sijaan. Hänen mukaansa Kozyrevin toimet Natoa kohtaan olivat suunnattu äänten varmistamiselle Venäjän parlamentti- ja presidentinvaaleissa.¹¹² Vaalitulosia ennustavissa arvioissa sekä *Izvestijassa*, että *Pravdassa* Naton itälaajentumisen itsestäänselvyys tuli johtamaan äärioikeiston nousuun ja nykyisen ulkopoliittisen johdon

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Sarotte 2021, 213.

¹¹¹ Kozyrev 2019, 292.

¹¹² Radchenko 2020, 806.

vaihtumiseen.¹¹³ *Izvestijan* Washingtonin kirjeenvaihtaja Vladimir Nadein kuvaili helmikuussa 1995 Venäjän uutta ulkopoliittista suuntaa Natoa kohtaan vanhalla vitsillä, jonka mukaan

”pahin loukkaus diplomaattia kohtaan on jättää hänet kutsumatta vastaanotolle, jonne hän mieluusti kieltäytyisi tulemasta, jos hänet olisi kutsuttu.”¹¹⁴

Nadein kuvasi ylpeänä venäläisen ulkopoliitiikan suunnanmuutosta yhä nationalistisempaan suuntaan, tosin jättäen ulkoministeri Kozyrevin pois kuvaillessaan vain Jeltsinin linjan muutosta. Nadeinin mukaan viimeisen kahden vuoden aikana Jeltsinin asenne Natoa kohtaan oli käynyt läpi suuria muutoksia. Jeltsinin Varsovan lausunnon Puolan mahdollisen Nato-jäsenyyden osalta vuonna 1993 Nadein kuittasi johtuneen Jeltsinin *”sielun yksinkertaisuudesta ja kunnioituksesta varsovalaisten vieraanvaraisuutta kohtaan”*. Hänen mukaansa Venäjän virallinen linja Naton itälaajentumista kohtaan sai lopullisen muotonsa *”taktisen siksakin”* jälkeen vuonna 1995. Moskovan tavoitteena oli jäädyttää Naton laajentuminen nykyisiin jäsenmaihin, tai päästä itse Naton täysimääräiseksi jäseneksi veto-oikeudella.¹¹⁵

Toukokuussa allekirjoitettu Venäjän ja Naton rauhankumppanuusohjelman sopimus sisälsi muotoilun Venäjän ulkopoliitikasta Naton osalta, jossa kahdenvälinen yhteistyö oli hyväksyttävää, mutta sotilasliiton laajentuminen itään ei. Ulkoministeri Kozyrevin pitämä puhe allekirjoitusseremoniassa alleviivaa Venäjän ongelmaa itälaajentumisen osalta:

”Venäjän asennoituminen Naton itälaajentumiseen on pysynyt muuttumattomana. Me uskomme edelleen, ettei laajentuminen sovi Venäjän kansallisiin intresseihin eikä eurooppalaisiin turvallisuusintresseihin kokonaisuudessaan. Lisäksi hätäiset päätökset saattavat uhata todellisten keskinäisesti edistyneiden ja rakentavien suhteiden syntymistä Venäjän ja Naton välillä ja heikentää Venäjän hyödyllisyyttä rauhankumppanuusohjelmassa.”¹¹⁶

Kozyrevin huoli asemansa menettämisestä kulminoitui, mahdollisesti vahingossa, Trilateraalikomission kokouksessa Kööpenhaminassa huhtikuussa 1995.¹¹⁷ Kozyrevin kirjoitettu puhe vetosi Venäjän tarpeeseen vaikuttaa Naton itälaajentumiseen diplomaattisin

¹¹³ Pravda 4.10.1995 ”Rossija, na flangah zažataja”; *Izvestija* 12.5.1995 ”Tšo stroitsja v Jevrope – Novii dom ili starii zabor?”.

¹¹⁴ *Izvestija* 14.2.1995 ”Buduštšee NATO rešaetsja v Moskve”.

¹¹⁵ *Ibid.*

¹¹⁶ Ulkoministeri Andrei Kozyrevin puhe Noordwijkissä 31.5.1995.[<https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c950531b.htm>] vierailtu 5.2.2023.

¹¹⁷ Trilateraalikomissio on vuonna 1973 perustettu yksityinen järjestö, jonka tavoitteena on Japanin, länsi-Euroopan ja Yhdysvaltojen poliittisen ja taloudellisen yhteistyön vahvistaminen. <https://www.trilateral.org/about/> [vierailtu 2.2.2023]

keinoin, sillä laajentuminen loi uhkan Venäjän turvallisuudelle ja kansallisille intresseille. Kozyrev ilmeisesti poikkesi jo valmistellusta puheestaan, joka sai *Izvestijan* pitkäaikaisen toimittajan, Melor Sturuan kauhistumaan ”*Voi hyvä Jumala, minkälaisia keinoja meidän ulkoministerimme käyttäkään*”. Kozyrevin mukaan Naton itälaajentuminen kaataisi vettä äärioikeiston myllyyn Venäjällä, joka lopulta tulisi nielaisemaan myös hänet, jolloin hänen tulisi ”*kirjoittaa muistelmansa gulagista*”. *Izvestijan* toimittaja suosi Kozyrevia kovalla kädellä, ja kuvaili häntä irvikuvaksi venäläisestä diplomaatista, jonka johtava piirre tulisi olla nimenomaan voimakkuus vastustajia vastaan.¹¹⁸ Samana vuonna Kozyrevin urasta uutisoitiin otsikolla ”*Diplomaatista ministeriksi – katastrofi. Andrei Kozyrev ymmärsi tämän viisi vuotta liian myöhään*”.¹¹⁹

Venäjän toiveiden mukaisesti rauhankumppanuusohjelman allekirjoittamisen jälkeen keskustelu sotilasliiton itälaajentumisesta lakkasi tulevien vaalien ajaksi. Vuoden 1995 duuman vaaleissa ja edelleen vuoden 1996 presidentinvaaleissa Nato-vastaisuus oli ehdokkaita vahvasti yhdistävä tekijä. Useat puolueet vetosivat Naton laajentumisen patoamiseen. Duuman vaalien lopputuloksena Nato-vastainen Venäjän kommunistinen puolue voitti vaalit noin 22 % kannatuksella. Zhirinovskin äärioikeistolainen puolue tuli toiseksi vaivaisella noin kymmenen prosentin kannatuksella. Presidentinvaaleissa Nato-vastaisia äänenpainoja kuultiin myös usein, jolloin kommunistien kokenut ehdokas Zjuganov teki Nato-vastaisuudesta yhden vaaliteemoistaan.¹²⁰ Presidentinvaalikamppailusta tuli odotettavasti tiukka, ja ensimmäisellä kierroksella Zjuganov voitti 24 miljoonaa ääntä Jeltsinin 26 miljoonaa vastaan. Toisella kierroksella Jeltsin voitti noin 40 miljoonalla äänellä Zjuganovin 30 miljoonaa ääntä vastaan. Jeltsinin voittoa edisti ehdokkaana olleen Aleksander Lebedin siirtyminen toisella kierroksella Jeltsinin kannattajaksi. Lebedin kampanja-aikaisten lausuntojen mukaan Naton itälaajentuminen johtaisi kolmanteen maailmansotaan.¹²¹

2.4 Nato-kysymys yhdistää Venäjän poliittista kenttää

Jeltsin selviytyi presidentinvaaleista voittajana, mutta Kozyrev oli korvattu ulkoministerinä Jevgeni Primakovilla alkuvuodesta 1996. Virallinen syy Kozyrevin eroon oli hänen valintansa

¹¹⁸ *Izvestija* 28.4.1995 ”Kozyrev zaklinal amerikantsev spasti jevo ot GULAGa”.

¹¹⁹ *Izvestija* 1.12.1995 ”Dlja diplomata stat ministrom – katastrofa. Andrei Kozyrev ponjal eto s opozdaniem na pjat let”.

¹²⁰ Black 1999, 13.

¹²¹ Black 1999, 14.

kansanedustajaksi, mutta jo vuonna 1994 koventuneet äänenpainot edellyttivät myös ulkopoliittisen linjan muutosta. Primakov kannatti huomattavasti jyrkempää linjaa länttä vastaan verrattuna Kozyreviin.¹²² Hänen ulkopoliittisia teemojaan olivat moninapaisuus länsi-integraation sijasta, yhdysvaltalaisen hegemonian ja sen välineen Naton vastustaminen sekä uusien strategisten kumppaneiden etsiminen Moskovalle. Jo vuodesta 1993 asti, mutta viimeistään vuonna 1996 Venäjän poliittinen eliitti kääntyi uskomaan Naton itälaajentumisen saattavan Venäjän vaaraan. Psykologisesta näkökulmasta Nato oli aloittanut laajentumispyrkimyksensä, kun Venäjä oli heikko.¹²³ Ensimmäisessä duuman kansainvälisten asioiden komitean kuulemisessa tuore ulkoministeri Primakov kuvaili Naton itälaajentumisen olleen suurin ”ärsyke” Venäjän ja lännen välisissä suhteissa.¹²⁴

Julkisessa keskustelussa Naton itälaajentumisen kuvailtiin tuottavan ongelmia venäläiselle julkiselle mielipiteelle, jossa koko Naton olemassaolon ajan sotilasliittoa oli muokattu viholliskuvaksi Neuvostoliiton johtamaa Varsovan liittoa vastaan. Ensimmäisen kerran näkökulma venäläiseen julkiseen mielipiteeseen tuotiin esiin Primakovin raportissa, jossa kuvattiin Naton laajentumisen olevan venäläisille vaikea asia sulattaa, sillä ”*julkinen mielipide Venäjän federaatiossa on pitkän aikaa muodostettu Nato-vastaiselle hengelle*”, eikä tämä suhtautuminen voisi muuttua yhdessä yössä. Primakovin mukaan Naton laajentuminen voi johtaa lännen vastaisten voimien nousuun Venäjällä, uhaten hallituksen työtä.¹²⁵

Venäjän ulkopoliittinen johto toi julkisen mielipiteen muuttumisen ongelmia esiin vedotessaan ulkomaisiin johtajiin. Presidentti Jeltsin hyödynsi usein tätä lähtökohtaa keskusteluissaan länsimaisten johtajien kanssa, muun muassa vuonna 1994 Liettuan pyytäessä Nato-jäsenyyttä ja uudestaan vuonna 1996 Puolan presidentin Aleksander Kwasniewskin vierailun yhteydessä. Vierailun aikana Jeltsin oli todennut Kwasniewskille tarvitsevan kolme vuotta julkisen mielipiteen suostutteluun Nato-myönteiseksi.¹²⁶

Naton itälaajentumisen vastustamisen perustelu julkisen mielipiteen nojalla kumpusi oletettavasti Jeltsinin heikoista uudelleenalinnan mahdollisuuksista. Vuoden 1996 alun kyselytutkimuksien mukaan vain noin 6–10 prosenttia kansasta oli valmis valitsemaan

¹²² Pouliot 2010, 176.

¹²³ Izvestija 6.3.1996 ”Rossija ištšet novoe mesto v mire – Intervju ministra inostrannyh del Jevgenija Primakova”; Black 1999, 14.

¹²⁴ Izvestija 10.2.1996 ”Deputatam obeštšana velikaja deržava”.

¹²⁵ Izvestija 26.11.1993 ”Perspektivy rassirenija NATO i interesy Rossii”.

¹²⁶ Izvestija 6.1.1994 ”Reaktsija Moskvyy na zajavlenie Vilnjusa”; Izvestija 6.6.1996 ”Rossija postupilas printsipami i obmen na izmšye garantii”.

Jeltsinin uudelle valtakaudelle kesäkuun vaaleissa.¹²⁷ Kozyrevin muistelmateoksessa Jeltsin myös näki mahdollisuutensa heikkoina.¹²⁸ Jeltsinin vetoamukset julkisen mielipiteen jyrkkyyteen ulkomaalaisten vierailujen kontekstissa vetosivat kiistatta myös länsimaiseen yleisöön ja uskoon venäläisen demokratian kehittymisestä ja reformien onnistumisesta. Venäläiset sen sijaan keskittyivät 1990-luvun mullistuksissa lähtökohtaisesti sisäpoliittisiin kysymyksiin ja oman toimeentulon takaamiseen. Vuoden 1996 presidentinvaalien ovensuukyselyissä vain kaksi prosenttia äänestäjistä nimesi ulkopoliittikan vaalien tärkeäksi teemaksi.¹²⁹

Venäläisen julkisen mielipiteen hallinnassa Jeltsinin uudelleenvalinnan yhteydessä toteutuivat 1990-luvun talouden uudelleenjärjestelyn ja oligarkkien valtaannousun ilmeisimmät seuraukset. Jeltsinin uudelleenvalinta huolimatta siitä, että hänen kannatuksensa oli vain puoli vuotta aiemmin pohjalukemissa, voidaan lukea osaltaan 1990-luvulla syntyneen oligarkismin ja median vallan ansioksi. Venäjän taloudelle haitallisissa vaihtokaupoissa Jeltsin sai oligarkit kasvattamaan tarvitsemaansa presidentinvaalikassansa antamalla vastapalveluksena liikemiehille laajoja mahdollisuuksia sisäpiirikauppoihin.

Yksi merkittävimmistä esimerkeistä talouden vaihtokaupoista oli niin kutsuttu lainaa osakkeita vastaan -politiikka, jolla Jeltsin pyrki rahoittamaan sekä talousvaikeuksissa olevaa Venäjää, mutta myös omaa vaalikampanjaansa. Suurimmista valtion omistamista yhtiöistä huutokaupattiin osakkeita lainoja vastaan, joita tarjosivat yksityiset pankit. Huutokaupat eivät olleet kuitenkaan kaikille avoimet, vaan niihin osallistui jo vallan sisäpiirin lähellä olevia liikemiehiä. Liikemiehet lupasivat lainat ennen vaaleja, mutta osakkeiden siirtyminen heidän haltuunsa tapahtui vasta vaalien jälkeen, jolloin liikemiehet edistivät Jeltsinin vaalivoittoa taatakseen omat sijoituksensa. Koska kumpiakaan, lainoja tai osakkeita ei palautettu määräajassa, lainaa osakkeita vastaan -politiikasta tuli muoto yksityistää valtion omaisuutta polkuhintaan.¹³⁰

Vuoteen 1996 mennessä suuret mediayhtiöt olivat keskittyneet muutamille rikkaille oligarkeille, joiden omistuksessa oli usein myös muita yhtiöitä, etenkin raskaan teollisuuden alalta. Nämä Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen pikavauhtia Jeltsinin avulla rikastuneet liikemiehet pelkäsivät vuoden 1995 duuman vaalien toistoa, ja kommunistien valtaannousua.

¹²⁷ Zasurski 2016, 62.

¹²⁸ Kozyrev 2019, 291.

¹²⁹ McFaul 1997, 2.

¹³⁰ Nellis 2007, 112.

Puolustaen omia etujaan he suhtautuivat myönteisesti Jeltsinin uudelleenvalintaan, ja pyrkivät edistämään kyseistä kehityskulkua taloudellisten houkuttimien vuoksi.¹³¹

Joukkoviestinten hyödyntäminen vaalikampanjoissa oli ollut vähäistä ennen vuotta 1996, vaikka viestimet tavoittivat suuren osan Venäjän kansasta.¹³² Julkisen mielipiteen kääntämiseksi Jeltsinin hyväksi TV-kanavat, lehdet ja uutisohjelmat tuottivat myönteistä sisältöä istuvasta presidentistä.¹³³ Lopulta lähes kaikki suuret mediayhtiöt tukivat Jeltsinin kampanjaa, ja marginalisoivat muut ehdokkaat, pois lukien kommunistien Zjuganovin. Zjuganovia vastaan puolestaan hyökättiin tekaistuin päätelmin kommunistien vallankumousyrityksistä ja ekstremismistä sekä sananvapauden ja median vapauden rajoittamisesta – niin kutsutusta ”paluusta menneeseen”.¹³⁴

Tarkastelujakson aikana vuodesta 1992 vuoteen 2004 yksi kehys, jolla venäläinen media käsitteli Naton itälaajentumista ja sen uhkaa koski Venäjän sisäpoliittista tilannetta ja julkista mielipidettä. Naton itälaajentumisen nähtiin kiihdyttävän venäläisen äärioikeiston nousua, josta huolettava esimerkki nähtiin vuoden 1993 perustuslaillisen kriisin jälkimainingeissa järjestetyissä duuman vaaleissa Vladimir Zhirinovskin äärioikeistolaisen Venäjän liberaalidemokraattisen puolueen nousuna.

Venäläisen politiikan kääntyminen yhä nationalistisempaan suuntaan yhdistettynä Yhdysvaltojen ja lännen vähäiseen yhteistyöhön Venäjän kanssa sekä Bosnian pommituksiin sai venäläisen ulkopoliittisen johdon kääntymään vuoden 1994 aikana yhä jyrkemmälle suhtautumiskannalle Naton itälaajentumiseen. Samana vuonna käynnistettyä Naton rauhankumppanuusohjelmaa ei pidetty tasa-arvoisena Venäjän kannalta, vaan lähinnä savuverhona, jonka avulla Itä-Euroopan maita valmisteltiin lopulliseen Nato-jäsenyyteen. Venäjän erityisaseman neuvottelujen kariuduttua ohjelmaan osallistuminen nähtiin nöyryyttävänä myönnytyksenä Yhdysvaltojen johtamalle sotilasliitolle. Seuraavan vuoden duuman vaalien myötä Venäjän ulkopoliittiseksi linjaksi vakiintui yhä kylmenevät suhteet länteen.

Keskustelu venäläisestä julkisesta mielipiteestä puolestaan oli merkityksellistä, mutta vähäistä. Jeltsin tukeutui venäläisen julkisen mielipiteen vaikeaan ja hitaaseen muutokseen lähinnä ulkomaalaisten johtajien tapaamisten yhteydessä, jolloin hän vetosi myös Venäjän

¹³¹ Zasurski 2016, 65–66.

¹³² Zasurski 2016, 65.

¹³³ Zasurski 2016, 70.

¹³⁴ Zasurski 2016, 76.

demokraattisen kehityksen edistymiseen. Malliesimerkki venäläisen julkisen mielipiteen vahvasta manipuloinnista oli puolestaan Jeltsinin oma vaalikampanja ja uudelleenvalinta vuonna 1996. Vasta valtaan nousseet oligarkit turvasivat Jeltsinin uudelleenvalinnalla itsensä ja liiketoimintansa.

Keskustelu Naton itälaajentumisen sisäpoliittisista vaikutuksista hiipui vuoden 1996 jälkeen, jolloin Jeltsin turvasi oman jatkokautensa presidenttinä. Naton tuottamaa uhkaa Venäjälle ei kehystetty enää sisäpoliittisen uhkan kehyksellä, vaan tilaa keskusteluissa saivat muun muassa Venäjän geopolitiikka, jota käsittelem seuraavassa luvussa.

3 Geopoliittiset kysymykset

“Edelleen Naton laajentuessa itään tilanne Venäjän kannalta on huonontunut ja tullut yhä vaarallisemmaksi vuosi vuodelta. Lisäksi viime päivien aikana Naton johto on ollut tyly lausunnoissaan, joiden mukaan heidän tulee kiihdyttää ja vahvistaa pyrkimyksiään tuodakseen liittouman infrastruktuurin lähemmäksi Venäjän rajoja. Toisin sanoen, he ovat lujittaneet asemaansa. Me emme voi pysyä toimettomina ja passiivisesti tarkkailla näitä kehityskulkuja. Se olisi meiltä täysin vastuuton teko.”¹³⁵

Venäjän presidentin Vladimir Putinin puhe, 24. päivä helmikuuta 2022, kello 6.00. Kreml, Moskova.

Neuvostoliiton hajotessa marxilaisleninistinen ideologia menetti arvonsa, ja uusi Venäjä alkoi etsiä uusia perusteita ja aatteita sekä sisä- että ulkopoliitikkalleen. Juntusen (2002) mukaan 1990-luku oli Venäjän tiedemaailmassa kilpailevien geopoliittisten teorioiden ja suuntausten aikaa. Geopolitiikka nähtiin historiasta kumpuavana traditiona, vaikka terminä geopolitiikka oli verrattain uusi.¹³⁶ 1990-luvulla uuden Venäjän johtavaksi suuntaukseksi muodostunut ideologia näkyi uusien, geopolitiikkaan keskittyvien julkaisujen ilmestymisenä, yliopistojen suuntautumisena geopolitiikan tutkimukseen sekä uusien, geopolitiikan teemoihin keskittyvien tutkimuslaitosten perustamisena.¹³⁷

Geopoliittinen lähestymistapa olettaa, että kansallisen turvallisuuden intressit turvataan parhaiten kontrollin saamisella Euraasian mantereesta, jotta hyökkäykset Venäjää vastaan voidaan estää ja torjua. Laajemmin maa-alueen hallinta määrittelee Venäjän suurvalta-asemaa sekä teknologisia ja sotilaallisia kyvykkyyksiä, perustuen Venäjän hallitsemaan geopoliittiseen ja geostrategiseen tilaan, jossa määräävät Venäjän johtamat taloudelliset rakenteet.¹³⁸

Vuodesta 1993 alkaen venäläisen geopolitiikan johtavaksi suuntaukseksi muodostui niin sanottu eurasianismi, jota kannatti intellektuellien ja poliitikkojen lisäksi suurin osa ulkopoliittisista päätöksentekijöistä ulkoministeriössä, puolustusministeriössä ja duuman

¹³⁵ Venäjän presidentin Vladimir Putinin puhe, helmikuun 24. päivä 2022, klo 6.00. Kreml, Moskova. [<http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>].

¹³⁶ Mäkinen 2008, 37.

¹³⁷ Juntunen 2002, 93;96;102;105.

¹³⁸ Dannreuther 1997, 27.

geopoliittisessa komiteassa. Eurasianismin mukaan Venäjä oli erillinen entiteetti Euroopasta ja lännestä, eräänlainen johtava euraasialainen valtio, jolla oli erityinen rooli entisillä Neuvostoliiton alueilla.¹³⁹ Näitä alueita kuvailtiin Venäjän lähiulkomaiksi¹⁴⁰. Lähiulkomaat olivat avainasemassa Venäjän geopoliittisissa intresseissä. Lähiulkomaita leimasivat Venäjän suhtautuminen niihin Venäjän entisen suuruuden alueina, geopoliittisen turvallisuuden vyöhykkeinä, taloudellisten intressien piirinä sekä venäläisen diasporan asuinalueena.¹⁴¹ Pitkäaikainen diplomaatti, toimittaja ja politiikan tutkija Aleksandr Bovin tiivistä eurasianistisen suhtautumistavan Naton itälaajentumiseen *Izvestijan* artikkelissaan vuonna 1998:

*”...Naton itälaajentuminen on Washingtonin suurin kylmän sodan jälkeisen ajan virhe. Vaikka Itä-Euroopan ja Baltian maat liittyvät Natoon, ne tulevat silti pysymään Venäjän intressien piirissä”.*¹⁴²

Toisena piirteenä venäläisessä historiallisessa itseymmärryksessä oli oletus siitä, että länsimaiden, eritoten Yhdysvaltojen tavoite oli hyötyä Venäjästä, lopulta hajottaen venäläisen poliittisen järjestelmän ja rikkoen maan alueellisen koskemattomuuden.¹⁴³ Hyvin pitkän aikavälin historian tarkastelulla tämä teesi oli osittain tosi.¹⁴⁴ Yksinkertainen, maantieteestä johdettu turvallisuusteesi oli ollut pysyvä usko Venäjän maarajojen kriittiseen haavoittuvuuteen, ja siihen, että Venäjän tulisi harjoittaa kontrollia rajojen välittömässä läheisyydessä niiden turvaamiseksi. Kun Venäjä kuvasi itseään ”piiritettynä linnakkeena”, sen puute luonnollisista maantieteellisistä rajoista tarkoitti, että Venäjän tuli määrittellä maantieteelliset rajansa itse.¹⁴⁵

Venäläisessä julkisessa keskustelussa tarkasteluajanjaksolla geopoliittiset uhkat nousivat yhdeksi useimmin hyödynnetyistä kehyksistä Naton itälaajentumisen ymmärtämiseksi ja kuvaamiseksi. Geopoliittiseen tulkintakehykseen olennaisena osana maantieteellisten alueiden menettämisen lisäksi liitettiin sotilaspolitiikka ja Venäjän suurvallan rippeinä olevat ydinaseet, talouspolitiikka ja taloudellisen mahdin menettäminen sekä aserajoitussopimukset, joita Venäjä käytti tietoisesti hyväkseen Naton itälaajentumisen patoamisessa, piittaamatta itse sopimusten sisällöstä ja niiden noudattamisesta.

¹³⁹ Smith 1999, 482.

¹⁴⁰ Ven. ближнее зарубежье.

¹⁴¹ Smith 1999, 489; Helin 2021, 4.

¹⁴² *Izvestija* 14.7.1998 ”NATO delajet ošibku, rasširjajas na vostok”.

¹⁴³ Berryman 2019, 294; Pouliot 2010, 175.

¹⁴⁴ Venäläistä historiankirjoitusta ja siitä ammentavaa geopolitiikkaa määrittelevät yhä muun muassa Napoleonin ja Natsi-Saksan hyökkäykset Venäjää ja Neuvostoliittoa vastaan.

¹⁴⁵ Giles 2019, teema 1. kappale 3. Kirja luettu EPUB-readerin kautta, mikä ei tarjoa lukijalle sivunumeroita.

3.1 Venäjän vaikutuspiirin kaventuminen ja Kaliningradin asema

Naton itälaajentumisesta käydyssä julkisessa keskustelussa sotilasliiton laajentuminen Itä-Euroopan maihin nähtiin Venäjän maantieteellisenä eristämisenä turvallisuusvyöhykkeen, *cordon sanitaire*, avulla¹⁴⁶. Termillä on Venäjällä historiallinen kaiku, sillä maailmansotien välisenä aikana Euroopassa muotoiltiin Ranskan johdolla eristämispolitiikka, jolla pyrittiin estämään kommunismin leviäminen Neuvostoliitosta uusiin Itä-Euroopan maihin. Maailmansotien välisenä aikana tähän turvavyöhykkeeseen kuuluivat Baltian maat, Puola, Tšekkoslovakia, Unkari, Romania ja Bulgaria. Toisen maailmansodan jälkeen sama alue muuttui puolestaan Neuvostoliiton vaikutuspiiriksi läntisiä vaikutteita vastaan.¹⁴⁷

Itä-Eurooppa nähtiin venäläisessä strategisessa ajattelussa osana Venäjän strategista toimintaympäristöä. Tämän toimintaympäristön muutosta tutkittiin osana suurvaltojen voimasuhteissa tapahtuvia muutoksia.¹⁴⁸ 1990-luvun leimaavimpia suuria muutoksia olivat Neuvostoliiton hajoaminen sekä Naton hegemonian vahvistuminen laajentumispyrkimysten sekä Jugoslavian hajoamissotien yhteydessä toteutettujen sotilaallisen voimankäytön operaatioiden muodossa. Lännen ja Venäjän välissä sijaitsevien valtioiden rooli oli puolestaan pysynyt pitkälti samana läpi historian: Joko maat nähdään potentiaalisena sillanpääasemana Venäjälle suuntautuvalla sotilaallisella hyökkäykselle tai niistä muodostetaan Venäjän suojavyöhyke. Molemmissa tapauksissa mailla itsellään nähtiin hyvin vähän autonomiaa, vaan ne olivat alisteisia Venäjän ja Yhdysvaltojen strategisille intresseille.¹⁴⁹

Näkemykset uuden, Venäjälle vihamielisten maiden, vyöhykkeen synnystä saivat alkunsa venäläisessä julkisessa keskustelussa lähes heti Neuvostoliiton lakattua olemasta. Tämä vahvisti venäläistä näkemystä itäisen Euroopan maiden dikotomisesta jaosta joko liittolaisiin tai vihollisiin. *Izvestijassa* alkuvuodesta 1993 Naton itälaajentumisen suunnittelu herätti Moskovassa vanhoja pelkoja ”piirittämisestä”.¹⁵⁰ *Pravdassa* puolestaan otsikolla ”*Venäjän ympärille muodostetaan cordon sanitaire*” argumentoitiin, ettei Venäjä ole luopunut suurvalta- asemastaan missään vaiheessa.¹⁵¹

¹⁴⁶ suom. kirjaimellisesti *terveyskäytävä*.

¹⁴⁷ Saul 2015, 90.

¹⁴⁸ Pynnöniemi & Mikkola s. i.

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ *Izvestija* 15.9.1993 ”Gensek NATO prizyvaet otkryt dveri bloka dlja byvših protivnikov”.

¹⁵¹ *Pravda* 14.7.1993 ”Vokrug Rossii sozdajut ”sanitarnii kordon”.

Pisimmälle viedyn analyysin Venäjän maantieteellisen eristämisen puolesta antoi Venäjän ulkomaantiedustelun päällikkö Jevgeni Primakov marraskuussa 1993 *Izvestijassa* julkaistussa tutkimusartikkelin katkelmassaan. Hänen tutkimusryhmänsä lopputuloksena Naton itälaajentumisen odotettiin etenevän synkronoidusti, jolloin sen lopputuloksena tulisi olemaan kylmän sodan aikaisen liittoutumisjärjestelmän paluu sekä Naton ”vastuuvyöhykkeen” lähestyminen kohti Venäjän federaation rajoja. Geopoliittiset näkökulmat kehystettiin yhdeksi kolmesta ongelmallisesta aspektista Naton itälaajentumiselle. Näitä näkökulmia ei kuitenkaan avattu lukijalle, mahdollisena syynä oletus siitä, että lukija tunnisti kyseiset teemat ilman kuvailua. Lännen oletettiin puolestaan vastaavan näihin uhkiin ”*harkitsemalla kollektiivisen turvallisuusjärjestön luomista, jossa yhdistyisi Nato, ETYK ja YK.*”¹⁵²

Viitteitä siitä, että kyseistä järjestöä todella harkittiin lännessä, on lähes mahdotonta löytää. Oletettavasti Primakovin pyrkimys kyseisellä väitteellä on tehdä pesäeroa näkemyksistä Naton itälaajentumisen kysymyksissä istuvaan ulkoministeri Kozyreviin, jonka ulkopoliittikka Natoa kohtaan perustui kaksiraiteiseen lähestymistapaan, joista toinen koostui eurooppalaisen turvallisuusarkkitehtuurin institutionaalisesta siirrosta ETYK:n alaisuuteen. Kozyrevin muotoilun mukaan ETYK olisi vastuussa kaikista Euroopan suurista multilateraaleista instituutioista kuten Itsenäisten valtioiden yhteisöstä, Pohjois-Atlantin yhteistyöneuvostosta, Euroopan unionista, Euroopan neuvostosta sekä myös Natosta.¹⁵³ Primakovin näkökulma puolestaan näyttäytyi jonkinlaisena oletuksena lännen liittoutumisesta Venäjää vastaan.

Venäläisessä julkisessa keskustelussa suhtauduttiin hienovaraisesti eri tavalla entisen Neuvostoliiton alueen jäsenmaiden Nato-hakemuksiin kuin esimerkiksi Visegrád-maiden pyrkimyksiin sotilasliiton jäseniksi. Baltian maiden Nato-prosesseja tarkasteltiin julkisessa keskustelussa huomattavasti tarkemmin, ja niihin suhtauduttiin huomattavasti suuremmalla skeptisyydellä kuin muuhun itäiseen Eurooppaan, pois lukien Ukraina. Baltian maiden Nato-jäsenyyttä kuvailtiin täysin mahdottomaksi hyväksyä.¹⁵⁴ Samaan aikaan venäläisessä ulkopoliitikassa alkoi muodostua käsitys ”*punaisesta viivasta*” jonka ylitse Naton ei tulisi astua. Ulkoministeri Primakov kuvaili punaiseksi viivaksi Baltian maiden ja Ukrainan rajoja – entisen Neuvostoliiton rajaviivaa.¹⁵⁵ Baltian maiden Nato-jäsenyysprosessit alleviivasivat yhä enemmän Venäjän heikkoutta ja Neuvostoliiton hajoamista, jota muun muassa Putin kuvaili myöhemmin vuonna 2005 puheessaan duuman liittoneuvostolle ”*vuosisadan suurimmaksi*

¹⁵² Izvestija 26.11.1993 ”Perspektivy rassirenija NATO i interesy Rossii”.

¹⁵³ Sarotte 2021, 190–191; Dannreuther 1997, 15.

¹⁵⁴ Izvestija 16.6.1998 ”Litva i Rossii našli obščšii jazyk”; Pravda 4.2.1998 ”Jevrope lutšše bez NATO”.

¹⁵⁵ Sarotte 2021, 262; Black 1999, 38.

*geopoliittiseksi katastrofiksi”.*¹⁵⁶ Puhe punaisista linjoista siirtyi terminä Jeltsinin kaudelta Putinin kaudelle muuttumattomana.¹⁵⁷

Baltian maiden tärkeyttä Venäjän lähialueena korosti Venäjän maantieteellinen erikoisuus, Kaliningradin enklaavi. Naton itälaajentumisen geopoliittiset seuraukset Venäjälle konkretisoituivat kaikkein selvimmin Itämerellä. Vielä noin vuosikymmen aikaisemmin Neuvostoliitto oli pitänyt hallussaan pitkää rantaviivaa Itämeren itäisessä osassa, ja yhdistettynä Varsovan liiton jäsenmaan Puolan kanssa suuri osa Itämeren rantaviivasta oli ollut Venäjän liittolaisten hallussa. 1990-luvun jälkipuoliskolla sekä Puolan että Baltian maiden tulevat Nato-jäsenyydet näyttäytyivät lähes varmoina kehityskulkuina, ja venäläisessä julkisessa keskustelussa puitiin Kaliningradin asemaa Venäjälle vihamielisten maiden ympäröimänä, yhtenä lännen monista keinoista Venäjän maantieteelliseksi eristämiseksi.

Neuvostoliiton aikana Kaliningrad oli suljettu kaupunki, joka isännöi neuvostoarmeijan Itämeren laivastoa, mukaan lukien taktisia ydinasejoukkoja. Kylmän sodan aikana Kaliningradin strateginen rooli Itämerellä oli pelote- tai pidäkevaikutus sotilasliitto Naton mahdolliselle voimankäytölle. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen sotilastukikohtien avulla kukoistanut alue joutui 1990-luvulla vaikeuksiin Venäjän armeijan alasajon ja heikkojen talousnäkömyönten vuoksi. 1990-luvun lopulla Venäjä pyrki yhä Naton itälaajentumisen estämiseen esittämällä kysymyksiä Kaliningradin ja manner-Venäjän kulkuyhteyksistä, jotka tuli järjestää joko Puolan tai Liettuan kautta.¹⁵⁸

Moskova pyrki myös viimeiseen saakka estämään oman turvallisuusvyöhykkeensä menettämisen käyttämällä hyväksi useita Baltian maiden ja Venäjän rajakiistoja, jotka syntyivät uudelleenitsenäistyneiden Baltian maiden määritellesä historiallisia rajojansa. Vuonna 1998 Venäjän duuman delegaatio uhkasi vierailullaan Vilnaan olla ratifioimatta Jeltsinin ja Liettuan presidentti Brazaukaksen vuosi aiemmin allekirjoittamaa rajasopimusta, jos Moskova ei saisi takeita Kaliningradiin pääsystä maateitse myös vastaisuudessa Liettuan alueen kautta. Venäläisen median mukaan kyse oli Liettuan mahdollisen Nato-jäsenyyden viivytyksestä ja mahdollisesta estämisestä todellisten rajakiistojen sijaan.¹⁵⁹ Venäläisessä julkisessa keskustelussa rajakiistat yhdistettiin myös venäjänkielisen väestönosan oikeuksiin Baltian maissa, mitä käsitellään tarkemmin tutkielman luvussa 5.

¹⁵⁶ Presidentti Vladimir Putinin vuosittainen puhe Venäjän federaation liittoneuvostolle. 25.4.2005. [<http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>] vierailtu 6.2.2023.

¹⁵⁷ Trenin 2001, 81.

¹⁵⁸ Ivanauskas et al. 2017, 124–125.

¹⁵⁹ Black 1999, 218.

Kaliningradin arvo geopoliittisesti merkittävänä alueena nousi 1990-luvun edetessä, kun Baltian maiden ja Puolan liittyminen Natoon ja Euroopan unioniin näytti yhä todennäköisemmältä. Verrattuna Naton itälaajentumiseen, Venäjä ei nähnyt EU:n laajentumista yhtä uhkaavana kehityskulkuna. Kaliningradin osalta tilanne oli hankala, sillä alue oli verrattain kehittymätön Liettuaan ja Puolaan verrattuna, ja sekä henkilö- että tavaraliikenne Kaliningradin ja Venäjän väliltä tuli hoitaa EU-maiden alueiden kautta. 2000-luvun alussa yhteistyö Kaliningradin ja Euroopan unionin välillä oli epäsymmetristä, ja keskittyi pitkälti EU:n kehityshankkeisiin alueella. Venäjä puolestaan tulkitsi taloudellisen avunannon EU:n osalta alentavaksi ja keinoksi käyttää valtaa Venäjän alueilla.¹⁶⁰ *Izvestija* uutisoi Kaliningradin asemasta vuonna 2001 raflaavalla ingressillä: *Kaliningrad – Venäjän enklaavi, muttei Venäjä – Euroopan enklaavi*.¹⁶¹ Venäläinen geopoliittinen näkökulma vihamielisestä Euroopasta, joka pyrki heikentämään ja alistamaan Venäjän taloudellisiin ja poliittisiin keinoin vaati sotilaallisia ja pelotevaikutuksellisia toimia Kaliningradin ja sen aseman suojelemiseksi.

Moskovan kasvava huoli Venäjän strategisesta ja poliittisesta paikastaan Baltiassa sai uuden käänteen joulukuussa 1998, kun Venäjän uusi ulkoministeri Igor Ivanov teki ensimmäiset vierailunsa Tukholmaan ja Osloon. Vierailuja ennen oli julkistettu, että vuonna 1997 luvatut leikkaukset asevoimiin tultaisiin saattamaan loppuun vuoden 1999 loppuun mennessä. Kaliningradin osalta tämä tarkoitti sotilashenkilöstön vähentämistä lähes 60 prosentilla. Pelokkaana Naton mahdollisesta joukkojen siirtämisestä alueelle, Ivanov toivoi Venäjän leikkausten vaikuttavan myös skandinaaviin naapurimaihin, ja myös heidän vähentävän joukkojaan. Vastakaikua Venäjän vaatimuksille joukkojen vähentämisestä ei kuitenkaan kuulunut, ja Ivanov palasi vanhoihin kaavoihinsa uhkailemalla tarkistaa Venäjän suhtautumista sotilasliiton jäsenmaihiin.¹⁶² Vastaavia uhkauksia toistettiin myös seuraavan kevään ajan *Izvestijassa*, muun muassa muotoilemalla venäläiseen muotoon antiikin Rooman sanonta *Si vis pacem, para bellum – jos haluat rauhaa, valmistaudu sotaan*. Uusien jäsenmaiden avulla Naton uskottiin aloittavan Kaliningradin lähistöllä maahyökkäys, joka syöksisi Venäjän väistämättömään yhteenottoon lännen kanssa.¹⁶³ Sotaisa retoriikka sai alkunsa vain muutamaa viikkoa aiemmin aloitetuista Naton tuhoisista ilmaiskusta Jugoslaviassa serbipresidentti Miloševićin hallintoa vastaan. Iskuja ei ollut hyväksytty YK:n

¹⁶⁰ Ivanauskas et al. 2017, 128–129.

¹⁶¹ *Izvestija* 28.16.2.2001 Filosofija ”pridatkov NATO”.

¹⁶² Black 1999, 220.

¹⁶³ *Izvestija* 14.4.1999 ”Baltijski poligon v Kaliningrade provodjatsja ispytanija”.

turvallisuusneuvostossa Kiinan ja Venäjän vastustaessa toimia, jonka jälkeen Venäjä tuomitsi ilmaiskut YK:n turvallisuusneuvostossa sotilaallisena toimenä, joka voisi johtaa maailmansotaan.¹⁶⁴

1999-luvun lopussa, Venäjän keinojen Naton itälaajentumisen estämiseksi osoittautuessa hyödyttömiksi, Venäjä keskittyi minimoimaan itselleen epämieluisat kehityskulut, kuten Naton tukikohtien ja joukkojen siirtämisen Baltian maihin. Kaliningradia käytettiin pelotevaikutuksen luomiseen militarisoimalla aluetta neuvostoliittolaisen perinteen mukaisesti. Itämeren laivastoa vahvistettiin joukoilla ja uusilla sotilaallisilla kyvykkyyksillä 2000-luvun kuluessa.¹⁶⁵

3.2 Ydinasepelotteesta pontta neuvotteluille

Venäjän strategisissa ohjausasiakirjoissa sotilaallisten ryhmittymien sekä liittoumien laajentaminen Venäjän federaation turvallisuuden kustannuksella määriteltiin uhkaksi ensimmäisen kerran vuoden 1993 sotilasdoktriinissa.¹⁶⁶ Nato puolestaan nimettiin uhkaksi ensimmäistä kertaa vuoden 1997 kansallisen turvallisuuden konseptissa.¹⁶⁷ Venäläisessä geopolitiikkaan perustuvassa ajattelussa Venäjän tulee olla taloudellisesti voimakas ja sotilaallisesti vahva valtio taatakseen oman turvallisuutensa.¹⁶⁸ 1990-luvulla Venäjä oli joutunut taloudellisesti heikkoon tilanteeseen sekä luopumaan suuresta osasta sotilaallista voimaansa. Kylmän sodan perintönä pelko Naton ydinaseiden sijoittamisesta uusiin jäsenmaihinsa sai Venäjän takertumaan ydinasemahtiinsa merkinä suurvalta-asemansa jakamattomuudesta. Sotilaallinen pelotevaikutus Naton itälaajentumista vastaan rakennettiin hyvin pitkälti ydinaseistuksen ja siitä syntyvän sotilaallisen pidäkevaikutuksen varaan, muiden sotilaallisten kyvykkyyksien ollessa todellisessa alennustilassa.¹⁶⁹ Ydinaseet osoittautuivat heikoksi neuvotteluvaltiksi Venäjän pyrkiessä estämään Baltian maiden Nato-jäsenyyksiä 1990-luvun jälkipuoliskolla.

¹⁶⁴ Sarotte 2021, 318.

¹⁶⁵ Ivanauskas et al. 2017, 141.

¹⁶⁶ Venäjän sotilasdoktriini on poliittinen ohjausasiakirja, joka määrittelee maan sotilaspolitiikan keskeiset lähtökohdat ja tavoitteet. Siinä määritellään Venäjän sotilaspolitiikan perusteet, joilla maan turvallisuusympäristön muutosta, sen ilmiöitä ja niiden syuseuraussuhteita kuvataan. Sotilasdoktriini on kokonaisuus virallisia käsityksiä, joilla määritetään sotilaspoliittiset, sotilasstrategiset ja sotataloudelliset perusteet valtion sotilaalliseksi turvaamiseksi, kuitenkin antamatta käytännön sovellutuksia. Forsström 2016.

¹⁶⁷ Forsström 2016, 2.

¹⁶⁸ Juntunen 2000, 110.

¹⁶⁹ Black 1999, 240.

Naton mahdollisten ydinaseiden ja joukkojen sijoittamisesta Venäjän lähialueille käytiin vilkasta keskustelua vuosien 1994 ja 1997 välissä. Ydinaseiden mahdollinen sijoittaminen nähtiin konkreettisen sotilaallisen uhkan lisäksi arvovaltatappiona Venäjälle, joka joutui luopumaan omista vanhoista tukikohdistaan entisissä Varsovan liiton ja Neuvostoliiton jäsenmaissa.¹⁷⁰ Kylmän sodan aikana Neuvostoliitto oli rakentanut laajoja sotilaallisen infrastruktuurin kokonaisuuksia Baltian neuvostotasavaltoihin, mukaan lukien Skrundan mannertenvälisten ohjusten tutka-aseman Latviaan ja ydinkäyttöisten sukellusveneiden tukikohdan ja Neuvostoliiton laajimman sukellusvenesodankäynnin koulutuskeskuksen Paldiskiin, Viroon. Baltian maiden uudelleenitsenäistyttyä nämä rakennelmat jäivät pysyvästi Venäjän rajan taakse, ja Baltian maiden nopea kääntyminen Nato-jäsenyyden kannalle oli Venäjälle monessa suhteessa arvovaltatappio. Julkisessa keskustelussa Naton asettuminen puna-armeijan entisiin aseisiin, käyttäen hyväksi Neuvostoliiton aikaisia asemia hyökkäyksellisiin tarkoituksiin nähtiin nöyryytenä Venäjälle.¹⁷¹ Haastattelussaan *Izvestijalle* ulkoministeri Primakov korosti, että

*”hyväksymällä venäläisten joukkojen takaisinvedon Liettuasta meillä on oikeus olettaa, että maan turvallisuus taataan ilman ulkomaisia joukkoja, jotka ottaisivat haltuunsa ne sotilaalliset tukikohdat, jotka me jätimme jälkeemme”.*¹⁷²

Joukkojen sijoittamista suurempi kysymys Venäjälle oli sotilasliiton ydinaseistuksen sijoittaminen uusiin jäsenmaihiin. Venäjän vaatimus ydinaseettomasta Itä-Euroopasta oli osa Naton itälaajentumisen vaikutusten minimoimisesta osana Venäjän liittymistä Naton rauhankumppanuusohjelmaan, johon osallistuminen itsessään katsottiin olevan Venäjälle suuri ulkopoliittinen virhe.¹⁷³ Yksi Venäjän käyttämistä teeseistä neuvotteluissa Naton rauhankumppanuusohjelman erityisasemasta Naton ja Yhdysvaltojen kanssa oli Venäjän edelleen säilyttämä suurvalta-asema ydinasevaltiona sekä YK:n turvallisuusneuvoston jäsenenä.¹⁷⁴ Neuvostoliitolta perittyjen valta-asemien lisäksi ydinasepelote oli yksi Venäjän sotilaspoliittisista keinoista 1990-luvulla, jolloin Venäjän asevoimien yleinen tilanne oli varsin epäedullinen.¹⁷⁵

Samana vuonna rauhankumppanuusohjelman allekirjoittamisen kanssa Venäjä oli päässyt sopimukseen sekä Kazakstanin että Ukrainan kanssa Neuvostoliiton aikaisten ydinaseiden

¹⁷⁰ *Izvestija* 14.7.1998 ”NATO delajet ošibku, rasširjajas na vostok”.

¹⁷¹ *Izvestija* 22.3.2004 ”Ot Stambula i do obeda”.

¹⁷² *Izvestija* 16.6.1998 ”Litva i Rossii našli obštšii jazyk”.

¹⁷³ *Izvestija* 14.2.1995 ”Buduštšee NATO rešaetsja v Moskve”; *Pravda* 7.9.1994 ”Natšinali dvigatsja po-plastunski. Rossijskaja strategija NATO, kotoroi podigrivajet Kreml”.

¹⁷⁴ Sarotte 2021, 189.

¹⁷⁵ Black 1999, 240.

luovutuksesta Venäjälle. *Pravdassa* rauhankumppanuusohjelmaan liittyminen tuomittiin ja Venäjän ydinaseita pidettiin hyödyttömänä maan ollessa muuten heikko; maata kuvailtiin ”Ugandaksi ydinaseilla”.¹⁷⁶ Vuonna 1994 allekirjoitettu Venäjän ja Naton välinen rauhankumppanuusohjelman sopimus nähtiin epäonnistumisena sekä ydinaseiden pelotevaikutuksen käymättömyytenä neuvotteluvaihtoksi.

Rauhankumppanuusohjelman allekirjoittamisen jälkeen Venäjä aloitti vielä aggressiivisemmiksi kuvatut neuvottelut erityisasemastaan ohjelmassa. Jeltsinin ja hänen neuvonantajiansa näkemys Venäjän pysyvistä suurvalta-asemasta ja statuksesta muiden Itä-Euroopan maiden yläpuolella ohjasi heidän pyrkimyksiään neuvotella kahdenvälisesti Yhdysvaltojen kanssa yhtäläisestä asemasta Euroopan turvallisuuden takaajina. Jeltsinin mukaan he tarvitsivat lausunnon tai protokollan, joka tekisi selväksi Venäjän olevan erillinen toimija kaikista muista rauhankumppanuusohjelmaan pyrkivistä maista Venäjän suuren armeijan ja ydinaseiden vuoksi. Viro liittyi rauhankumppanuusohjelmaan yhtenä ensimmäisistä maista, kun Moskova oli vasta neuvotteluvaiheessa. Venäjän ja Viron väliset neuvottelut neuvostoajakaisten joukkojen palauttamisesta Venäjälle olivat vielä kesken, kun Viro hyväksyttiin rauhankumppanuusohjelmaan.¹⁷⁷

Tultaessa vuoteen 1996 Venäjä oli pyrkinyt neuvottelemaan useamman vuoden ajan Naton itälaajentumisen ydinaseita koskevista yksityiskohdista ehdottamalla ydinaseista vapaata Itä-Eurooppaa. *Izvestija* uutisoi Brysselistä kesäkuussa 1996 ulkoministeri Primakovin ja Saksan ulkoministeriön johdon tapaamista edeltäen Venäjän ja Naton perussopimuksen teemoista. Venäjän Brysselin suurlähetystön korkea-arvoinen virkamies kommentoi anonymina *Izvestijalle* Venäjän odottavan Natolta kirjallisia vastauksia, ettei ydinaseita sijoiteta mahdollisten uusien jäsenmaiden alueelle. Virkamiehen mukaan ”*Venäjä voi muuttaa käytöstään, ja tulla erittäin epämukavaksi keskustelukumppaniksi*” mikäli takeita ydinaseiden sijoittamattomuudesta ei saavutettaisi.¹⁷⁸

Samaisella virkamatkallaan Primakov osallistui Pohjois-Atlantin neuvoston eli Naton ulkoministerien kokoukseen 3.–4. kesäkuuta 1996. Juuri ennen Venäjän presidentinvaaleja järjestettyä huippukokousta on jälkikäteen kuvailtu varovaisuuden ja hiljaisuuden huippukokoukseksi, jossa kaikkia viittauksia Naton tulevaan laajentumiseen välteltiin.

¹⁷⁶ Pravda 7.9.1994 ”Natšinali dvigatsja po-plastunski. Rossijskaja strategija NATO, kotoroi podigrivajet Kreml”.

¹⁷⁷ Sarotte 2021, 189–190.

¹⁷⁸ Izvestija 1.6.1996 ”Moskva možet stat neprijatnym sobesednikom Zapada, jesli ne polutšit garantii sohranenija bezjadernogo statusa Vostotšnoi Jevropy”.

Huippukokouksessa keskityttiin muun muassa onnistuneeseen IFOR-rauhanturvaoperaatioon Balkanilla, jossa myös venäläiset joukot toimivat yhteistyössä Naton joukkojen kanssa.¹⁷⁹ Varovaisuutta ei puolestaan löytynyt Venäjän delegaatiolta, jonka hiomattomat lausunnot aiheuttivat iloa ulkomaisissa toimittajissa ja kauhua Moskovassa. Ulkoministeri Primakov oli keskusteluissaan Nato-maiden johtajien kanssa kertonut, ettei hän periaatteessa vastusta Naton laajentumista, ja ymmärtää tiettyjen maiden halun liittyä sotilasliittoon, mutta hän ei hyväksy Naton sotilaallisten rakenteiden lähestymistä Venäjän rajoille.¹⁸⁰ Kaksi päivää myöhemmin ulkoministeri kommentoi tapausta *Izvestijalle*, kertomalla tulleen väärinymmärretyksi Berliinissä. Todellisuudessa hän vastusti sekä Naton laajentumista että joukkojen sijoittamista Venäjän vastaisille rajoille. *Izvestija* kysyi haastattelun otsikossa ”Kuka päihitti kenet Berliinissä”.¹⁸¹

Venäjä saavutti tavoitteensa kirjallisista vakuuksista ydinaseista Naton ja Venäjän perussopimuksessa seuraavana vuonna. Sopimuksessa määriteltiin, että nykyisessä ja nähtävissä olevassa turvallisuustilanteessa Natolla ei ollut tarkoitusta, suunnitelmaa tai syytä sijoittaa ydinaseita tai merkittäviä taisteluryhmittymiä uusien jäsenmaiden alueelle. Lauselman muotoilu oli jätetty Yhdysvaltojen osalta tarkoituksellisen löyhäksi tulevaisuuden varalta.¹⁸² Venäjän ulkopoliittikan vahva neuvostoaikainen perintö ja uskomus lännen pyrkimyksestä hyväksikäyttää Venäjää merkitsivät saavutettua lopputulosta enemmän suhtautumisessa Naton vääjäämättömään laajentumiseen Itä-Eurooppaan. Venäläisessä julkisessa keskustelussa mielipide odotettavista tulevista kehityskuluista oli kääntynyt jo aiemmin huomattavan negatiiviseksi, eikä saavutettua ydinaseetonta vyöhykettä kommentoitu lainkaan julkisessa keskustelussa, jossa neuvottelut todettiin epäonnistuneiksi lännen tyrmätessä Venäjän pyrkimykset määritellä Naton laajentumisen aikataulua ja uusien jäsenmaiden määrää.¹⁸³

3.3 Aseteollisuuden alasajo

Lähiulkomaita koskeva geopoliittinen ongelma Venäjälle oli myös hiipunut kysyntä venäläiselle sotatarvikeviennille. Kylmän sodan aikana Neuvostoliiton vientituotteista toiseksi

¹⁷⁹ Sarotte 2021, 255.

¹⁸⁰ *Izvestija* 6.6.1996 ”Rossija postupilas printsipami i obmen na izmšye garantii”.

¹⁸¹ *Izvestija* 8.6.1996 ”Kto kogo peretjanul v Berline”.

¹⁸² Sarotte 2021, 271.

¹⁸³ *Izvestija* 6.6.1996 ”Rossija postupilas printsipami i obmen na izmšye garantii”.

suurimman kategorian muodostivat sotatarvikkeet suurimman kategorian ollessa öljytuotteet (noin 41 % kaikesta viennistä).¹⁸⁴ Kylmän sodan aikainen asetarvikevienti muodosti ja piti yllä kilpailuasetelmaa Yhdysvaltojen kanssa. Neuvostoliiton vienti suuntautui sekä Varsovan liiton maihin että kolmansiiin maihin, joissa Yhdysvallat ja Neuvostoliitto sotivat välillisesti niin kutsutuissa sijaissodissa, joissa kumpikin osapuoli aseisti omaa liittolaistaan. Neuvostoliiton hajoamisen ja kylmän sodan loppumisen jälkeen asevarustelu lännen ja idän välillä loppui, ja Venäjän asetarvikevienti supistui huomattavasti. Yhdysvaltojen ja Venäjän yhteenlasketun asetarvikeviennin arvo oli laskenut 1980-luvun lopun 19 miljardista per vuosi 1990-luvun alun kolmeen miljardiin per vuosi.¹⁸⁵

Sanomalehdissä esiintyneiden Naton itälaajentumista koskevien talouskysymysten pohjana oli pelko entisten Varsovan liiton maiden siirtymisestä toiseen sotilasliittoon, jolloin maiden tulisi uudistaa asevoimansa yhteensopiviksi Nato-standardeille. Useassa tapauksessa maiden tuli myös nostaa sotilasmenojen osuuttaan verrattuna bruttokansantuotteeseensa – Naton vaatimuksena jäsenmaille on kahden prosentin osuus BKT:stä.¹⁸⁶ Näin ollen entisen Varsovan liiton maiden markkinat avautuisivat suurille länsimaisille sotateollisuuden yrityksille, ja puolestaan Venäjän suuret teollisuuskaupungit kuihtuisivat. *Izvestijan* Washingtonin-kirjeenvaihtaja Vladimir Nadein kuvaa tätä kehityskulkua helmikuussa 1995:

“Sujuvasti ja luonnollisesti, Jeltsinin-Kozyrevin Nato-vastainen linja johti työllisyyden kasvuun asetehtaissa Kaliforniassa, Connecticutissa, Missourissa ja Pohjois-Carolinassa työpaikkojen kustannuksella Jekaterinburgissa, Samarassa, Iževskissa...”¹⁸⁷

Natoon venäläisellä mittapuulla positiivisesti suhtautunut ulkoministeri Kozyrev pyrki vuonna 1995 neuvotteluissaan yhdysvaltalaisien kanssa lopputulokseen Naton itälaajentumisen lähtökohdista. Taloudellisilta aspekteiltaan Yhdysvallat oli ylivoimaisesti vahvemmassa neuvottelutilanteessa, ja taloudellisista kysymyksistä neuvottelu osoittautui huomattavasti helpommaksi tieksi myös venäläisten kannalta saada, ainakin osittain, aloitteitaan läpi. Heti Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen Venäjä oli avoin yhteistyöhön sekä Yhdysvaltojen, Länsi-Euroopan että entisten neuvostotasavaltojen kanssa talouskysymyksissä pyrkimällä jäseneksi multilateraaleihin talousorganisaatioihin. Venäjä pyrki saamaan taloudellista tukea mutta myös vaikutusvaltaa Yhdysvaltojen nousevaan talouteen nähden.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Anthony 1992, 79.

¹⁸⁵ Klare 1996, 857–858.

¹⁸⁶ Black 1999, 72.

¹⁸⁷ *Izvestija* 24.2.1995 “Nas bjut ne našim oružiem”.

¹⁸⁸ Smith 1999, 486.

Talouskysymyksistä tuli näin ollen myös osa 1990-luvun turvallisuuspoliittista keskustelua. Vuosien 1993 ja 1996 välillä Yhdysvallat myönsi Venäjälle yhteensä noin 4.5 miljardia dollaria kahdenvälistä tukea talousreformeihin, inflaation hillitsemiseen sekä ruplan vakauttamiseen.¹⁸⁹

Ulkoministeri Kozyrev puolestaan pyrki kaikin keinoin pääsemään tilanteeseen, jossa Venäjä tekisi käytännöllistä yhteistyötä Yhdysvaltojen kanssa, joka saisi venäläisen kotiyleisön hyväksymään hänen ulkopoliittisen linjansa, joka johtaisi Naton laajentumiskehitykseen itään. Tärkeimpänä Kozyrev näki venäläisen sotateollisuuden pelastamisen läntisen yhteistyön avulla. Kozyrevin aloitteet löysivät kaikupohjaa Euroopasta, erityisesti Saksasta, jossa aloitetta suuren rahtikoneen kehittämisestä yhdysvaltalais-venäläis-eurooppalaisella yhteistyöllä kannatettiin. Yhteistyö loisi työpaikkoja Ukrainaan, Antonovin lentokonetehtaille. Vuonna 1946 perustettu lentokoneiden suunnitteluun ja valmistukseen keskittyvä yhtiö oli Neuvostoliiton aikana merkittävin sotilaslentokoneiden valmistaja. Kozyrevin ehdotus ei kuitenkaan saanut laajaa tukea lännestä; esimerkiksi Iso-Britannian ulkoministeri Hurd totesi aloitteen olevan vaivoin kuviteltavissa. Yhdysvaltojen ja Euroopan unionin ilmailuteollisuuden lobbausallianssi vastusti ajatusta jyrkästi taatakseen itselleen mieluiset sopimukset Boeing- ja Airbus- koneiden valmistuksesta.¹⁹⁰

Venäläinen julkinen keskustelu liittyen Naton itälaajentumisen taloudellisiin vaikutuksiin loppui vuoden 1997 aikana, jolloin Venäjä allekirjoitti Venäjän ja Naton suhteiden peruskirjan, ja näin ollen *de facto* hyväksyi Naton laajentumisen. Seuraavan vuoden elokuussa Venäjän talous ajautui maksukyvyttömyyteen talouskriisissä, joka oli saanut alkunsa Aasiassa edeltävänä vuonna.¹⁹¹ Venäjän kivinen tie talousreformien osalta heikensi myös Venäjän ulkopoliittisia pyrkimyksiä. Yhdysvaltojen vakaa taloudellinen tilanne ja talouskasvun kiihtyminen 1990-luvun toisella puoliskolla asettivat Moskovan heikkoon neuvotteluasemaan Naton itälaajentumisen sekä kahdenvälisten suhteiden normalisoinnin osalta. Venäjän näkökulmasta Yhdysvaltojen vahva neuvotteluasema asetti Venäjän häpeälliseen tilanteeseen, jossa Venäjä joutui tekemään myönnytyksiä, joita se ei olisi tehnyt ilman taloudellista ja poliittista alennustilaa. Venäjän alennustilan hyväksikäyttö nähtiin myös yhdeksi syyksi ja seuraukseksi Naton laajentumiselle itä-Euroopan maihin. Tätä Venäjän heikkouden hyväksikäyttöä käsittelem seuraavassa pääluvussa.

¹⁸⁹ Sarotte 2021, 222–223.

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ Komulainen 2002, 12.

3.4 Aserajoitussopimusten vaikea tulevaisuus

Naton itälaajentumiseen liitetyistä teemoista aserajoitussopimusten, eritoten tavalliset aseet Euroopassa (TAE) -sopimuksen uudelleentarkastelu ja ratifiointi, nosti päätään julkisessa keskustelussa 2000-luvun alussa. Luotaus TAE-sopimuksen historiaan ja Venäjän osallisuuteen sopimuksen uudelleenmitoittamisessa Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen osoittavat, että sopimuksen liittäminen Naton itälaajentumiseen oli keino estää tai vähintään viivyttää Baltian maiden jäsenyyshakemuksien käsittelyä sotilasliitossa. Venäjän oma häikäilemättömyys sopimuksen noudattamatta jättämisessä, ja vaatimus Baltian maiden ratifiointista sotilaallisella voimalla uhkaamalla osoitti Venäjän käyttävän laajaa keinovalikoimaa Naton itälaajentumisen patoamisyrityksessä.

Tavalliset aseet Euroopassa -sopimus, tavallisemmin TAE-sopimus, neuvoteltiin kylmän sodan viimeisinä vuosina, ja sitä kuvattiin usein eurooppalaisen turvallisuuden peruskiveksi. Marraskuussa 1990 allekirjoitettu sopimus vähensi huomattavasti Neuvostoliiton määrällistä ylivoimaa tavanomaisissa aseissa ja asetti yhtäläiset rajat Naton ja Varsovan liiton asemäärille Euroopassa, Atlantin valtameren ja Uralin vuoriston välissä. Sopimus kattoi panssarivaunut, panssariajoneuvot, tykistöaseet, taistelulentokoneet sekä taisteluhelikopterit. TAE-sopimuksen tarkoituksena oli estää molempien osapuolten sotilaallisten kyvykkyyksien kerääminen suurhyökkäystä varten, joka olisi houkutellut vastapuolta käyttämään vuorostaan ydinasetta. Sopimukseen kuului myös asemäärien tarkastusjärjestelmä, joka loi läpinäkyvyyttä osapuolien välille.¹⁹²

Venäjällä myöhempi historiankirjoitus on nähnyt TAE-sopimuksen yhdeksi venäläisen ulkopoliittikan virheeksi ja se on yhdistetty Naton itälaajentumisen yhteydessä lännen viekkauteen ja Venäjän pettämiseen. Pettymys TAE-sopimukseen johdetaan uskomukseen siitä, että vuosien 1988–1992 aikana länsi hyötyi kiristämällä Venäjältä useita ulko- ja sotilaspoliittisia myönnytyksiä, jotka olivat Venäjälle vahingollisia. TAE-sopimus, ydinaseita koskeva START II -sopimus sekä Venäjän yhteistyö Yhdysvaltojen kanssa esimerkiksi Jugoslavian hajoamissotien hallinnassa nähtiin jälkikäteen tarkasteltuna Venäjän heikkouden hyväksikäyttönä ja lännen geopoliittisten tavoitteiden voittoina Venäjän kustannuksella.¹⁹³

¹⁹² The Conventional Armed Forces in Europe (CFE) Treaty and the Adapted CFE Treaty at a Glance. [<https://www.armscontrol.org/factsheet/cfe>] vierailtu 5.2.2023.

¹⁹³ Dannreuther 1997, 36.

TAE-sopimuksessa aseiden sijoittamista hallittiin niin sanotulla sivustajaolla (*flank agreement*), joka estäisi hyökkäykset vastustajan sivustaan. Sivustajako vaikutti näin ollen etenkin Euroopan pohjois- ja eteläsivustoihin, mukaan lukien Venäjän neuvostotasavallan alueilla. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen Moskova pyrki uudistamaan TAE-sopimuksen sisältöä luopumaan sivustajaosta, sillä Venäjä oli ainoa maa Ukrainan lisäksi, jonka sisäiseen joukkojen asetteluun sivustajako vaikutti maan ollessa jaettu useampaan sivustaan. Vuoden 1996 neuvottelujen päätteeksi Venäjän sivustajakoa uudistettiin, mutta Venäjän tavallisten aseiden kokonaismäärä pysyi samana. Venäjä pysyi aseiden kokonaismäärän osalta sopimuksen puitteissa, muttei noudattanut sivustajaon asemääriä.¹⁹⁴

Sivustajaon osalta Venäjä rikkoi TAE-sopimuksen asemääriä sekä ensimmäisen että toisen Tšetšenian sodan ajan. Vuonna 1994 alkaneen ensimmäisen Tšetšenian sodan piti olla ”kirurginen operaatio”, joka johti Venäjän asevoimien alennustilan vuoksi Venäjälle nöyryyttävään tappioon.¹⁹⁵ Suurten tappioiden ja sisäpoliittisen epäonnistumisen lisäksi Tšetšenia heikensi Venäjän kykyä padota Naton itälaajentumista. Venäjän demokraattista kehitystä puolustavat poliitikot lännessä luopuivat haaveistaan Venäjän demokraattisesta kehityksestä, ja Venäjään kriittisesti suhtautuvat ja maata sotilaallisena uhkana pitävät poliitikot osoittautuivat olevansa oikeassa Venäjän aggressiivisuudesta.¹⁹⁶ Itä-Euroopan vahvat vetoamukset Nato-jäsenyydestä osoittautuivat relevanteiksi Venäjän näyttäessään sotilaallista kyvykkyyttään eteläisillä alueillaan.¹⁹⁷ Tämän tunnusti myös Andrei Illarionov, Venäjän taloudellisen analyysin instituutin perustaja ja johtaja *Izvestijan* artikkelissaan. Illarionovin mukaan Tšetšenian sodan myötä Venäjä onnistui tuhoamaan viimeiset länsimaiden uskomukset Venäjän rauhanomaisesta kehittymisestä demokratiaksi. Hänen mukaansa

”Ne, jotka tekivät päätöksen joukkojen lähettämisestä Tšetšeniaan, automaattisesti tekivät Naton itälaajentumisesta väistämätöntä.”¹⁹⁸

Samaan aikaan ensimmäisen Tšetšenian sodan päättymisen kanssa Nato-maat houkuttelivat Venäjää hyväksymään Naton itälaajentumisen tarjoamalla Moskovalle useita houkuttimia. Yksi näistä oli lisääntynyt TAE-sopimuksen sivustajaon mukaisten asemäärien saavuttamiseksi sekä sivustajaon uudistaminen niin, että Venäjä kykeni sijoittamaan enemmän raskasta

¹⁹⁴ The Conventional Armed Forces in Europe (CFE) Treaty and the Adapted CFE Treaty at a Glance. [<https://www.armscontrol.org/factsheet/cfe>] vierailtu 5.2.2023.

¹⁹⁵ Sarotte 2021, 220.

¹⁹⁶ Pouliot 2010, 177.

¹⁹⁷ Sarotte 2021, 206.

¹⁹⁸ *Izvestija* 10.1.1997 ”Rasširenje NATO itog bezdarnoi politiki Moskvj”.

kalustoa eteläisille sekä pohjoisille raja-alueilleen. Helsingin huippukokouksessa maaliskuussa 1997 Yhdysvallat hyväksyivät myös pitkään jatkuneen Venäjän vetoamisen TAE-sopimuksen aluejaon uudistamisesta perustuvaksi sotilasliittojen sijaan alueellisiin ja kansallisiin lähtökohtiin.¹⁹⁹ Moskovassa neuvottelutulokseen suhtauduttiin varauksella. Moskovan tavoitteena oli neuvotella uusi TAE-sopimus, joka estäisi Naton joukkojen sijoittamisen Baltian maihin sotilasliiton mahdollisen itälaajentumisen myötä. Jo saman vuoden lokakuussa hyväksyttiin ensimmäinen useista duuman päätöksistä koskien Naton itälaajentumista. Päätöslauselmassa muotoiltiin varoitus, jonka mukaan laajempi Nato heikentäisi TAE-sopimuksen tulevaisuutta.²⁰⁰

Uudistettu TAE-sopimus allekirjoitettiin marraskuussa vuonna 1999 ETYJ:n Istanbulin huippukokouksessa. Venäjän osalta sopimuksen noudattaminen oli yhä kesken allekirjoittamisajankohtana. Sivustajaon mukaisesti Venäjällä oli liikaa aseita Pohjois-Kaukasian sotilaspiirissään Tšetšenian sodan vuoksi. Venäjä oli myös sijoittanut joukkojaan laittomasti Moldovan ja Georgian alueille. Istanbulissa allekirjoitetun sopimuksen myötä Venäjä sitoutui vetämään joukkonsa Moldovasta, vähentämään joukkojaan Georgiassa Georgian viranomaisten hyväksymälle tasolle sekä vähentämään joukkojaan ja aseitaan sivustajaon mukaiseksi. Nämä toimet nimettiin niin kutsutuiksi Istanbulin velvoitteiksi, ja ne kirjattiin huippukokouksen pöytäkirjaan. TAE-sopimuksen ratifioinnista muodostui Nato-maiden ja Venäjän välinen köyden veto, sillä Nato-maat eivät suostuneet ratifioimaan sopimustaan ennen Venäjän toimia joukkojensa vähentämiseksi.²⁰¹

Venäläisessä julkisessa keskustelussa TAE-sopimuksen yhteys Naton itälaajentumiseen nousi puheenaiheeksi vasta Istanbulin huippukokouksen jälkeen, kun Baltian maiden Nato-jäsenyydet olivat lähes varmoja.²⁰² Venäjän asevoimien pääesikunnan varapäällikkö Juri Balujevski kuvaili haastattelussaan Naton tuleviin jäsenmaihin sijoitettujen joukkojen ja aseistuksen vaarantavan Venäjän kansallisen turvallisuuden. Hänen mukaansa jo viidettä vuotta hyllyllä makaava uusi TAE-sopimus ”kuolee hitaasti” Naton hyväksyessä uusia maita jäsenekseen. Balujevski totesi, ettei sopimuksella ole Venäjälle juurikaan merkitystä:

”Venäjällä on riittävä arsenaali voimia, keinoja ja menetelmiä turvallisuuden takaamiseksi ja kansallisten etujen toteuttamiseksi. Siksi olemme rehellisiä, kun

¹⁹⁹ Dannreuther 1997, 23.

²⁰⁰ Black 1999, 18.

²⁰¹ The Conventional Armed Forces in Europe (CFE) Treaty and the Adapted CFE Treaty at a Glance.

[<https://www.armscontrol.org/factsheet/cfe>] vierailtu 5.2.2023.

²⁰² Izvestija 22.3.2004” Ot Stambula i do obeda”.

*sanomme: TAE-sopimuksen tuhoaminen ei tule olemaan Venäjälle suuri menetys.*²⁰³

TAE-sopimuksessa ei päästy koskaan vaiheeseen, jossa kaikki sopimuksen osapuolet olisivat ratifioineet sopimuksen. Venäjän osalta TAE-sopimuksen taival päättyi niin kuin se oli alkanutkin: katkeruudella. Ilman takeita Baltian maiden demilitarisoinnista tai lopullisesta ydinaseettomuudesta Venäjä koki sopimuksen olevan vain osa Yhdysvaltojen painostavia toimia Venäjää kohtaan.²⁰⁴

Venäjän geopolitiikkaan perustuva ulkopoliittinen ajattelu johti Naton itälaajentumisen tuomitsemiseen Venäjän turvallisuutta heikentävänä tekijänä. Venäjän etupiirinä olleet Baltian maat siirtyivät Venäjän mukaan vanhan vihollisen leiriin, tarkoituksena heikentää Venäjää. Venäjän enklaavi Kaliningrad jäi Nato-maiden ympäröimäksi. Naton laajentuminen ja Naton sotilasinfrastruktuurin sijoittaminen Venäjän rajan läheisyyteen liitettiin venäläisessä historiankirjoituksessa yhdeksi monista lännen yrityksistä heikentää Venäjää omien strategisten tavoitteidensa saavuttamiseksi.

Venäjän talouden mahdollisuuksien katsottiin heikentyvän yhä entisestään Naton laajentuessa niihin maihin, jotka olivat ennen Neuvostoliiton sisämarkkina-alueita, ja maihin, jotka olivat Varsovan liiton jäsenmaina hankkineet lähes kaiken aseistuksensa Venäjältä. Venäjän talouden heikot lähtökohdat 1990-luvulla vaikuttivat myös neuvotteluasemiin Yhdysvaltojen kanssa. Venäjän geopolitiittisen vallan ja suurvalta-aseman ihanteeseen eivät kuuluneet myönnytykset ja sopimusperusteinen suhde uusien Nato-maiden kanssa. Näin ollen myös kylmän sodan aikana ylistetty TAE-sopimus tuli muiden aserajoitussopimusten kanssa tiensä päähän Naton itälaajentumisen yhteydessä.

Naton itälaajentumiseen liittyvä debatti johti osaltaan ydinaseiden merkityksen korostamiseen Venäjän sotilasdoktriinissa. Vuoden 2000 doktriinin merkittävin ero vuoden 1993 doktriiniin on ydinaseiden käyttötarkoitusten laajentuminen useanlaisiin skenaarioihin. Doktriinissa hyväksyttiin myös niin sanottu ensimmäisen iskun periaate, jossa ydinaseita voitiin käyttää ennaltaehkäisevästi. Ydinasepelotteen vahvistaminen virallisen dokumentin muodossa on nähty olevan seuraus Venäjän taloudellisesta ahdingosta ja kyvyttömyydestä rahoittaa uusia sotateollisia hankkeita.

²⁰³ Izvestija 3.3.2004” Rasširenje NATO naneset smertelni udar no Dogovoru ob obyšnyh vooružennyh silah v Jevrope”.

²⁰⁴ Sarotte 2021, 331.

Venäjän heikentyvä geopoliittinen tilanne Naton mahdollisen itälaajentumisen seurauksena oli julkisen keskustelun teemana usein. Yksittäisistä ongelmakohtista juuri Naton laajentuminen Venäjän rajoille ja entisen Neuvostoliiton alueille saivat lehdissä paljon palstatilaa, mutta itse argumentit ja perustelut jäivät usein laihoiksi. Kylmän sodan ajalta periytynyt dikotomia kahden sotilaallisen liittouman välisestä vastakkainasettelusta ei näyttänyt juurikaan muuttuneen Venäjällä, vaikka julkisessa keskustelussa myönnettiin, ettei Venäjällä ole poliittista tai sotilaallista vipuvartta estää Naton laajentumista itään. Maa-alueiden menettäminen, ydinasearsenaalin pelotevaikutukseen ripustautuminen, talouden vaikeudet sekä heikko neuvotteluasema osoittivat Venäjän menettäneen geopoliittisessa tarkastelussa suurvalta-asemansa, vaikka sen myöntäminen tapahtui vaivoin julkisessa keskustelussa. Geopoliittinen kehys kietoutuu julkisessa keskustelussa Venäjän statukseen suurvaltana. Seuraavassa luvussa tarkastelen Venäjän geopolitiikan, menetetyn suurvalta-aseman ja statuksen yhteyksiä Naton itälaajentumisesta käytävään keskusteluun.

4 Venäjän heikkouden hyväksikäyttö

”Tietenkään kysymys ei ole Natosta itsestään. Se on vain Yhdysvaltojen ulkopoliitiikan työkalu. Ongelma on vihamielisen venäjävastaisuuden nousu Venäjän viereisillä alueilla, joiden minun tulee todeta olevan meidän historiallisia maitamme. Täysin ulkoapäin kontrolloituna se yrittää kaikkensa houkutellakseen Naton asevoimia ja saadakseen huipputason aseita.”²⁰⁵

Venäjän presidentin Vladimir Putinin puhe, 24. päivä helmikuuta 2022, kello 6.00. Kreml, Moskova.

Venäjän valtion historia on venäläisessä historiankirjoituksessa tarina Venäjän pyrkimyksestä nousta suurvallaksi, ja yhä Neuvostoliiton lakattua olemasta Venäjän ulkopoliittinen identiteetti rakentui tämän teesin varaan. Keskustelua Venäjän suurvalta-aseman olemuksesta ja todellisuudesta on käyty usean koulukunnan kesken.²⁰⁶ Useat tutkijat perustivat argumenttinsa Venäjän ulko- ja turvallisuuspoliittisesta käytöksestä oletukselle, jossa Venäjän käytöstä ohjaa suhtautuminen statukseen suurvaltana ja itsenäisenä valtiona.²⁰⁷ Yksi 1990-luvun Naton itälaajentumista koskevistä julkisen keskustelun teemoista oli Venäjän heikkouden hyväksikäyttö. Venäjän heikkouden hyväksikäytöllä viitattiin Venäjän näkökulmasta Naton hallitsemattomaan laajentumiseen entisen Varsovan liiton ja Neuvostoliiton alueille. Toisaalta laajentuminen sinetöi Venäjän suurvalta-aseman menetyksen, sillä se menetti suuren osan niin sanotusta puskurivyöhykkeestään sekä liittolaisistaan, mutta myös alleviivasi Venäjän heikkoutta ja suvereniteettia, sillä Venäjä ei kyennyt estämään Naton laajentumista omaksi vaikutuspiiriksi katsomalleen alueelle.

Venäjän kamppailu läntisen maailman kanssa on jatkunut venäläisen historiankirjoituksen mukaan satoja vuosia. Kansainvälisen politiikan tutkimuslaitoksen Chatham Housen tutkijan Keir Gilesin mukaan Venäjä ei ole koskaan tehnyt selkoa historiastaan, eritoten Neuvostoliiton romahtamista edeltäneistä ja seuranneista vuosista. Näin ollen vastaitseenäistynyt Venäjä näki itsensä heikentyneenä suurvaltana edelleen 1990-luvun alkuvuosina, ja näin ollen vaati itselleen jalansijaa Euroopan uuden turvallisuusarkkitehtuurin

²⁰⁵ Venäjän presidentin Vladimir Putinin puhe, helmikuun 24. päivä 2022, klo 6.00. Kreml, Moskova. [<http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>].

²⁰⁶ ks. esim. Neumann 2008.

²⁰⁷ Clunan 2019, 4.

rakentajana.²⁰⁸ Vaatimukset veto-oikeudesta päätettäessä Naton uusista jäsenmaista ammensivat juuri tästä venäläisestä näkemyksestä suurvalta-asemansa lakkaamattomuudesta. Suurvalta-aseman menettäminen tarkoitti Venäjälle pakotettua perääntymistä pois Euroopasta ja maan sulkemista eurooppalaisten turvallisuusrakenteiden päätöksenteon ulkopuolelle.

1990-luvulla ja 2000-luvun alussa venäläisessä julkisessa keskustelussa Venäjän suurvalta-aseman menettämistä käsiteltiin Naton laajentumisprosessin syynä ja seurauksena. Naton itälaajentuminen kehystettiin näin Venäjän heikkouden hyväksikäytöllä: Laajentumisen nähtiin olevan mahdollista vain Venäjän 1990-luvun alennustilan vuoksi. Syyllisiä ulkopoliittiseen epäonnistumiseen ja Venäjän heikkouteen neuvotteluissa etsittiin niin ulkoministereistä, erityisesti Venäjän mittapuulla länsimielisestä Andrei Kozyrevista sekä myöhemmin presidentti Jeltsinistä. Venäjän vaatimusten hylkääminen päätäntävällä uusien Naton jäsenmaiden osalta nähtiin Venäjän heikkouden hyväksikäyttönä sekä Venäjän eristämisenä Euroopan ulkopuolelle.

4.1 Kaksiraiteinen politiikka Naton itälaajentumisen patoamisessa

Entisten Neuvostoliiton maiden itsenäistyttyä 1990-luvulla Venäjä koki menettäneensä osan suurvallan piirteistään sekä etupiiristään. Venäjän ei katsottu olevan tarpeeksi vahva voidakseen vaikuttaa Euroopassa tapahtuviin muutoksiin, ja Venäjä koki maailman yksinapaistuvan ja yhdysvaltalaisen hegemonian voittavan kylmän sodan voittajien kasvattaessa omaa vaikutuspiiriään Euroopassa.

1990-luvun ensimmäisen puolikkaan aikana Venäjän ulkopoliitiikan johdossa olleet verrattain länsimieliset atlantistit, mukaan lukien ulkoministeri Andrei Kozyrev, näkivät mahdolliseksi lännen kanssa neuvottelemisen, jonka koettiin olevan ainoa keino Venäjälle osallistua Euroopassa tapahtuviin, Venäjälle epämieluisiin muutoksiin. Pyrkimällä osaksi eurooppalaisia turvallisuusarkkitehtuurin rakenteita Venäjä pyrki estämään Naton laajentumisen Itä-Eurooppaan. 1990-luvun ensimmäisellä puoliskolla Venäjä tavoitteli veto-oikeutta Naton uusien jäsenmaiden suhteen sekä Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi ETYKin vaikutusvallan kasvattamista Euroopassa, pyrkien asettamaan Naton alisteiseksi ETYKin päätöksenteolle, jossa Venäjällä oli veto-oikeus.²⁰⁹

²⁰⁸ Giles 2019, teema 1, kappale 2.

²⁰⁹ Dannreuther 1997, 15; Black 1999, 41.

Huolimatta Venäjän 1990-luvun alun kokonaisvaltaisesta hajaannuksesta, poliittisessa johdossa Venäjän statuksesta suurvaltana pidettiin kuitenkin viimeiseen asti kiinni. Ulkoministeri Kozyrev kuvasi *Izvestijan* artikkelissaan maaliskuussa 1994 Venäjän olevan tuomittu olemaan suurvalta, *velikaja deržhava*²¹⁰ ja tasaveroinen kumppani Yhdysvaltojen kanssa. Kozyrevin mukaan

*”vaikkakin Venäjä käy läpi siirtymäajan vaikeuksia, se tulee säilymään suurvaltana ei vain ydinaseiden ja sotilaallisen voiman vuoksi, vaan myös avaruustutkimuksen, viimeisimpien teknologioiden, mainitsematta luonnonvaroja ja geostrategista sijaintia.”*²¹¹

Pitämällä kiinni kuvitteellisesta suurvalta-asemastaan Venäjä pyrki argumentoimaan omaa läsnäoloaan Euroopan turvallisuuspolitiikan ytimessä. Todellisuudessa Venäjä oli kuitenkin heikko niin poliittisesti kuin taloudellisestikin, ja uudelleenjärjestelyt Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen jatkuivat vielä pitkälle 1990-luvun ajan. Euroopassa kuitenkin muotoiltiin jo uusia turvallisuusjärjestelyitä, ja Venäjän tuli parhaan etunsa mukaan vastata tähän kehitykseen. Venäjä valitsi lähestymistavakseen sekä kahdenvälisen vuoropuhelun Naton kanssa että pyrkimyksen vaikuttaa niissä järjestöissä, joissa Venäjällä oli yhtäläinen veto-oikeus Yhdysvaltojen kanssa.

Naton itälaajentumisen hillitsemiseksi ja estämiseksi Venäjän ulkoministeriö ja puolustusministeriö muotoilivat 1990-luvun puolivälissä kaksiraiteisen lähestymistavan Euroopan uuden turvallisuusarkkitehtuurin muotoilemiseksi heille suotuisalla tavalla. Ensimmäinen raide keskittyi Venäjän diplomaattiseen työhön, jossa Naton rauhankumppanuusohjelmaan osallistumisen ehdoksi määriteltäisiin Venäjän ja Naton kahdenvälisen suhteiden kehittäminen ohjelman ulkopuolella. Kahdenvälisen suhteiden erityislaatuisuus tulisi sisältämään säännöllisiä sekä ad hoc -perustaisia konsultaatioita. Epäsuorana ehtona yhteistyön jatkumiselle oli oletus, ettei Nato kiihdyttäisi laajentumistaan Itä-Euroopan maihin.²¹² Venäjä pyrki näin ollen saamaan itselleen veto-oikeuden Naton päätöksenteossa.

Toinen Venäjän raiteista oli Euroopan yhteistyö- ja turvallisuusjärjestön (ETYJ, vuoteen 1994 asti Euroopan yhteistyö- ja turvallisuuskonferenssi, ETYK) uudistaminen koordinoivaksi elimeksi Euroopan turvallisuuskysymyksiin. ETYJ oli Venäjälle mieluinen yhteistyöfoorumi, sillä se oli ainoa Euroopan turvallisuuspoliittinen foorumi, jonka päätöksenteossa Venäjä oli

²¹⁰ ven. великая держава, kirjaimellisesti suuri hallitsija.

²¹¹ *Izvestija* 11.3.1994 “Rossija i SŠA: Partnerstvo ne preždevremennoe a zapazdyvaet”.

²¹² Dannreuther 1997, 15.

yhdenvertainen Yhdysvaltojen kanssa. Lisäksi järjestöön kuului Venäjän läheisiä liittolaisia. Venäjän ehdottaman uudistuksen myötä ETYJ olisi vastuussa kaikista Euroopan suurista multilateraaleista instituutioista kuten Itsenäisten valtioiden yhteisöstä, Pohjois-Atlantin yhteistyöneuvostosta, Euroopan unionista, Euroopan neuvostosta sekä myös Natosta. Ulkoministeri Kozyrev linjasi näkemyksiään turvallisuuskonferenssin uudesta roolista ensimmäisen kerran ETYJ:n pysyvän neuvoston kokouksessa Wienissä kesäkuussa 1994. Venäjän tavoitteena oli tehdä järjestöstä täysivaltainen kansainvälinen organisaatio, jolla olisi omat hallintoelimet sekä YK:n turvallisuusneuvostoa vastaava toimeenpaneva elin. Lisäksi Venäjän tavoitteena oli saada ETYK:n siunaus venäläisille ja IVY-maiden sotilaista koostuville rauhanturvaoperaatioille entisen Neuvostoliiton alueella.²¹³

Venäjän tavoitteet saada itselleen päätäntävaltaa Itä-Euroopan maiden päiden ylitse saivat hyvin vähän vastakaikua ETYJ:n sekä Naton jäsenmaiden suunnalta.²¹⁴ *Izvestijan* Pariisiin kirjeenvaihtaja Juri Kovalenko kuvaili venäläisen diplomatian joutuneen uhriksi taistelussa etuoikeuksistaan. Hänen mukaansa Venäjä oli onnistunut estämään entisten sosialististen liittolaismaiden pääsyn Natoon, mutta epäonnistunut saavuttamaan etuoikeuksia itselleen suurvaltana. Kovalenko nosti esiin myös rauhankumppanuusohjelman perusasiakirjan allekirjoittamispäivämäärän.²¹⁵ Samana päivänä, 22. kesäkuuta vuonna 1944 puna-armeija saavutti suuria voittoja operaatio Bagrationissa, joka lopulta kulmineitui Berliinin valtauksen ja Natsi-Saksan kukistamiseen.²¹⁶ Kyseiset viittaukset ja vertaukset venäläisen historiankirjoituksen menestystarinoihin tai vastaavasti nöyryyttäviin tapahtumasarjoihin olivat Venäjällä käydyssä julkisessa keskustelussa yleisiä. Venäläinen historiankirjoitus niin kutsutun suuren isänmaallisen sodan osalta voiton hetkien muistelussa heijastelee venäläisen ajattelutavan pitkää perinnettä, jossa Venäjän suhteet länteen ovat alituisen epäluulon varjostamat.

Vuotta myöhemmin, toukokuussa 1995, Venäjä allekirjoitti puolen vuoden kieltäytymisen jälkeen Naton rauhankumppanuusohjelman sekä erillisen dokumentin, jossa pyrittiin parantamaan Naton ja Venäjän välistä vuoropuhelua ja yhteistyötä.²¹⁷ Poliittinen ilmapiiri Moskovassa oli kuitenkin jo kääntynyt yhä enenevässä määrin Nato-vastaiseksi. Neuvottelujen lopputulos sekä rauhankumppanuusohjelmaan osallistuminen nähtiin

²¹³ Blank 1998, 118; Sarotte 2021, 190-191.

²¹⁴ Dannreuther 1997, 15.

²¹⁵ *Izvestija* 24.6.1994 "Vse" partnery vo imja mira" ravny pered NATO".

²¹⁶ Operaatio Bagration, toinen maailmansota. [<https://www.britannica.com/event/Operation-Bagration>] vierailtu 5.2.2023.

²¹⁷ Sarotte 2021, 232.

tappioiksi, ja rauhankumppanuusohjelmasta valmistauduttiin irrottautumaan, mikäli Nato näyttäisi vähäisiäkään merkkejä laajentumispyrkimyksistään.²¹⁸ Venäjän suhtautuminen rauhankumppanuusohjelmaan tietynlaisena nollasummapelinä veto-oikeudesta Naton uusiin jäsenmaihin osoittaa, ettei Venäjä tavoitellut todellista yhteistyötä Yhdysvaltojen, Länsi-Euroopan maiden tai Itä-Euroopan maiden kanssa. Venäjän tavoitteena oli yksinkertaisesti neuvotella omasta näkökulmasta tasavertaisen suurvallan, Yhdysvaltojen kanssa kylmän sodan jälkeisestä etupiirijaosta Euroopassa.

Vain kuukautta myöhemmin Nato iski Bosnian serbien aseisiin Jugoslaviassa ja päätti lähettää nopean toiminnan joukkoja maahan. Venäjää ei informoitu kyseisistä päätöksistä, eikä myöskään muiden serbikohteiden laajamittaisista pommituksista loppuvuoden 1995 aikana. Sekä Venäjän hallitus että duuma tuomitsivat iskut, ja ulkoministeri Kozyrevia kritisoitiin epäonnistumisesta estää Naton toiminta Jugoslaviassa Yhdistyneissä kansakunnissa. Tämä kritiikki yhdistettynä Kozyrevin epäonnistumiseen Naton laajentumisen estämisessä johti hänen hyllytykseensä loppuvuodesta 1995.²¹⁹

Jugoslavian tapahtumien aiheuttama eripura Naton ja Venäjän suhteissa lientyi näennäisesti Daytonin rauhansopimuksen allekirjoittamisessa sekä sovussa Venäjän osallistumisesta Naton IFOR -rauhanturvaoperaatioon. Naton toiminta jätti kuitenkin pysyvät jäljet kahdenvälisiin suhteisiin, ja osoitti Venäjän epäilykset Naton ei-puolustuksellisista sotilaallisista toimista oikeiksi. Naton toiminta nähtiin myös petollisena, sillä vasta rauhankumppanuussopimuksen yhteydessä sovituista konsultaatiomekanismeista huolimatta Nato ei konsultoinut tai edes informoinut Venäjää tulevista ilmaiskuista serbejä vastaan.²²⁰

Vastauksena Naton laajentumisaikeille Venäjän ulkopoliittista eliittiä lähellä ollut ajatushautomo SVOP²²¹ perusti Venäjä ja Nato -nimisen työryhmän, jonka tarkoituksena oli löytää keinoja vastustaa Naton laajentumista sekä löytää vaihtoehtoisia keinoja laajentumiselle sekä Venäjän ja lännen yhteistyölle sotilaspolitiikan alalla. Kesäkuussa 1995 kyseinen ryhmä julkaisi Nato-teesinsä ”*varoittamaan länsimyyntien romantiikan ajan jälkeisestä lankeemuksen vaarasta toivottoman vastakkainasettelun syntiin*”.²²² Teeseissä

²¹⁸ Izvestija 14.2.1995 ”Buduštšee NATO rešaetsja v Moskve”.

²¹⁹ Dannreuther 1997, 19–20.

²²⁰ Ibid.

²²¹ ven. Совет по внешней и оборонной политике, Sovet po vnešnei i oboronnoi politike, eng. the Council for Foreign and Development Policy. Ajatushautomo oli yksi johtavista ulkopoliittikan toimijoista Venäjällä. SVOP on toiminut myös läheisessä koordinaatiossa keskusteluklubi Valdain, Russia in Global Affairs -journalin sekä useiden ulkoministerien ja presidentinhallinnon kanssa. ks. Vendil Pallin & Oxenstierna 2017.

²²² Rossija v globalnom politike (Russia in Global Affairs) -journalin nettisivu [https://globalaffairs.ru/articles/rossiya-i-nato/] vierailtu 6.2.2023.

kuvattiin poliittinen konteksti, eli länsimaiden, Keski- ja Itä-Euroopan maiden sekä Venäjän intressit Naton itälaajentumiseen. Toisessa luvussa määriteltiin politiikkasuositukset Venäjälle, ja ne resurssit, joita Venäjän tulisi käyttää hyväkseen. Dokumentin resurssiosiossa kuvailtiin pitkälti Venäjän kaksiraiteisen politiikan diplomaattisten keinojen käyttöä, kun taas politiikkasuosituksissa keskityttiin luomaan Euroopan turvallisuuden takaavaa järjestelmää, jossa Venäjä olisi yhtäläisessä roolissa Naton kanssa turvatakuiden tarjoajana.²²³

Venäjä ja Nato -työryhmän työtä dokumentin osalta oli koordinoanut Sergei Karaganov, ulkoministerin ja presidentin neuvonantaja sekä dokumentin julkaisseen ajatushautomon johtaja. Jo vuotta aiemmin hän oli esitellyt hyvin pitkälti samankaltaisia ajatuksia *Izvestijassa*, jossa hän arvosteli Venäjän liittymistä Naton rauhankumppanuusohjelmaan, ja vetosi, että Venäjän tulisi ensisijaisesti kieltäytyä yhteistyöstä sotilasliitto Naton kanssa.²²⁴

Ensimmäiset konkreettiset askeleet kohti Naton itälaajentumista otettiin syyskuussa 1995 Naton julkaistaessa laajentumista koskevan tutkimuksen. Tutkimuksessa tarkasteltiin sotilasliiton laajentumisen lähtökohtia, sen vaikutuksia euroatlanttisen turvallisuusympäristön kehitykseen sekä sotilasliiton tulevia kehityksiä laajentumisen osalta. Venäjällä tutkimus nähtiin ongelmallisena, sillä se ei ainoastaan raivannut tietä poliittiselle päätökselle kutsua uusia jäseniä liittymään sotilasliittoon, vaan myös epäonnistui tarjoamaan Venäjälle minkäänlaisia vakuuksia laajentumisen luonteesta, ehdoista ja aikatauluista.²²⁵ Tutkimuksessa alleviivattiin, ettei yhdellekään sotilasliiton ulkopuoliselle valtiolle tulisi antaa veto-oikeutta tai *droit de regard*²²⁶ laajentumisprosessissa tai laajentumispäätöksissä.²²⁷ Venäjällä veto-oikeus nähtiin ainoana keinona säilyttää Venäjän suurvalta-asema yhdenvertaisena Yhdysvaltojen kanssa uuden Euroopan turvallisuusarkkitehtuurin luoja, ja veto-oikeuden epääminen Venäjän heikkouden hyväksikäyttönä.

4.2 Vaihtokauppaa vai alistumista lännen tahtoon

Vuosi 1996 toi mukanaan presidentinvaalit sekä Yhdysvalloissa että Venäjällä. Julkinen keskustelu Naton itälaajentumisesta venäläisessä lehdistössä taukosi lähes kokonaan

²²³ Rossiija i NATO - Tezisiy Soveta po vnesheij i oboronnoij politike o geostrategitseskih interesah Rossii 1995.

²²⁴ Izvestija 24.2.1994 “U dveri NATO my dolžny otkazatsja pervym”.

²²⁵ Izvestija 22.9.1995 “Rossija postavlena pered faktom: NATO na Vostok rasširjatsja budet hotja i ne otšen bistro”.

²²⁶ suom. oikeutta valvoa.

²²⁷ Study on NATO Enlargement 3.9.1995. [https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_24733.htm] vierailtu 5.2.2023.

alkuvuodesta 1996 Yhdysvaltojen ja Venäjän hiljaisen sopimuksen mukaan, jonka tavoitteena oli varmistaa Jeltsinin uudelleenvalinta.²²⁸ Sen sijaan Venäjän neuvotteluasemat suhteessa Yhdysvaltoihin ja Natoon heikentyivät yhä entisestään, ja viimeistään vuosina 1996–1997 Venäjän julkisessa keskustelussa Naton itälaajentumisesta oli varmaa. Venäjä oli liian heikko estämään sotilasliiton laajentumisen entisille Varsovan liiton ja Neuvostoliiton alueille, ja länsi käytti tätä heikkoutta armotta hyväkseen kiirehtien Itä-Euroopan maiden pyynnöistä sotilasliiton uusien jäsenien hyväksymistä. *Izvestijassa* helmikuussa 1996 Pariisiin kirjeenvaihtaja Juri Kovalenko siteerasi Ranskan presidenttiä Jacques Chiracia ja Saksan liittotasavallan liittokansleria Helmut Kohlia haastatellessaan Ranskan pääministeri Alain Juppea. Hänen mukaansa Chirac ja Kohl olivat aiemmin vedonneet, ettei Venäjää voi nöyryyttää ja tuomita eristykseen.²²⁹

Venäjän toiveet Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin laajasta roolista uuden Euroopan turvallisuusarkkitehtuurin ylimpänä organisaationa kariutuivat Lissabonin huippukokouksessa joulukuussa 1996. Kokousta seuranneessa venäläisessä julkisessa keskustelussa huippukokous tuomittiin länsimaiden hegemonian huipuksi, ja loppulauselmien osalta kylmän sodan voittajien demonstroivan Moskovalle totaalisen eristyksen ja Euroopan uuden jaon.²³⁰ Venäjän todettiin jääneen Euroopassa vaille liittolaisia, vain Valko-Venäjä vierellään.²³¹ Venäjä koki lännen kohtelevan maata epäreilusti, ja kieltäytyvän yhteistyöstä Venäjän kanssa. Samaan aikaan Nato pyrki aktiivisesti muotoilemaan Venäjän ja Naton suhteiden perussopimusta, jossa sovittaisiin yhteisistä konsultaatio- ja yhteistyömekanismeista. Perussopimuksen tavoitteena oli antaa Yhdysvaltojen YK-suurlähettilään Madeleine Albrightin mukaan Venäjälle ”*a voice but not a veto*”, ääni muttei veto-oikeutta, eurooppalaisissa turvallisuuspoliittisissa keskusteluissa.²³²

Venäjän uusi ulkoministeri, tiedustelupalvelutaustainen Jevgeni Primakov vaati kärkevästi Moskovan parempaa kohtelua Yhdysvalloilta; hänen näkökulmastaan Venäjää tulisi kohdella tasavertaisena keskustelukumppanina. Primakov suhtautui epäilevästi yhdysvaltalaisiin kollegoihinsa, hänen mukaansa he ”*yrityivät harhauttaa meitä, kerällä pisteitä meidän kustannuksellamme ja paljastaa ”oikeat” motiivimme*”. Tuloksena Primakovin päämääränä ulkoministerinä oli ”*peittää Venäjän heikkous samalla uudelleenrakentaen Venäjän*

²²⁸ Sarotte 2021, 213.

²²⁹ *Izvestija* 13.2.1996 ”*Buduštšuju Jevropu ne stanut stroit bez Rossii*”.

²³⁰ *Izvestija* 4.12.1996 ”*V Lissabone Moskva okazalas v izoljatsii*”.

²³¹ *Ibid.*

²³² Black 1999, 49.

voimaa”.²³³ Primakovin ulkopolitiikka kulminoitui yrityksiin hyväksikäyttää jo lähes väistämättömältä näyttävää Naton itälaajentumista Venäjän hyväksi niissä strategisissa kysymyksissä, jotka olivat vielä ratkaisematta uuden Euroopan turvallisuusjärjestelyissä.

Ulkoministeri Primakov oli todistanut vierestä, kuinka venäläisessä julkisessa keskustelussa Naton itälaajentumisesta syytettiin sen patoamisessa vastuussa olevia venäläispoliitikkoja. Jeltsinin uudelleenvalinnan jälkeen syyllisten etsiminen jatkui yhä vuosina 1996–1997, mutta syytteet epäonnistuneesta ulkopolitiikasta keskittyivät pitkälti sairaaseen Jeltsiniin. Lokakuussa 1995 sydänkohtauksen saaneen Jeltsinin kerrottiin toipuneen osittain vasta keväällä 1997.²³⁴ Yhdysvaltojen ulkoministeriksi tammikuussa 1997 noussut Madeleine Albright kuvaili Helsingissä maaliskuun 20–21. päivä järjestettyä huippukokousta myöhemmin invalidien huippukokoukseksi, sillä Jeltsinin toipumisen lisäksi Yhdysvaltojen presidentti Bill Clinton istui vierailun ajan pyörätuolissa polvivamman vuoksi.²³⁵

Helsingin huippukokouksen agendalla oli päättää aserajoitussopimusten lisäksi Naton ja Venäjän perussopimuksesta, joka *de facto* määritteli hinnan, jolla Venäjä hyväksyi Naton laajentumisen itään. Helsingin huippukokouksessa presidenttien kerrotaan nokitelleen Naton laajentumisesta, ja Jeltsinin edelleen vastustavan etenkin Baltian maiden hyväksymistä sotilasliittoon.²³⁶

Kumpikaan osapuoli ei saavuttanut neuvotteluissa kaikkia haluttuja päämääriään, mutta Naton itälaajentumisen hinnasta päästiin sopuun neuvottelemalla Venäjän taloudelle oleellisista tukipaketeista, Maailman kauppajärjestö WTO:n jäsenyydestä sekä osallistumisesta G7-kokouksiin. Sotilasliiton laajentumisen vaikutuksista Euroopan tulevaisuuteen ei löydetty yhteistä kantaa, mutta Naton ja Venäjän yhteistyön nähtiin olevan osa eurooppalaista turvallisuusarkkitehtuuria. Tämän lausuman hengessä Naton ja Venäjän perussopimuksen tuli antaa keinot konsultaatioille, koordinaatiolle ja mahdollisuuksien mukaan äärimmillään jopa yhteiselle päätöksenteolle ja yhteisiin turvallisuusuhkiin vastaamiselle.²³⁷ Kokouksen tuloksena Naton ja Venäjän perussopimuksen allekirjoittamisaikatauluksi julistettiin samaisen vuoden toukokuun 27. päivä.²³⁸

²³³ Sarotte 2021, 250.

²³⁴ Sarotte 2021, 268.

²³⁵ Sarotte 2021, 269.

²³⁶ Izvestija 25.3.1997 “Vlasti, pohože, gotovu obrazumitsja”.

²³⁷ Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation signed in Paris, France 27.5.1997. [https://www.nato.int/cps/su/natohq/official_texts_25468.htm] vierailtu 5.2.2023.

²³⁸ Sarotte 2021, 270.

Huolimatta Jeltsinin ottamista vapauksista ja liioitelluista kuvauksista neuvottelujen lopputulemasta huippukokouksen lehdistötilaisuudessa, reaktiot Moskovassa olivat happamia. *Pravdan* uutisessa Helsingin huippukokouksen kuvailtiin jäävän diplomatian historiaan esimerkkinä Venäjän presidentin keskinkertaisuudesta ja neuvottelujen häviämisestä jokaisessa suhteessa.²³⁹ Yhdysvaltoja kuvailtiin puolestaan röyhkeäksi maaksi, jolle Venäjä näyttäytyi valloitetuna alueena.²⁴⁰ *Izvestijassa* puolestaan huippukokouksen tuloksia ja Naton potentiaalisten uusien jäsenmaiden nimeämistä kesällä 1997 ennustettiin jo alkuvuodesta 1997, kun Naton laajentumisen katsottiin olevan suoraa seurausta ”*Moskovan keskinkertaisesta politiikasta*”.²⁴¹

Juuri ennen huippukokousta, helmikuussa 1997, *Izvestijan* pitkäaikainen toimittaja ja kirjeenvaihtaja, vuonna 1977 kolumnistiksi siirtynyt Stanislav Kondrašov ruoti venäläisten poliitikkojen osuutta Naton laajentumispäätökseen antautumisessa karkein sanakääntein ja vulgäärein kielikuvin kolumnissaan otsikolla ”*Me uhkaamme itseämme vahvemmin, kuin yksikään Nato*”. Hänen mukaansa Jeltsin avasi ovet Naton laajentumiselle itään mölähdyttämällä Varsovan vierailullaan elokuussa 1993, ettei hänellä ole mitään vastaan Puolan liittymistä Natoon, jonka jälkeen jokainen Venäjän ulkoministeri oli kompastellut ja osoittanut heikkouttaan lännen ulkopoliittisten vaatimusten edessä. Hänen mukaansa myös Venäjän ulkopoliittisen linjan vaihtelevuus ja sisäinen sekaannus oli heikentänyt Venäjän mahdollisuuksia neuvotella Naton kanssa.²⁴² Kondrašovin kuvailema ulkopoliittikan sisäinen sekaannus jatkui yhä vuonna 1997, jolloin osittain toipunut Jeltsin palasi takaisin ulkopoliittikan johtoon, ja vaati Primakovia palaamaan preferenssiensä mukaiseen, maltillisempaan ja myöntyväisempään linjaan länttä kohtaan.²⁴³

Jeltsinin pitkään jatkunut toipuminen ja johtajuuden puute Moskovassa aiheuttivat pelkoja Naton itälaajentumisen muuttuessa yhä todellisemmaksi tulevaisuudenkuvaksi. Vahvan johtajan puuttuminen teki yhä selkeämmäksi lännen tavoitteet hyväksikäyttää Venäjän ja Jeltsinin väliaikaista heikkoutta.²⁴⁴ Ulkopoliittikan henkilöityminen oli vahvaa niin todellisuudessa kuin julkisessa keskustelussakin, jossa päätökset suhtautumisesta Natoon kulminoituivat ulkoministerin ja presidentin heikkouksiksi. Jeltsinin pitkäaikainen kilpakumppani, entinen armeijakenraali ja venäläisten yhteisöjen kongressi -listan

²³⁹ *Izvestija* 10.1.1997 ”Rasširenje NATO itog bezdarnoi politiki Moskvj”.

²⁴⁰ *Pravda* 4.4.1997 ”Pokorenje russkih indeitsev”.

²⁴¹ *Izvestija* 10.1.1997 ”Rasširenje NATO itog bezdarnoi politiki Moskvj”.

²⁴² *Izvestija* 20.2.1997 ”My sami ugrožaem sebe silneje, tšem ljubye NATO”.

²⁴³ Sarotte 2021, 263.

²⁴⁴ Black 1999, 24.

kansanedustaja Aleksandr Lebed kuvaili *Izvestijassa* sopimusta Jeltsinin henkilökohtaiseksi pelastusrenkaaksi: Sopimus voi mahdollisesti pelastaa Jeltsinin maineen, muttei Venäjää itsessään. Sen sisältö todisti Venäjän politiikan, talouden ja sotilaallisen järjestelmän täydellisen epäonnistumisen nykyisen hallinnon johdolla. Sopimus paljasti, missä määrin maata on heikennetty, ja ettei Venäjällä ole jäljellä argumentteja vastustaa lännen hillitöntä laajentumista.²⁴⁵

4.3 Helsingin traumat

Toukokuussa 1997 allekirjoitetussa Naton ja Venäjän perussopimuksessa määriteltiin konsultaation, yhteistyön ja yhteisen päätöksenteon mekanismit, jotka muodostivat Naton ja Venäjän kahdenvälisen suhteiden ytimen. Sopimuksessa perustettiin Naton ja Venäjän pysyvä neuvosto, joka aloitti toimintansa saman vuoden syyskuussa. Pysyvä neuvosto toimi konsultaatiomekanismina sotilasliiton ja Venäjän välillä. Sopimus sisälsi myös lupauksen Naton osalta olla asettamatta ydinaseita tai pysyviä joukkoja uusien jäsenmaiden alueelle. Sopimuksessa määriteltiin myös suuntaviivoja TAE-aserajoitussopimuksen uudistamiseksi.²⁴⁶

Lännessä perussopimuksen allekirjoittaminen nähtiin onnistumisena, ja Venäjän *de facto* hyväksyneen Naton laajentumisen. Sopimus mahdollisti Puolan, Tšekin ja Unkarin virallisen kutsumisen liittymään sotilasliiton jäseniksi Naton Madridin huippukokouksessa heinäkuussa 1997. Tutkija J. Blackin mukaan jopa harjaantuneet Venäjä-asiantuntijat lännessä olivat sivuuttaneet venäläiset, jyrkän tyytymättömät äänenpainot.²⁴⁷ Esimerkiksi tarkkana Venäjä-asiantuntijana pidetty, Venäjällä Yhdysvaltain suurlähettiläänä toiminut Michael McFaul kirjoitti New York Timesin mielipidekirjoituksessaan, että Puolan, Tšekin ja Unkarin kutsuminen ”tuli ja meni...luomatta minkäänlaista näkyvää reaktiota Venäjän oppositiolta”.²⁴⁸ Jos hänen tarkoituksenaan oli arvioida Naton uhkan hälvenneen Venäjällä, hänen arvionsa oli yksinkertaisesti väärässä.²⁴⁹ Venäjällä perussopimuksen allekirjoittaminen nähtiin lännen toimenalena alistaa Venäjää sopimukseen, joita Venäjä ei voinut hyväksyä, mutta

²⁴⁵ Izvestija 27.5.1997 “Rossii podbrosili dohluju koš”.

²⁴⁶ Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation signed in Paris, France 27.5.1997. [https://www.nato.int/cps/su/natohq/official_texts_25468.htm] vierailtu 5.2.2023.

²⁴⁷ Black 1999, 63.

²⁴⁸ The New York Times 22.7.1997 Michael McFaulin mielipidekirjoitus “Russia’s Ominous Void”.

²⁴⁹ Black 1999, 63.

jotka Venäjä joutui allekirjoittamaan Venäjän ulkopoliittisen johdon ollessa ilman vaihtoehtoja, maan heikko tilanne taustallaan.²⁵⁰

Kansanedustaja Lebed, joka oli osoittanut kiinnostusta presidentin tehtäviin Jeltsinin toipuessa,²⁵¹ kuvaili *Izvestijassa* oman näkemyksensä perussopimuksesta allekirjoittamispäivän aamuna julkaistussa numerossa. Hänen mukaansa sopimuksen allekirjoittaminen oli häpeällinen arvoaltatappio Venäjälle, mutta koska sopimusta ei ratifioida, se ei ole sitova, vaan sillä on arvoa vain poliittisena vakuutteluna. Lebedin mukaan ”*jokainen osapuoli tulkitsee perussopimusta oman harkintansa mukaan, mitä me noudattamme.*”²⁵² Tämänkaltainen yhteisten sopimusta noudattamatta jättäminen edustaa venäläisessä ajattelussa voimakkaan suurvallan tunnusmerkistöä. Yksi suurvallan piirteistä oli oman päätösvallan rajattomuus, joka mahdollistaa myös kansainvälisten sopimusten noudattamatta jättämisen.²⁵³

Samalla *Izvestijan* sivulla Lebedin analyysin kanssa julkaistiin Venäjän tiedeakatemian Yhdysvaltojen ja Kanadan instituutin johtajan Sergei Rogovin varovaisen positiiviset näkemykset uudesta perussopimuksesta. Otsikolla ”*Me sidomme lännen kädet*” Rogov kirjoitti uusien suhteiden olevan osa historiallista jatkumoa, jossa Euroopan voimasuhteet muuttuivat. Hänen mukaansa Venäjä oli heikko, mutta sen tuli pyrkiä yhteistyöhön lännen kanssa, ettei sitä sivuutettaisi kokonaan Euroopan turvallisuuspolitiikan kysymyksistä. Hänen mukaansa perussopimus vähensi Naton sotilaallista uhkaa Venäjälle, ja rajoitti Naton toimintamahdollisuuksia mahdollisissa uusissa jäsenmaissa muun muassa ydinaseiden sijoittelun osalta. Rogov näki myös perussopimuksella perustetun Naton ja Venäjän pysyvän neuvoston foorumiksi, jolla Venäjä pystyi vaikuttamaan sen intresseissä oleviin turvallisuuspoliittisiin kysymyksiin.²⁵⁴

Rogov jäi verrattain hyväksyvän suhtautumisensa kanssa lähestulkoon yksin, ja epäonnistui Moskovasta lähteneen tyytymättömyyden vyöryn suitsemisessa.²⁵⁵ *Izvestijan* otsikointi poikkesi myös huomattavasti itse artikkelin sisällöstä. Rogov antoi artikkelissaan olettaa lännen päihittäneen Venäjän kääntämällä Euroopan voimasuhteita lännelle edullisimmiksi, ja Venäjän joutuvan hyväksymään lännen ehdot yhteistyön osalta.

²⁵⁰ Pravda 4.4.1997” Pokorenie russkih indeitsev”.

²⁵¹ Sarotte 2021, 263.

²⁵² Izvestija 27.5.1997 “Rossii podbrosili dohluju koš”.

²⁵³ Neumann 2008, 148.

²⁵⁴ Izvestija 27.5.1997 ”My lišaem Zapad svobodny ruk”.

²⁵⁵ Black 1999, 53.

Seuraavana päivänä julkaistussa uutisessa puolestaan perussopimuksen allekirjoittamisesta tehtiin päätelmä, ettei Venäjä ole enää suurvalta, ja edessä on tietoinen siirtyminen uuteen todellisuuteen.²⁵⁶ Perussopimuksen allekirjoittaminen nähtiin Venäjän heikkoutena, ja alisteisena toimintana Yhdysvalloille sekä laajemmin lännelle. Lontoosta takaisin Moskovaan palanneen Venäjän suurlähettilään Adamišinin mukaan Venäjä joutui valitsemaan huonon ja erittäin huonon sopimuksen väliltä. Hänen mukaansa länsi päätti haluamansa ja teki selväksi, että Venäjän oli vain nieltävä lopputulos kivuliaassa siirtymävaiheessa ollessaan heikko. Tällaisella uudella ja vaarallisella lähestymistavalla voi suurlähettilään mukaan olla ei-toivottuja strategisia seurauksia, kuten uusien demarkaatiolinjojen ja liittoumien perustamisia Euroopassa.²⁵⁷ Venäjän näkökulmasta Euroopan uusi jako oli syntynyt. Naton itälaajentuminen näytti pysäyttämättömältä, eikä Venäjää huomioitu keskusteluissa uusien maiden hyväksymisestä sotilasliittoon.

Naton ja Venäjän perussopimuksen allekirjoittamisen jälkeen Nato siirtyi nopealla aikataululla kutsumaan ensimmäisiä Varsovan liittoon kuuluneita ehdokasmaita jäsenikseen. Madridin huippukokouksessa heinäkuussa 1997 Visegrád-maat (pois lukien Slovakia) kutsuttiin liittymään sotilasliittoon. Venäjän pettymys Naton toimintaan puolestaan näyttäytyi presidentin ja ulkoministerin loistamisella poissaolollaan: Venäjän delegaatio koostui huomattavan matalan tason poliitikoista, varapääministeri Valerii Serovista ja varaulkoministeri Nikolai N. Afanasevskista.²⁵⁸ Valko-Venäjän presidentti Aljaksandr Lukašenka ei myöskään osallistunut huippukokoukseen, vaan kokouksessa maata edusti ulkoministeriön valtiosihteeri Viktor Šheimanin.²⁵⁹

Huippukokouksen jälkeen venäläisessä julkisessa keskustelussa Moskovan poliittinen heikkous ja suurvalta-aseman menettäminen olivat yhä selkeämpiä tulkintakehyksiä. *Izvestijan* pitkäaikainen politiikan toimittaja ja diplomaatti Aleksandr Bovin näki myös Baltian maiden Nato-jäsenyyden vain ajan kysymyksenä, ja kuvaili

”Monet ymmärsivät, että me olimme heikkoja, että meillä ei ollut kykyä estää Naton laajentumista. Venäjä aloitti kampanjan, joka oli tuomittu epäonnistumaan.”²⁶⁰

²⁵⁶ Izvestija 27.5.1997 ”NATO dvinulos na vostok”.

²⁵⁷ Izvestija 10.6.1997 ”Posol Adamišin kritikoval politiku NATO, a ne Moskvj”.

²⁵⁸ Black 1999, 59.

²⁵⁹ Black 1999, 60.

²⁶⁰ Izvestija 14.7.1998 ”NATO delajet ošibku, rassirjajas na vostok”.

Yhteistyöhön Naton kanssa suhtauduttiin myös epäilevästi, ja yhteistyön katsottiin olevan vain Naton keino pelastaa Venäjän kasvot kotiyleisön edessä häpeälliseltä itälaajentumiselta tarjoamalla yhteistyötä todellisten vaikutusmahdollisuuksien sijasta.²⁶¹ Näihin todellisiin vaikutusmahdollisuuksiin Venäjän osalta lukeutui lähinnä mahdollisuus vaikuttaa Naton itälaajentumiseen etenkin Baltian maiden osalta. Venäjän mahdollisuudet vaikuttaa Naton jäsenmaihin oli kuitenkin suljettu pois keskusteluista jo vuoden 1995 selvityksessä Naton itälaajentumisen mahdollisuuksista.²⁶²

Kehyämällä Naton itälaajentumisen mahdolliseksi vain Venäjän 1990-luvun heikkouden ja lännen opportunistisen hyväksikäytön seuraukseksi vahvistivat venäläisen historiankirjoituksen pitkää traditiota aggressiivisesta lännestä, jonka pyrkimyksenä oli saartaa ja poissulkea Venäjä Euroopasta. Vuonna 1999 Jeltsinin pääministeriksi nostama ja tammikuussa 2000 virkaatekevänä presidenttinä Jeltsinin eroamisen jälkeen aloittanut Vladimir Putin perusti ulkopoliittikkansa vahvasti historialliseen katkeruuden perintöön länttä kohtaan.²⁶³ Ensimmäisen presidenttikautensa aikana Putin näki Venäjän selviävän 1990-luvun sekasorron aikakaudesta, mutta Euroopan turvallisuusarkkitehtuuri oli muuttunut pysyvästi Venäjän geopolitiikan kannalta epäedulliseksi. Venäjä ei ollut enää yhtä heikko kuin vuosikymmen aikaisemmin, mutta Baltian maiden nähtiin jo siirtyneen osaksi transatlanttista turvallisuusyhteisöä. Tutkielman seuraava luku käsittelee Venäjän suhtautumista venäjänkielisiin vähemmistöihin Virossa ja Latviassa, joka on yksi tulkintakehys, jonka kautta Naton itälaajentumista argumentoitiin venäläisessä julkisessa keskustelussa.

²⁶¹ Izvestija 10.7.1998 “NATO yže pod Klaipedoi”.

²⁶² Study on NATO Enlargement 3.9.1995. [https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_24733.htm] vierailtu 5.2.2023.

²⁶³ Clunan 2019, 9.

5 Venäjänkieliset vähemmistöt Baltiassa

“Olen jo sanonut, että Venäjä hyväksyi uuden geopolitiittisen todellisuuden Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen. Me olemme kohdelleet kaikkia uusia entisen Neuvostoliiton maita kunnioituksella, ja tulemme myös jatkamaan näin.”²⁶⁴

Venäjän presidentin Vladimir Putinin puhe, 24. päivä helmikuuta 2022, kello 6.00. Kreml, Moskova.

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen venäjänkielisen väestön²⁶⁵ osuus Baltian maissa oli mittava: Virossa ja Latviassa noin kolmasosa väestöstä oli venäjänkielisiä, Liettuassa noin kymmenesosa. Suurin osa näistä henkilöistä oli saapunut Baltian maihin Neuvostoliiton aikana joko vapaaehtoisina tai pakolla siirrettyinä.²⁶⁶ Tämä keinotekoinen väestön koostumuksen muokkaus aiheutti suuria haasteita Viron ja Latvian ulkopolitiikalle uudelleenitsenäistymisen alussa. Baltian maiden vahvaa suuntautumista osaksi läntisiä yhteisöjä 1990-luvulla hidastivat Venäjän esittämät huolet venäjänkielisen väestönosan kaltoinkohteluista ja venäjänkielisten oikeuksien polkemisesta. EU:n kandidaattimaille laatima Kööpenhaminan kriteeristö (1993) vaatii jäsenmaaehdokkaita turvaamaan vähemmistöjen oikeudet maassa kriteerinä EU:n täysmääräiselle jäsenyydelle.²⁶⁷

Vuosina 1991 ja 1992 Viro ja Latvia hyväksyivät tiukat kansalaisuusvaatimukset, joita useimmat maassa asuvat, äidinkieleltään venäjänkieliset eivät täyttäneet. Kansalaisuuslaki perustui etnisyyteen, ja automaattisesti kansalaisuuden saivat vain ne henkilöt, jotka pystyivät osoittamaan sukunsa oleskelleen maan alueella ennen Neuvostoliiton miehityksen alkua. Kansalaisuuden saaminen edellytti myös paikallisen kielen osaamista, joka osoittautui ongelmalliseksi venäjän ollessa Neuvostoliiton ajan virallinen kieli kaikissa neuvostotasavalloissa. Viron ja Latvian tiukat kansalaisuusvaatimukset hidastivat maiden

²⁶⁴ Venäjän presidentin Vladimir Putinin puhe, helmikuun 24. päivä 2022, klo 6.00. Kreml, Moskova. [<http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>].

²⁶⁵ Tutkielmassa käytetään termiä *venäjänkielinen* niistä henkilöistä, jotka olivat Neuvostoliiton aikana muuttaneet Viroon ja Latviaa ja joiden äidinkieli oli venäjä. Venäjällä näistä ”etnisistä venäläisistä” käytetään termiä *russkij* verrattuna termiin *rossiiskij* jolla tarkoitetaan kaikkia Venäjällä asuvia henkilöitä. Termin suomenkielisistä vastineista ks. Kielenhuollon tiedotuslehti Kielikello [<https://www.kielikello.fi/-/venalainen-venajanmaalainen-venajalainen>] vierailtu 5.2.2023. Venäjänkielisistä termeistä ks. esim. Blakkisrud 2022.

²⁶⁶ Kirch 1992, 206.

²⁶⁷ Schulze 2018, 6.

EU:n jäsenhakemuksien käsittelyä ja aiheuttivat kitkaa ulkopoliittisissa suhteissa Venäjän kanssa. Vaarana oli myös venäjänkielisen kansanosan vieraantuminen yhteiskunnasta. Vieraantuminen heikentäisi uudelleenitsenäistyneitä maita sisäpoliittisesti, mutta myös ajaisi venäjänkielisen väestönsä ideologisesti lähemmäksi Venäjää, joka pyrki takaamaan venäjänkielisen kansanosan oikeudet entisen Neuvostoliiton maissa vaikutusvaltansa säilyttämiseksi.²⁶⁸

Kehystämällä Naton laajentumisen Baltian maihin uhkana maissa asuville venäjänkielisille vähemmistöille Venäjä avasi itselleen mahdollisuuden sekaantua valtioiden sisä- ja ulkopoliittiseen tilanteeseen, jota se käytti omien strategisten päämääriensä saavuttamiseen 1990-luvun lopulta alkaen. Kiinnostus venäjänkielisiin vähemmistöihin kieli myös uudenlaisesta suhtautumisesta kansalaisuuskysymyksiin sekä kotimaassa että lähiulkomaissa. Moskovan rooli lähiulkomailla asuvien venäjänkielisten ”suojelijana” ja Venäjän historiallinen rooli venäjänkielisten kotimaana muodostuivat Venäjän kansallisen identiteetin kulmakiviksi. Moskovan vastuu oli suojella venäjänkielisten henkilöiden oikeuksia myös Venäjän rajojen ulkopuolella.²⁶⁹ Venäjän rooli venäjänkielisten suojelijana ei kuitenkaan olemuksesta huolimatta perustunut humaaneille arvoille tai ihmisoikeuksille, vaan toimi geopoliittisena työkaluna Venäjän ulko- ja sotilaspoliittisten tavoitteiden saavuttamiseksi.

1990-luvun alusta alkaen Venäjä on käyttänyt niin sanottuja kovan ja pehmeän voimankäytön muotoja, joilla se pyrki painostamaan Baltian maita tekemään poliittisia päätöksiä venäjänkielisen väestönsä hyväksi. Problematisoimalla venäjänkielisiin vähemmistöihin suhtautumista Venäjä on yrittänyt saavuttaa jalansijaa myös muiden Baltian maiden ulkopoliittisissa keskusteluissa.²⁷⁰ Viron ja Latvian esteinä Nato-jäsenyydelle 1990-luvulla nähtiin venäläisten joukkojen oleskelu vastaitsestäytyneissä valtioissa sekä Viron ja Venäjän sekä Latvian ja Venäjän välisten rajasopimusten ratifioimattomuus. Näiden prosessien loppuun saattamisen aikataulu oli täysin riippuvainen Venäjästä, joka pyrki estämään tai vähintään viivyttämään Viron ja Latvian Nato-jäsenyyksiä pitkittämällä joukkojensa poisvetämistä sekä kieltäytymällä rajasopimusten ratifioinnista, vaikka maat tekivät huomattavia luovutuksia Venäjälle kiistanalaisista raja-alueistaan.²⁷¹ Baltian maiden Nato-jäsenyyksien hitautta tulkittiin *Izvestijassa* venäläisen ulkopoliittikan voittona

²⁶⁸ Schulze 2018, 10.

²⁶⁹ Smith 1999, 490.

²⁷⁰ Blank 1998, 119.

²⁷¹ Greene 2012, 8.

presidentinvaalien aikana vuonna 1996, jolloin Naton itälaajentumista ja sen negatiivisia puolia ei käsitelty lehdistössä juuri ollenkaan.²⁷²

Naton itälaajentumisen yhteydessä Baltian venäjänkielisistä vähemmistöistä keskusteltiin sanomalehdistössä kuvailemalla vähemmistöjä haavoittuvaisiksi sekä Naton itälaajentumisen aiheuttavan ”psykologisia efektejä” venäjänkielisen väestönosan keskuudessa²⁷³. Venäjänkielisten vähemmistöjen suojelun varjolla Venäjä toteutti painostavia taloudellisia, poliittisia ja sotilaallisia toimia Baltian maita vastaan aina kyseisten maiden Nato-jäsenyyden aattoon asti. Painostavien toimien lisäksi Venäjä vetosi kansainvälisiin toimijoihin venäjänkielisten vähemmistöjen ihmisoikeuksien puolesta keinona mustamaalata Baltian maita. Huomattavaa on, että venäjänkielisen väestönosan ahdinko yhdistettiin Naton itälaajentumiseen Baltian maihin vasta 1990-luvun lopussa, kun taas yleinen keskustelu venäjänkielisistä oli kiivainta 1990-luvun alussa, Viron ja Latvian uusien kansallisuuslakien tullessa voimaan.

Venäjänkielisen vähemmistön yhdistäminen Naton itälaajentumiseen vasta, kun laajentuminen oli jo lähes varmaa, osoittautui Venäjän viimeiseksi oljenkorreksi estää Baltian maiden Nato-jäsenyydet sekä maksimoida oma hyöty venäjänkielisten aseman parantamisessa. Venäjänkieliset vähemmistöt liitettiin lähes aina rajakiistoihin sekä neuvostojoukkojen palauttamiseen takaisin Venäjälle. Nämä kiistakysymykset hiersivät maiden suhteita heti itsenäistymisen jälkeen, ja Venäjä käytti hyväkseen Viron ja Latvian tahtoa turvata rajansa vaatimalla puolestaan oikeuksia venäjänkielisille väestöryhmille.²⁷⁴

Näin ollen julkisen keskustelun venäjänkielisiä vähemmistöjä koskeva kehys asettuu limittäin geopoliittisen kehyksen kanssa. Venäjä käytti hyväkseen yleisesti tunnustettuja läntisiä demokraattisia arvoja pyrkiessään estämään Viron ja Latvian Nato-jäsenyyden. Esittämällä kysymyksen kielivähemmistön oikeuksista, vieden väitteet syrjinnästä aina etniseen puhdistukseen asti, Venäjä pyrki vetoamaan Euroopan ja Yhdysvaltojen ihmisoikeuspolitiikkaan. Todellisuudessa venäjänkielisen väestönosan kysymys Venäjälle oli geopoliittinen: Vetoamalla vähemmistöjen oikeuksiin Venäjä pyrki ulottamaan vaikutusvaltaansa lähiulkomaidensa politiikkaan toimimalla venäjänkielisten ”suojelijana”.

²⁷² Izvestija 5.10.1996 ”V stranah Baltii panika – ih ne hotjat puskat v Nato”.

²⁷³ Izvestija 6.3.1996 ”Rossija ištšet novoe mesto v mire – Intervju ministra inostrannyh del Jevgenija Primakova”; Izvestija 26.11.1993 ”Perspektivy rassirenija NATO i interesy Rossii”.

²⁷⁴ Levinsson 2006, 98; 104.

Todisteen vähemmistöjen oikeuksien geopoliittisesta luonteesta voi johtaa myös niiden argumentoinnista Venäjän sotilasdoktriinissa. Venäjän ensimmäisessä sotilasdoktriinissa, joka julkaistiin vuonna 1993, kuvattiin venäjänkielisen vähemmistön kaltoinkohtelun lähiulkomaiden alueella eli entisen Neuvostoliiton alueella voivan johtaa Venäjän sotilaalliseen interventioon.²⁷⁵ Venäjä kieltäytyi myös ratifioimasta rajasopimuksia ennen kuin muut poliittiset kiistakysymykset oli ratkaistu, vedoten venäjänkielisen väestönsä oikeuksien toteutumiseen.

5.1 Viron ja Latvian kansalaisuuskysemyys

Viro ja Latvia kuuluivat Venäjän keisarikuntaan aina vuoteen 1917 asti, jolloin maat itsenäistyivät ensimmäisen kerran. Lyhyen itsenäisyyden jälkeen, toisen maailmansodan lopussa, maat liitettiin osaksi Neuvostoliittoa. Neuvostoliiton aika nähdään molemmissa maissa laittoman miehityksen aikakautena ja historiallisen kamppailun aikana. Neuvostoliiton aikaa leimasi venäjänkielisen väestön asuttaminen maihin muualta Neuvostoliitosta, etnisesti virolaisten ja latvialaisten kansanosien karkotus sekä venäjän kielen ja kulttuurin suosiminen virolaisen ja latvialaisen kielen ja kulttuurin sijaan.²⁷⁶

Neuvostoliittolainen väestöpolitiikka muutti merkittävästi molempien maiden demografiaa. 1930-luvulla Viron väestöstä 90 % oli etnisiä virolaisia; vuonna 1989 vain hieman yli 60 %. Venäläisiä oli puolestaan noin 30 %. Latviassa vuonna 1939 etnisesti latvialaisia väestöstä oli 75 %, kun vuonna 1989 sama luku oli vain vähän yli 50 %. Venäläisiä väestöstä oli 34 %. Neuvostoliiton venäläistämispolitiikka sai aikaan pelkoja alkuperäisen virolaisen ja latvialaisen kulttuurin häviämisestä, ja aiheutti laajalle levinnyttä tyytymättömyyttä ja kaunoja Neuvostoliittoa ja venäjänkielisiä kohtaan. 1980-luvun lopulla Baltiassa alkaneet laajat mielenosoitukset, jotka johtivat lopulta osaltaan Neuvostoliiton kaatumiseen, perustuivat pitkälti kielikysymyksiin. Neuvostoliiton hajottua Viro ja Latvia perustelivat kielikysymysten pohjalle myös kansalaisuuden myöntämisen sekä laajemmassa mittakaavassa valtionrakennuksen.²⁷⁷

Viron ja Latvian vähemmistöpolitiikkaan vaikutti 1990-luvulla uudelleenitsenäistyneen valtion identiteetin määrittelyn lisäksi maan ulkopoliittinen linja. Baltian maiden vahvin

²⁷⁵ van Elsuwege 2004, 4.

²⁷⁶ Schulze 2018, 38.

²⁷⁷ Ibid.

ulkopoliittinen suuntaus 1990-luvulla oli kääntyminen pois neuvostomenneisyydestä ja aseman tavoittelu osana läntisiä ulko- ja turvallisuuspoliittisia rakenteita. Sekä Euroopan unioni Kööpenhaminan kriteeristöllään että Nato edellyttivät uusilta jäsenmailtaan sekä rajakysymyksien ratkaisemista että vähemmistön oikeuksien kunnioittamista. Samalla paine Venäjältä vähemmistökysymyksissä kolhi Viron ja Latvian julkisuuskuvaan.²⁷⁸

Viron ja Latvian uudelleenitsenäistymisprosessin ja uusien, itsenäisten valtioiden rakennusprosessin aikana myös Venäjä Neuvostoliiton perillisenä joutui määrittelemään ulkopoliittikan uudet suuntaviivat, mukaan lukien suhtautumisensa uusien valtionrajojen ulkopuolelle jääneisiin venäläisiin. Heti 1990-luvun alussa Venäjän hallitus antoi useita julistuksia, joissa Venäjää kuvailtiin venäläisten suojelijana, mukaan lukien niiden venäjänkielisten, jotka jäivät uudelleenvedettyjen rajojen taakse. Vuoden 1992 lopussa presidentti Jeltsin hyväksyi lain, jossa määriteltiin venäläisten oikeuksien ja etujen suojaaminen Venäjän federaation ulkopuolella. Toinen, niin kutsuttu maanmiehiä koskeva laki hyväksyttiin vuonna 1999. Läpi 1990-luvun ajan Venäjän ja venäjänkielisten vähemmistöjen kuvitteellista suojelun piiriä laajennettiin, kuten myös Venäjän mahdollisuuksia sekaantua muiden maiden politiikkaan.²⁷⁹

Mahdollisuus interventioon Baltian maissa vedoten venäjänkielisen väestönsan kaltoinkohteluun oli yhtenä peruseriaatteena Venäjän Baltian maita koskevassa politiikassa 1990-luvun alusta alkaen. Venäjä käytti venäjänkielisten vähemmistöjen asemaa myös osana erilaisia kiistakysymyksiä, kuten Baltian maiden Nato-jäsenyyksiä.²⁸⁰ Venäjän todellista huolta venäjänkielisistä vähemmistöistä Baltiasta on lähes mahdotonta todentaa, mutta vähemmistöjen hyväksikäyttö Naton itälaajentumisen estämisessä on olennainen osa analyysia Venäjän näkemyksistä Naton itälaajentumiseen. Vetoamalla venäjänkielisen väestönsan kaltoinkohteluun ja liioittelemalla venäjänkielisen väestönsan kurjuutta Baltian maissa Venäjän pyrkimyksenä oli yhtäältä viivyttää ja estää Baltian maiden liittyminen sotilasliittoon, toisaalta parantaa venäjänkielisten asemaa saadakseen poliittista päätäntävaltaa maissa.

Keskustelu venäjänkielisten vähemmistöjen oikeuksista Virossa ja Latviassa oli Kolstøn (2016) mukaan laajaa venäläisissä sanomalehdissä 1990-luvulla. Venäläisen diasporan ajateltiin olevan avainasemassa venäläisen identiteetin uudelleenrakennuksessa ja

²⁷⁸ Herd 2018, 198.

²⁷⁹ Schulze 2018, 67.

²⁸⁰ Ibid.

venäjänkielisten väestönosien syrjinnän paljastamisen ajateltiin johtavan slaavilaiseen solidaarisuuteen yli valtionrajojen.²⁸¹ Tässä tutkielmassa käsitellyistä venäläisen julkisen keskustelun Naton itälaajentumiseen liittyvistä teemoista venäjänkielisen väestönosan ahdinko Baltian maissa oli muita teemoja huomattavasti suppeampi, mutta se muodosti olennaisen näkökulman aiheen käsittelyyn ja yhteyden yhteen venäläisen ulkopolitiikan kiistanalaisista teemoista. Maininnat venäjänkielisen väestönosan oikeuksista Baltiassa nousivat puheenaiheeksi Naton itälaajentumisen yhteydessä vasta 1999-luvun lopulla, kun taas Kolstøn mukaan yleinen keskustelu venäjänkielisistä Baltiassa alkoi heti 1990-luvun alussa. Venäjänkielisen väestönosan liittäminen Naton itälaajentumiseen näyttäytyi keinolta viivyttää Baltian maiden Nato-jäsenyyksiä keinolla millä hyvänsä.

Sanomalehdissä venäjänkielisen väestönosan nähtiin elävän alisteisessa asemassa, lähes toisen luokan kansalaisina Baltian maissa.²⁸² Venäjänkielisen väestönosan todettiin myös suhtautuvan Natoon epäillen Jugoslavian sotilasoperaatioiden vuoksi. Naton toiminta Jugoslavian sodassa nähtiin myös hälyttävänä esimerkkinä ”etnisistä puhdistuksista” joihin lännen nähtiin kykenevänä myös Venäjän lähialueilla.²⁸³

Venäjänkielisten vähemmistöjen leimaaminen toisen luokan kansalaisiksi on osittain harhaanjohtavaa. Esimerkiksi taloudellisen tilanteen osalta venäjänkielisten vähemmistöjen asema oli ollut vähintään yhtä hyvä, jopa suotuisampi kuin keskimääräisen virolaisen. Neuvostoliiton aikana venäjänkielisten siirtäminen Baltian maihin toteutettiin takaamalla työ ja asunto. Tämä kehitys jatkui aina Neuvostoliiton romahtamiseen saakka.²⁸⁴ Venäjänkielinen väestönosa oli myös suhteellisen tyytyväinen elämäänsä Virossa. Useat maahan muuttaneet saapuivat Neuvostoliiton vähemmän kehittyneimmiltä alueilta, joten jo elinolojen parantuminen nosti heidän tyytyväisyyden tasoaan. Neuvostoliiton romahtaessa taloudellinen tilanne Baltian maissa asuvilla venäjänkielisillä oli keskimäärin parempi kuin Venäjällä asuvilla.²⁸⁵

Naton toimintaan Jugoslaviassa liittyneet argumentit puolestaan kiinnittyivät vahvasti Naton rooliin Jugoslavian hajoamissotien hallinnassa. Ensimmäisen kerran Venäjän ja Naton kahdenvälisiä suhteita hankasi vuoden 1994 rauhankumppanusneuvottelujen aikana eskaloitunut Bosnian sota, jossa Venäjä ei suostunut nimittämään Serbiaa yksipuolisesti

²⁸¹ Kolstø 2016, 32.

²⁸² Izvestija 25.3.1997” Vlasti, pohože, gotovu obrazumitsja”.

²⁸³ Izvestija 30.3.1999” Strany Baltii podderživajut deistvija NATO”.

²⁸⁴ Kirch et al. 1993, 207.

²⁸⁵ Kirch et al. 1993, 176.

hyökkääjäksi.²⁸⁶ Venäjän näkökulmasta slaaveihin kuuluvat serbit puolustivat Balkania ”muslimiekstremisteiltä ja terroristeilta” kuten Venäjän puolustusministeri Pavel Gratšev totesi.²⁸⁷ Naton ilmaiskut Jugoslaviaan toukokuussa 1995 näyttäytyivät Moskovaan yksipuolisena voimankäyttönä, joka heikensi jo entisestään vaikeita Venäjän ja Naton kahdenvälisiä suhteita.²⁸⁸

Uudestaan slaavivähemmistöt nousivat esille Naton itälaajentumisen keskusteluissa vuonna 1999, jolloin Naton itälaajentumisen seuraukset näyttäytyivät Moskovalle katkerasti. Naton laajat ilmaiskut ilman YK:n turvallisuusneuvoston hyväksyntää johtivat päätelmiin Moskovassa, että Nato voisi suorittaa samankaltaisia operaatioita myös Venäjää vastaan.²⁸⁹ Operaatioita kuvattiin slaavien etnisenä puhdistuksena, vaikka todellisia etnisen puhdistuksen piirteitä siviiliväestöön kohdistuneiden iskujen muodossa toteutti Venäjän asevoimat Tšetšeniassa jo viidennettä vuotta jatkuneen sodan ajan.²⁹⁰ Kansanmurhatutkimuksessa kyseistä ilmiötä kutsutaan peilaamiseksi, joka tarkoittaa vastapuolen syyttämistä niistä teoista, joita itse toteuttaa tai aikoo toteuttaa. Peilaaminen on yleistynyt venäläisessä propagandassa 2000-luvulta eteenpäin.²⁹¹

Huolimatta venäjänkielisten kansanosien todellisesta asemasta ja oikeuksien toteutumisesta Baltiassa, Venäjän johto hyväksikäytti vähemmistöjensä asemaa sisä- ja ulkopolitiikan saralla retorisesti saavuttaakseen tavoitteitaan. Venäjä painosti myös Baltian maita Venäjälle suotuisiin poliittisiin ratkaisuihin sekä nostamalla vähemmistökysymyksen esiin kansainvälisillä foorumeilla, mutta myös suoranaishalla taloudellisella ja sotilaallisella painostuksella.

5.2 Venäjän kiristämiskeinot vähemmistöjen varjolla

Keskustelu venäjänkielisistä vähemmistöistä Baltian maissa yhdistettiin Naton itälaajentumisen debatteihin sen jälkeen, kun Nato julkaisi tutkimuksensa itälaajentumisen mahdollisuuksista vuonna 1995, ja jatkui aina vuoteen 2004 asti, kun maat siirtyivät Naton

²⁸⁶ Sarotte 2021, 204.

²⁸⁷ Talbott 2003, 74.

²⁸⁸ Sarotte 2021, 232.

²⁸⁹ Sarotte 2021, 318.

²⁹⁰ Human Rights Watch. Memorandum on Domestic Prosecutions for Violations of International Human Rights and Humanitarian Law in Chechnya.

[<https://www.hrw.org/legacy/backgrounder/eca/chechmemo-0213.htm>] vierailtu 29.1.2023.

²⁹¹ Marcus 2012, 359; Pynnöniemi&Parpei 2022, 19.

täysvaltaisiksi jäseniksi. Kolstøn mukaan vähemmistökysymyksiä käsiteltiin venäläisessä lehdistössä laajimmin 1990-luvun alkuvuosina, jolloin venäjänkielisen väestönosan asema Viron ja Latvian kansallisuuskysymyksissä oli auki.²⁹² Ensimmäiset merkit Venäjän pyrkimyksestä vaikuttaa maiden kansallisuuskysymyksiin nähtiin vuonna 1992, jolloin venäläinen retoriikka meni pitkälle syyttäessään Baltian maita etnisestä puhdistamisesta ja apartheid-politiikasta. Vuoden 1991 ja 1992 kansalaisuuslakeihin vedoten Venäjä katkaisi maakaasun toimittamisen sekä viivytti Neuvostoliiton aikaisten joukkojen vetämistä pois Baltian maista. Venäläiset joukot nähtiin esteeksi Nato-jäsenyyden edistämiseksi, mutta myös häpeälliseksi muistoksi miehityksen ajasta.²⁹³

Venäjänkielisten vähemmistöjen vetäminen mukaan Naton itälaajentumiseen liittyneisiin keskusteluihin vasta Baltian maiden jätettyä jäsenhakemuksensa osoittautui Venäjältä harkituksi keinoksi viivyttää tai mahdollisesti jopa estää Naton itälaajentuminen Baltian maihin käyttämällä hyväksi venäjänkielisen vähemmistön osittain paisuteltua ahdinkoa. Tästä hyväksikäytöstä kielii myös se, ettei julkisessa keskustelussa argumentoitu, kuinka Naton itälaajentuminen vaikuttaisi venäjänkieliseen vähemmistöön. *Izvestijan* toimittaja totesi huhtikuussa 1995 venäläisen ulkopoliittikan tavoitteena olevan estää entisten Varsovan liiton jäsenmaiden Nato-jäsenyydet kaikkien diplomaattisten keinojen avulla.²⁹⁴ Venäjänkielisten vähemmistöjen hyödyntäminen Baltian mustamaalaamisessa oli osa Venäjän diplomaattista keinovalikoimaa.

Venäjän painostuskeinoihin Baltian maiden venäjänkielisten vähemmistön suojelussa tai sen kustannuksella ovat kuuluneet niin sanotut ”kovat” ja ”pehmeät” voimankäytön muodot, *hard power* ja *soft power*. Kovat voimankäytön keinot viittaavat taloudellisen ja sotilaallisen voiman käyttöön vaikutuskeinona valtion päätöksentekoon. Pehmeät keinot puolestaan viittaavat keinoihin, joilla voidaan houkuttaa ja vaikuttaa kansalaisiin kulttuurin, poliittisten arvojen ja ulkopoliittikan keinoin. Pehmeät keinot eivät kuitenkaan nimestään huolimatta ole hyväntahtoisia, vaan pyrkivät vaikuttamaan toisen valtion kansaan ja päätöksentekijöihin yhtä lailla kuin kovat keinot, mutta eri tavoin.²⁹⁵ Tarkastelujaksolla, aina Baltian maiden Nato-jäsenyyteen asti Venäjän painostamisen keinovalikoimassa näkyivät sekä kovan että pehmeän voimankäytön muodot, joista myös keskusteltiin julkisesti liittyen Naton itälaajanemisen seurauksiin. Tarkkaa jakoa keinoihin ei kuitenkaan voi tehdä, sillä Venäjä on

²⁹² Kolstø 2016, 32.

²⁹³ Schulze 2018, 70.

²⁹⁴ *Izvestija* 28.4.1995 “Kozyrev zaklinal amerikantsev spasti jevo ot GULAGa”.

²⁹⁵ Schulze 2018, 68–70.

käyttänyt samankaltaista keinovalikoimaa niin kutsuttujen lähiulkomaidensa painostamiseen läpi vuosisatojen.²⁹⁶

Venäjä loi sotilaallista painetta Baltian maiden suuntaan uhkaamalla sotilaallisilla toimilla sekä lavastamalla sotaharjoituksissa sotilasoperaatioita, joissa Baltian maat olivat kuvitteellisesti mukana.²⁹⁷ Sotilaallisen keinovalikoiman esittely Baltian maille, joiden Nato-hakemukset olivat vasta käsittelyvaiheessa, toimi Venäjän näkökulmasta pelotteena maiden valtionjohdoille. Taloudellisten kiristyskeinojen valikoimaan kuuluivat talouspakotteet, sisältäen tuotteiden tuontikiellot, kauttakulkureittien muuttaminen sekä Viron ja Latvian energiariippuvuuden hyödyntäminen uhkailemalla muun muassa kaasutoimituksien lopettamisella. Taloudellisten kiristyskeinojen käyttö liittyi usein vähemmistöky symysten käsittelyyn Viron ja Latvian politiikassa, mutta Venäjä käytti vähemmistöky symystä häikäilemättä hyväkseen liittämällä sen myös muihin ajankohtaisiin strategisiin kysymyksiin.²⁹⁸

1990-luvun ajan Venäjä vetosi kansainvälisiin toimijoihin kuten Yhdistyneisiin kansakuntiin, Euroopan neuvostoon, ETYJ:n sekä Euroopan unioniin ja Natoon. Venäjän aktiivisuus venäjänkielisen vähemmistön oikeuksien puolustamisessa johti vähemmistöjen tilanteen seurantaan, vaikka oletettavasti Venäjällä oli myös tarkoituksena estää tai edes viivyttää Baltian maiden Nato-haaveita tahraamalla heidän mainettaan muiden länsimaiden edessä.²⁹⁹ Vuoden 1997 aikana Venäjän vetoamukset venäjänkielisen väestönosan kärsimyksistä Baltian maissa resonoiivat Yhdysvaltojen poliittisten vaikuttajien Naton itälaajentumiseen kriittisesti suhtautuvassa siivessä. Kesäkuussa 1997 lähetetyssä avoimessa kirjeessä, jonka allekirjoittajina oli 50 entistä senaattoria, ministerien kabinetin sihteerejä, suurlähettiläitä ja muita ulko- ja turvallisuuspolitiikan silmäättekeviä, vaadittiin Naton itälaajentumisen prosessia keskeytettäväksi. Allekirjoittajien ryhmä, joka tunnettiin niin kutsuttuna Eisenhowerin ryhmänä, näki ongelmalliseksi Naton laajentumisen maihin, joilla on ”*vakavia ongelmia rajojen ja kansallisten vähemmistöjen kanssa*”.³⁰⁰

Baltian maat pyrkivät edistämään jäsenyyttään aktiivisesti sekä EU:ssa että Natossa vuoden 1997 aikana. Baltian maista Viron mahdollinen jäsenyys sotilasliitossa herätti kaikista eniten vastalauseita Kremlissä. Huolimatta Viron presidentin Lennart Merin vakuutteluista, etteivät

²⁹⁶ Schulze 2018, 68–70.

²⁹⁷ Oldberg 2013, 47–48.

²⁹⁸ Oldberg 2013, 47–48.

²⁹⁹ Schulze 2018, 71.

³⁰⁰ Sarotte 2021, 286.

Viron pyrkimykset olleet Venäjä-vastaisia, Tallinnan venäläiset diplomaatit uhkasivat maata talouspakotteilla, jos maa jatkaisi Nato-jäsenyytensä edistämistä.³⁰¹ Uudelleenitsenäistymisen jälkeen Viron ulkomaankauppa oli muutoksessa, mutta Venäjä pysyi vielä pitkään suurimpana kauppakumppanina. Baltian maat olivat myös riippuvaisia Venäjän kauttakulkuliikenteestä. Esimerkiksi Viron osalta Venäjän kauttakulkuliikenne kattoi 85 % Viron bruttorahtimäärästä ja melkein puolet Viron bruttokansantuotteesta. Vuonna 1996 Venäjän ulkomaankauppaministeri Oleg Davidov kuvaili Venäjän pysyneen pääkauppakumppanina Baltian maille. Venäjän osuus maiden liikevaihdosta oli hänen mukaansa noin 30 prosenttia, kun taas maiden osuus Venäjän ulkomaankaupasta oli vain 2,7 prosenttia. Etenkin energian osalta maat olivat pitkälti riippuvaisia Venäjästä. Vastaitsenäistyneinä valtioina Baltian maat olivat haavoittuvaisia taloudelliselle painostukselle ja pakotteille.³⁰²

Uudelleenitsenäistymisensä jälkeen Viron tärkeimmiksi kauppakumppaneiksi Venäjän ohii kiilasivat Suomi, Ruotsi ja Saksa. Venäjä menetti markkinaosuuttaan Virossa yhä enenevässä määrin, ja laajojen kauppapakotteiden vaikutukset olisivat olleet kahdensuuntaiset, sillä ne heikensivät jo entisestään heikkoa Venäjän taloutta. Toisaalta Venäjän yhä hupenevassa arsenaalissa kontrolloida lähiulkomaitaan kauppapakotteet näyttäytyivät yhtenä ainoista keinoista, joilla Venäjä yritti ”kaikin mahdollisin diplomaattisin keinoin” estää Naton itälaajentumista.³⁰³

Venäjä liitti vähemmistökeskusteluihin myös rajakiistat ja uusien rajasopimusten allekirjoittamisen. Sekä Viro että Latvia olivat menettäneet itäisiä alueitaan Venäjän neuvostotasavallalle 1940-luvulla. Rajaneuvotteluissa Neuvostoliiton lakattua olemasta Venäjä suosi rajojen vetämistä neuvosto aikaisten jakojen perusteella, kun taas Viro ja Latvia vetosivat Tarton (1920) ja Riikan (1921) rauhansopimuksiin, jotka takasivat maille itsenäisyyden Venäjän keisarikunnasta. Sopimuksissa Venäjä oli luopunut vaatimuksista alueisiin tulevaisuudessa.³⁰⁴ Syyskuussa 1996 Venäjän ulkoministeriön tiedottaja antoi lausunnon, jonka mukaan Baltian maiden 1920-luvun rauhansopimukset olivat menettäneet merkityksensä Baltian maiden liittyttyä vapaaehtoisesti osaksi Neuvostoliittoa vuonna 1940. Vastauksena Moskovan lausuntoon Latvian parlamentti hyväksyi julistuksen, jossa Latvian todettiin olleen miehitysvallan alla vuodesta 1940 aina uudelleenitsenäistymisen julistukseen saakka. Kremlin mukaan julistuksen tarkoituksena oli oikeuttaa venäjänkielisen väestönsan

³⁰¹ Black 1999, 203.

³⁰² Oldberg 2013, 47.

³⁰³ Izvestija 28.4.1995 “Kozyrev zaklinal amerikantsev spasti jevo ot GULAGa”.

³⁰⁴ Schulze 2018, 71.

kaltoinkohtelu, ja *Izvestijassa* dokumentin todettiin loukanneen venäläisiä diplomaatteja syvästi.³⁰⁵

Naton päätös vaatia tulevilta jäsenmailta raja- ja vähemmistökyymyksien ratkaisemista ennen päätöstä jäsenyydestä sai Venäjän kiihdyttämään kampanjaansa venäläisvähemmistön kaltoinkohteluista Virossa ja Latviassa. Venäjä kieltäytyi rajasopimuksien allekirjoittamisesta Viron ja Latvian kanssa sekä rajasopimuksen ratifioinnista Liettuan kanssa, jonka Jeltsin oli allekirjoittanut vuonna 1997. Maiden väliset poliittiset suhteet säilyivät myös jäisinä.³⁰⁶ Venäjä pyrki yhdistämään vähemmistöjen oikeudet rajakiistojen kysymyksiin, tarkoituksenaan estää Viron ja Latvian Nato-jäsenyydet selvittämättömien rajakiistojen takia.³⁰⁷ Venäjä hyväksikäytti tietoisesti myös Baltian maiden turvallisuuspoliittista tyhjiötä ja kiirettä sotilasliiton jäseniksi.³⁰⁸

Venäjä käytti laajaa keinovalikoimaa Baltian maiden painostamisessa venäjänkielisen kansanosan oikeuksien parantamiseen, samalla pyrkien antamaan länsimaille kuvan Baltian maiden vähemmistöjen huonosta kohtelusta, jotteivat EU ja Nato hyväksyisi Baltian maita jäsenikseen. Liioittelemalla vähemmistöjen ahdinkoa Venäjä sai aikaan useita ihmisoikeuksien toteutumista tarkkailevia monitorointimissioita alueelle, sekä muutoksen Baltian maiden suhtautumisessa venäjänkielisiin vähemmistöihin.³⁰⁹

Osa venäläisessä lehdistössä käytävää keskustelua venäjänkielisten väestönosien ahdingosta Baltian maissa oli suunnattu osaltaan myös kotimaisen yleisön vakuuttamiseksi Venäjän ulkopoliittikan onnistumisista. O’Loughlinin (2001) mukaan keskivertovenäläinen ei ollut juurikaan kiinnostunut ulkopoliitikasta, ja poliittisen eliitin geopoliittisten tavoitteiden ja tavallisen venäläisen arjen huolien välillä oli iso kuilu. On todettava, ettei Venäjä ollut tässä suhteessa poikkeus esimerkiksi Yhdysvaltoihin nähden. Suurimmalle osalle venäläisistä vain Venäjän sisäiset sekä lähialueiden tapahtumat ansaitsivat laajaa julkista huomiota.³¹⁰ Näin ollen venäjänkielisten vähemmistöjen ”ahdingon” nostaminen yhä uudelleen esille julkiseen keskusteluun muokkasi venäläisiä näkemyksiä Baltian maita sekä sotilasliitto Natoa kohtaan.

³⁰⁵ *Izvestija* 13.9.1996 “Latvijski seim rasporjadiljsja nazyvat ruskikh okkupantami”; Schulze 2018, 71.

³⁰⁶ Oldberg 2005, 34.

³⁰⁷ Schulze 2018, 71.

³⁰⁸ Greene 2012, 2.

³⁰⁹ Jugoslavian ja Kaukasuksen etnisten konfliktien kaltaisten kehityskulkujen estämiseksi ETYJ:n jäsenmaat päättivät perustaa Tallinnaan ja Riikaan monitorointimissiot, jotka työskentelivät yhteistyössä ETYJ:n vähemmistövaltuutetun (High Commissioner on National Minorities, HCNM) Max van der Stoelin kanssa. ks. van Elsuwege 2004.

³¹⁰ O’Loughlin 2001, 43.

Viro ja Latvia liittyivät Euroopan unioniin samana vuonna maiden liittyessä Pohjois-Atlantin sotilasliitto Natoon. Euroopan unionin jäseniksi maat hyväksyttiin ilman suuria muutoksia kansalaisuuskyseysten järjestelyissä.³¹¹ Naton vaatimus rajasopimusten allekirjoittamisesta ja ratifioinnista ei myöskään toteutunut ennen maiden hyväksymistä sotilasliittoon. Latvian ja Venäjän välinen rajasopimus allekirjoitettiin ja ratifioitiin vuonna 2007, Viron osalta tämä prosessi on edelleen kesken.³¹²

³¹¹ Schulze 2018, 265.

³¹² Schulze 2018, 73-74.

6 Johtopäätökset

Kirjoittamishetkellä Ukrainassa toista vuotta jatkuvan Venäjän hyökkäyssodan syyksi niin kutsutussa sodanjulistuspuheessaan presidentti Vladimir Putin esitti Naton itälaajentumisen entisen Neuvostoliiton alueelle 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa. Hänen mukaansa länsi oli omalla toiminnallaan sotilasliitto Naton itälaajentumisessa aiheuttanut Venäjälle perustavanlaatuisia uhkia sekä jättänyt maan ulos yhteisistä turvallisuuspoliittisista ratkaisuksista, joihin Venäjä oli omalla toiminnallaan pyrkinyt. Tässä tutkielmassa analysoitiin ajankohtaista venäläistä julkista keskustelua vuodesta 1992 vuoteen 2004, ja tarkasteltiin, miten itälaajentumista kehystettiin venäläisessä julkisessa keskustelussa, minkälaisia merkityksiä laajentumiselle annettiin, kuinka laajentumisen katsottiin vaikuttavan Venäjän tulevaisuuteen ja miten Venäjän tulisi vastata Naton itälaajentumiseen.

Venäläinen julkinen keskustelu tarkasteluajanjaksolla osoittautui lähes kauttaaltaan yksimieliseksi ja yhdenmukaiseksi kuvaukseksi sotilasliiton itälaajentumisesta ja vaadittavista toimista sen estämiseksi. Julkiseen keskusteluun osallistuneet poliitikot, tutkijat, historioitsijat ja diplomaatit tuomitsivat Naton itälaajentumisen kehityskuluksi, jota Venäjä ei voinut hyväksyä. Tämä linja vahvistui viimeistään vuonna 1995 duuman vaalien aikaan, jolloin jokainen suurista puolueista vastusti Itä-Euroopan maiden liittymistä Natoon. Yhdenmukaisen linjan muotoutumiseen olivat eittämättä vaikuttaneet myös Jeltsinin toimet valta-asemansa vahvistamiseksi median vapauden kustannuksella niin kutsutussa perustuslaillisessa kriisissä vuonna 1993. 1980-luvun lopussa koetun venäläisen median lyhyen kulta-ajan jälkeen kontrolli siirtyi asteittain Neuvostoliiton aikaisesta valtiokontrollista uuden Venäjän poliittisen johdon kontrollin alle valtaa lähellä olevien oligarkkien omistaessa lähes kaikki suuret mediayhtiöt 1990-luvun lopussa. Edes verrattain vapaan median aika loppui viimeistään 2000-luvun alkuvuosina.

Kielteistä suhtautumista Naton itälaajentumiseen kehystettiin keskusteluissa neljän tulkintakehyksen kautta, jotka heijastelivat teemoiltaan pitkälti venäläistä historiakäsitystä ja oletettuja tulevaisuudenkuvia Naton mahdollisen laajentumiskehityksen myötä. Julkisessa keskustelussa esiintyneet kehykset olivat Venäjän sisäinen kehitys, geopoliittiset kysymykset, Venäjän heikkouden hyväksikäyttö sekä venäjänkielisten vähemmistöjen asema Baltiassa. Käytetyt tulkintakehykset Naton itälaajentumisen käsittelyssä olivat pitkälti limittäisiä, ja

kehysten suhde toisiinsa oli läheinen. Kehysten teemat heijastelivat Venäjän johdon pelkoa maan suurvalta-aseman menetyksestä Neuvostoliiton hajoamisen jälkimainingeissa.

Kehysten esiintyvyydessä tapahtui myös muutoksia tarkastelujakson aikana. Suurin osa julkisesta keskustelusta painottui vuosille 1993–1997, jolloin Naton itälaajentumista kehystettiin monipuolisesti, useiden eri kehyksien avulla. Vuoden 1996 presidentinvaalien jälkeen, Jeltsinin lujittaessa paikkansa ulkopoliittikan johdossa, keskustelu Venäjän sisäisestä kehityksestä Naton itälaajentumisen yhteydessä lakkasi, vaikkei yksikään Itä-Euroopan maa ollut saanut takeita sotilasliiton jäsenyydestä. Keskustelu venäjänkielisten vähemmistöjen oikeuksista Naton itälaajentumisen yhteydessä käynnistyi puolestaan vasta 2000-luvun alussa, jolloin Viron ja Latvian jäsenyydet sotilasliitossa näyttäytyivät lähtökohtaisen varmoilta kehityskuluilta lähitulevaisuudessa.

Baltian maiden Nato-jäsenyydet osoittautuivat puheenvuoroissa erityisen ongelmallisiksi. Vuodesta 1997 eteenpäin Naton laajentuminen Baltian maihin nähtiin vain ajan kysymyksenä, minkä seurauksia Venäjän ulkopoliittinen johto pyrki aktiivisesti minimoimaan tavoittelemalla vaikutusvaltaa Baltian maihin muun muassa kyseenalaistamalla kansainvälisillä foorumeilla venäjänkielisten vähemmistöjen oikeuksien toteutumisen Virossa ja Latviassa. Naton itälaajentumisen todettiin toteutuessaan vaikuttavan venäjänkielisen väestönosan asemaan heikentävästi, vaikkakaan julkisessa keskustelussa ei artikuloitu, miten Naton laajentuminen todellisuudessa vaikuttaisi kyseisiin vähemmistöihin. Näin ollen venäjänkielisen väestönosan väitetty ahdinko, sen yhdistäminen rajakiistoihin sekä taloudellisiin ongelmiin osoittautui Venäjän poliittisen johdon keinoksi viivyttää Viron ja Latvian Nato-jäsenyyksiä sekä vakuuttaa venäläistä yleisöä lännen Venäjä-vastaisuudesta.

Huomattava tekijä oli myös Venäjän ja Naton sekä Venäjän ja Yhdysvaltojen kahdenväliset suhteet ja niiden muutoksien vaikutus julkiseen keskusteluun. Vaikka koko tarkastelujakson ajan suhtautuminen Naton itälaajentumiseen oli kielteistä, suhtautuminen Natoon ja yhteistyöhön sotilasliiton kanssa vaihteli. Myös julkinen keskustelu koskien Naton itälaajentumista seuraili tätä kehitystä. Keskustelu vilkastui huomattavasti kahdenvälisen suhteiden ollessa läheisemmät vuosina 1992–1993 ja lyhyen hetken ajan vuonna 1996. Suhteiden ajautuessa yhä viileämmäksi vuodesta 1996 eteenpäin, myös keskustelu Naton itälaajentumisesta hiipui ja loppui lähes kokonaan jo ennen kuin Baltian maille myönnettiin Nato-jäsenyys vuonna 2004. Naton itälaajentumista koskevaa keskustelua ja sen vilkkautta

voitiin pitää eräänlaisena ilmapuntarina Venäjän ja lännen välisille suhteille tarkasteluajanjaksolla.

Näiden kehysten murtumakohtien lisäksi julkisessa keskustelussa suhtauduttiin vaihtelevasti Venäjän ulkopoliittisen johdon lausuntoihin, jotka eivät istuneet sen hetkisiin, vallalla oleviin kehyksiin Naton itälaajentumisen keskusteluissa. Leimaavaa keskustelulle yksittäisten poliitikkojen syyttäminen ja ajoittainen herjaaminen Naton itälaajentumisen sallijoina ja lännen painostukseen taipuvaisina. Vuonna 1993 Varsovassa Jeltsinin antama lausunto siitä, ettei Puolan Nato-jäsenyys ole Venäjän intressien vastainen päätyi julkiseen keskusteluun vasta, kun presidentinhallinto oli vetänyt sanojaan takaisin tapaamista seuraavien päivien aikana. Ulkoministeri Primakovin vastaava lausunto Berliinissä kesällä 1996 sai lehdistön syyttämään häntä häviämisestä lännelle kansainvälisen politiikan areenalla. Näiden kahden hyvin samankaltaisen tapahtumaketjun välissä Venäjän ulkopoliittinen eliitti oli kääntynyt huomattavasti jyrkemmälle kannalle suhtautumisessaan Naton itälaajentumiseen. Ulkopoliittisen johdon syyttäminen sopimattomiksi hoitamaan tilannetta voidaan johtaa teesiin Venäjän Neuvostoliitolta perimän suurvalta-aseman jakamattomuudesta ja virheettömyydestä, jossa vain epäpätevät johtajat ovat heikkoja, ei itse valtio.

Naton itälaajentumiselle annetut merkitykset kuvattiin lähes aina Naton luoman uhkan kautta. Naton itälaajentumisen todettiin olevan uhka Venäjän sisäiselle kehitykselle, geopolitiikalle sekä maan statukselle suurvaltana. Tämän uhkan torjumiseen tulisi käyttää kaikki saatavilla olevat keinot ja resurssit. Aina vuoteen 1996 asti diplomatia nähtiin ensisijaisena keinona Naton itälaajentumisen patoamiseksi, mutta laajentumisen käydessä yhä ilmeisemmäksi vuonna 1997 keinovalikoimaa laajennettiin sotilasliiton itälaajentumisesta aiheutuvien kustannuksien minimoimiseksi. Diplomatian osoittautuessa toimimattomaksi keinoksi sotilasliiton jatkaessa kehitystä kohti laajentumista 1990-luvun lopulla Venäjä turvautui sotilaalliseen, taloudelliseen ja diplomaattiseen painostukseen. Venäjän asevoimien heikon tilanteen vuoksi maan ulkopoliittinen johto turvautui ydinasepelotteeseen sekä pelotevaikutuksen osalta että todisteena maan suurvalta-aseman jatkuvuudesta.

Naton itälaajentumiselle annettiin myös hienovaraisen erilaisia merkityksiä kahdessa tarkastelussa olleessa sanomalehdessä. Kommunistisen puolueen äänenkannattaja *Pravda* mukaili vahvasti historiallisia näkemyksiä Natosta yhdysvaltalaisen hegemonisen politiikan sotilaallisena välineenä, ja lehdessä julkaistiin verrattain vähän arvioita sotilasliiton laajentumispyrkimyksistä. Sen sijaan palstatilaa saivat sotilasliittoon liittyvät teemat, joilla oli

kaikupohjaa niin sanotun tavallisen venäläisen arkielämässä. Työpaikkojen katoaminen aseteollisuuden hiipussa sekä sentimentaaliset vetoomukset muiden slaavilaisten kansojen kohtalosta nousivat aika-ajoin otsikoihin. Neuvostoliiton aikana hallituksen äänenkannattajana toimineessa *Izvestijassa* puolestaan käytiin kiivasta keskustelua Naton itälaajentumisesta, ja Venäjän ulkopoliittisen linjan muutokset heijastuvat lehden uutisointiin lähes viiveettä. *Izvestijan* kattava kirjeenvaihtajaverkosto sekä laaja joukko venäläisen ulkopoliittikan asiantuntijoita pitivät lukijakunnan ajan tasalla Venäjän ulkopoliittikan käänteistä, ja artikkeleissa Naton laajentumisesta nähtiin myös aika-ajoin hajontaa siinä, millä keinoin Venäjän tulisi kehityskulku estää. Verrattuna *Pravdaan* *Izvestija* nautti myös laajemmin valtionjohdon luottamusta, ja ulkopoliittinen johto aina presidenttiä myöten kommentoi ajankohtaisia aiheita niin kirjeenvaihtajille kuin toimitukselle Moskovassa.

Sekä Naton itälaajentumisen syyksi että seuraukseksi luettiin Venäjän radikaalin äärioikeiston nousu. Yhtäältä Naton itälaajentumisen katsottiin lietsovan äärikansallisia, demokratian vastaisia mielipiteitä, ja toisaalta äärikansallisten äänenpainojen, joista osa kannatti Venäjän valtion rajojen laajentamista entisen Neuvostoliiton alueelle, katsottiin työntävän Baltian maita yhä enemmän osaksi transatlanttisia turvallisuusjärjestelyitä. Julkisessa keskustelussa esitettiin myös vetoomuksia venäläisen julkisen mielipiteen sopeuttamistarpeelle Naton itälaajentumisen osalta. Venäjän ulkopoliittinen johto, eritoten Boris Jeltsin vetosi useissa keskusteluissaan länsimaiden johtajien kanssa venäläiseen julkiseen mielipiteeseen, jossa Natosta on maalattu vuosikymmenten ajan kuvaa vihollisena. Hänen mukaansa tämän ajattelutavan muutos on hidas prosessi, jonka vuoksi Naton tulisi viivyttää Itä-Euroopan maiden jäsenyyksensä estääkseen äärikansallismielisten voimien nousu Venäjällä.

Pelättyä äärioikeiston nousua ei tarkasteluajanjaksolla Jeltsinin peloista huolimatta nähty, ja keskustelu sisäisestä kehityksestä Naton itälaajentumisen yhteydessä loppui vuoden 1996 jälkeen. Tarkasteluajanjakson aikana Venäjä kääntyi asteittain koko ajan yhä autoritäärisempään suuntaan ja sen ulkopoliittikka lännelle vihamielisemmäksi. Venäjän sisäinen kehitys mukaan lukien useat 1990-luvun kriisit sekä sotilaalliset toimet muun muassa Tšetšeniassa saivat Itä-Euroopan maat kääntymään yhä voimakkaammin Yhdysvaltojen suuntaan Nato-jäsenyyksien saavuttamiseksi.

Venäjän tulevaisuuden osalta sotilasliiton laajentumisen nähtiin heikentävän maan tulevaisuudennäkymiä. Geopoliittisten lähtökohtien mukaan Venäjä menetti pysyvästi osan strategisen toimintaympäristönsä liittolaisista, lähiulkomaista. Näin ollen laajentuminen

vahvasti sille vihamielisten maiden leiriä ja Venäjälle vastaisia voimia. Kaliningradin maantieteellinen eristäminen manner-Venäjästä yhdistettiin Neuvostoliiton aikaisten joukkojen poisvetämiseen Baltian maista. Joukkojen poisvetäminen nähtiin vaikutusvallasta luopumisena, ja yhden diplomaattisen keinon menettämisenä.

Naton itälaajentuminen nähtiin myös osana Neuvostoliiton hajoamisesta alkanutta kehityskulkua, jossa länsi pyrki opportunistisesti hyötymään Venäjän kurjuudesta ja alennustilasta, lopulta pyrkien kaatamaan Venäjän poliittisen järjestelmän sekä vahingoittamaan sen alueellista koskemattomuutta. 1980-luvun lopussa ja 1990-luvun alussa solmitut sopimukset muun muassa aserajoitusten osalta nähtiin jälkikäteen lännen ottamina strategisina voittoina. Myös Naton rauhankumppanuusohjelmaan osallistuminen tuomittiin Venäjälle haitalliseksi ja osoitukseksi maan heikkoudesta. Näin ollen Naton itälaajentuminen oli yksi monista Venäjän nöyryyttävistä myönnytyksistä, joita se oli joutunut poliittisessa ja taloudellisessa alennustilassaan tekemään.

Venäjän tulevaisuudennäkymät Itä-Euroopan siirtyessä osaksi läntisiä turvallisuusrakenteita peilautuivat myös suurvalta-asemaan suhtautumiseen. Venäjän poliittisen eliitin näkökulmasta se oli perinyt Neuvostoliiton aseman globaalina suurvaltana, mutta strategisen toimintaympäristön muuttuessa toimintamahdollisuuksien nähtiin kaventuneen. Venäjän ja Naton välille solmitut suhteet ja konsultaatiomekanismit, joita sisältyi sekä rauhankumppanuusohjelmaan että Naton ja Venäjän kahdenvälisen suhteiden perussopimukseen, näyttäytyivät lännelle suhteiden parantumisenä, kun taas Venäjän poliittinen johto koki sopimukset itselleen tappiollisiksi. Suurvaltahegemonialle ominainen ajatus siitä, ettei todellinen suurvalta tee myönnytyksiä, vaan hyödyntää valtioiden välistä voimasuhteiden nollasummapeleitä taatakseen itselleen mahdollisimman suuren päätäntävällän strategisissa kysymyksissä ohjasi maan ulkopoliittikkaa tarkastelujaksolla.

Julkisen keskustelun alavireenä oli oletus siitä, ettei Venäjä olisi sallinut Naton laajentumista entisen Varsovan liiton jäsenmaihin, jos se ei olisi ollut 1990-luvun kaltaisessa katastrofaalisessa tilassa. Vaikka Itä-Euroopan Nato-jäsenyyttä havitteleviin maihin suhtauduttiin Moskovassa vaihtelevasti riippuen maasta, keskustelu Naton itälaajentumiseen liittyen johdettiin lopulta Yhdysvaltojen ja Venäjän suurvaltasuhteisiin. Venäjän ja Naton suhteet nähtiin pidempänä jatkumona Venäjän ja lännen kamppailussa, ja yhtäläisyyksiä vedettiin usein Venäjän ja Neuvostoliiton historian todellisiin aseellisiin yhteenottoihin, kuten toiseen maailmansotaan. Huolimatta kylmän sodan loppumisesta Neuvostoliiton hajoamiseen,

Venäjä ei tehnyt selkoa omasta lähihistoriastaan, vaan pyrki pitämään kiinni Neuvostoliitolta näennäisesti peritystä suurvalta-asemasta. Omista suurvalta-aseman vakuutteluista huolimatta länsi näki Venäjän suurvalta-aseman päättyneen, ja entisten Varsovan liiton liittolaisten olevan vapaita valitsemaan omat turvallisuusjärjestelynsä. Julkisessa keskustelussa argumentoimaton mutta yksinkertainen johtopäätös on, että Venäjä pyrki palauttamaan itsensä 1990-luvun alun alennustilasta ja nostamaan itsensä takaisin todelliseksi, hegemoniseksi suurvallaksi taloudellisten ja poliittisten lähtökohtien ollessa riittävät.

Lähdekirjallisuus

I Lehdistöaineisto

Izvestija 1992–2004

Pravda 1992–2004

II Tutkimuskirjallisuus

Alasuutari, Pertti. *Laadullinen tutkimus 2.0*. 4. uud. p. Tampere: Vastapaino, 2011.

Arutunyan, Anna. *The Media in Russia*. 1. publ. National Media. Maidenhead: Open University Press, 2009.

Berryman, John. ”Russian Security Strategy and the Geopolitics of Eurasia”. Teoksessa *Routledge Handbook of Russian Security*, 1st Edition., 288–98, 2019.

Blakkisrud, Helge. ”Blurring the Boundary between Civic and Ethnic: The Kremlin's New Approach to National Identity under Putin's Third Term.” teoksessa *The New Russian Nationalism: Imperialism, Ethnicity and Authoritarianism 2000–2015*, edited by Pål Kolstø, 249–74. Edinburgh University Press, 2016.

Blank, Stephen. ”Russia, NATO Enlargement, and the Baltic States”. *World Affairs* 160, nro 3/1998, 115–25.

Clunan, Anne L. ”Russia’s pursuit of great-power status and security”. Teoksessa *Routledge Handbook of Russian Security*, 1st Edition., 3–17, 2019.

Dannreuther, Roland. ”Russian Perceptions of the Atlantic Alliance”. Final Report for the NATO Fellowship - 1995-1997, Politics Department Edinburgh University, 1997.

Elsuwege, Peter van. ”Russian-speaking Minorities in Estonia and Latvia: Problems of Integration at the Threshold of the European Union”. European Centre for Minority Issues Working Paper #20, 2004.

Forsberg, Tuomas. "Russia's relationship with NATO: a qualitative change or old wine in bottles?" *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 21, 3/2005, 332–53.

Forsberg, Tuomas, ja Graeme Herd. "Russia and NATO: From Windows of Opportunities to Closed Doors". *Journal of Contemporary European Studies* 23, nro 1/2015, 41–57.

Forsström, Pentti. "Venäjän sotilasdoktriinien kehittyminen Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen". Maanpuolustuskorkeakoulu Sotataidon laitos. *Julkaisusarja 3: Työpapereita nro 3, 2016*.

Gamson, William, ja Andre Modigliani. "Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach". *American Journal of Sociology* 95, nro 1/1989, 1–37.

Giles, Keir. *Moscow Rules: What Drives Russia to Confront the West. Insights: critical thinking on international affairs*. Washington, D.C. : London: Brookings Institution Press ; Chatham House, The Royal Institute of International Affairs, 2019.

Gitlin, Todd. *The whole world is watching: mass media in the making & unmaking of the New Left*. Berkeley: University of California Press, 1980.

Goffman, Erving. *Frame analysis: an essay on the organization of experience*. Northeastern University Press ed. Boston, 1974.

Greene, James. "Russian Responses to NATO and EU Enlargement and Outreach". Chatham House Briefing Paper, The Means and Ends of Russian Influence Abroad Series, 2012.

Helin, Outi. Pohjois-Eurooppa Venäjän naapurina. Teemoja kansainvälisestä ja venäläisestä tutkimuskirjallisuudesta. Maanpuolustuskorkeakoulu, sotataidon laitos. *Julkaisusarja 3: Työpapereita nro 21/2021*.

Herd, Graeme P." Conclusions: Security Dynamics and the 'Post-Soviet Bloc'". Teoksessa *Security Dynamics in the Former Soviet Bloc*, 187–201. Routledge, 2018.

Hooker, Mark T. *The military uses of literature: fiction and the Armed Forces in the Soviet Union*. Westport, Conn: Praeger, 1996.

Ivanauskas, Vilius, Vytautas Keršanskas, ja Laurynas Kasčiūnas. "Kaliningrad Factor in Lithuanian - Russian Relations: Implications to the Security Issues of Lithuania". *Lithuanian Annual Strategic Review* 15, nro 1/2017. 119–49.

- Jones, Adam. "The Russian Press in the Post-Soviet Era: A Case Study of Izvestia". *Journalism Studies* 3, nro 3/2002, 359–75.
- Juntunen, Alpo. "Geopolitiikka - Perusta Venäjän aatteelle". *Tiede ja Ase* nro 58/2000, 85–112.
- Karvonen, Erkki. "Tulkintakehys 'frame' ja kehystäminen". *Tiedotustutkimus* 23, nro 2/2000, 78–84.
- Kirch, Aksel. "Russians as a Minority in Contemporary Baltic States". *Bulletin of Peace Proposals* 23, nro 2/1992, 205–12.
- Kirch, Aksel, Marika Kirch, ja Tarmo Tuisk. "Russians in the Baltic States: To be or not to be?" *Journal of Baltic Studies*. Special Issue: Public Opinion in the Baltic States 24, nro 2/199, 173–88.
- Klare, Michael T. "The Arms Trade in the 1990s: Changing Patterns, Rising Dangers". *Third World Quarterly* 17, nro 5/1996, 857–74.
- Kolstø, Pål. "The ethnification of Russian nationalism". *Teoksessa The New Russian Nationalism. Imperialism, Ethnicity and Authoritarianism 2000–15*, 2016.
- Komulainen, Tuomas. "Elokuun 1998 talouskriisi". Suomen Pankki, Siirtymätalouksien tutkimuslaitos BOFIT 2/2002.
- Lalu, Petteri. "Syvää vai pelkästään tiheää: neuvostoliittolaisen ja venäläisen sotataidollisen ajattelun lähtökohdat, kehittyminen, soveltaminen käytäntöön ja nykytilanne. Näkökulmana 1920- ja 1930-luvun syvän taistelun ja operaation opit". Maanpuolustuskorkeakoulu, 2014.
- Lapaeva, Valentina V. "The Emergence of a Russian Multiparty System". *Sociological Research* 36, nro 3/1997, 32–54.
- Lavikainen, Jyri, Katri Pynnöniemi, Sinikukka Saari, Outi Helin, ja Sirke Mäkinen. "Pohjois-Eurooppa Venäjän ulko- ja turvallisuuspolitiikassa". *Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja* nro 38/2022.
- Levinsson, Claes. "The Long Shadow of History: Post-Soviet Border Disputes—The Case of Estonia, Latvia, and Russia". *Connections* 5, nro 2/2006, 98–110.

Marcus, Kenneth L. "Accusation in a mirror". *Loyola University Chicago Law Journal* 43, nro 2/2012, 357–93.

McFaul, Michael. "Domestic Politics of NATO Expansion in Russia: Implications for American Foreign Policy". *Policy Memo* 5, Stanford University 1997. [https://www.ponarseurasia.org/wp-content/uploads/attachments/pm_0005.pdf] vierailtu 10.2.2023.

McFaul, Michael, ja Sergei Markov. The troubled birth of Russian democracy: parties, personalities, and programs. *Hoover Institution Press publication*, no. 415. Stanford, Calif: Hoover Institution Press, 1993.

McFaul, Michael. "A Precarious Peace: Domestic Politics in the Making of Russian Foreign Policy". *International Security* 22, nro 3, 1997.

McNair, Brian. "Media in Post-Soviet Russia: An Overview". *European Journal of Communication* 9, nro 2/1994, 115–35.

Mäkinen, Sirke. "*Russian Geopolitical Visions and Argumentation: Parties of Power, Democratic and Communist Opposition on Chechnia and NATO, 1994-2003*". Tampereen yliopisto, 2008.

Nellis, John. "Leaps of Faith: Launching the Privatization Process in Transition". Teoksessa *Privatization in Transition Economies: The Ongoing Story*, toimittanut Ira W. Lieberman ja Daniel J. Kopf, s. 81–136. Contemporary Studies in Economic and Financial Analysis. Emerald Group Publishing Limited, 2007.

Neumann, Iver B. "Russia as a Great Power, 1815–2007". *Journal of International Relations and Development* 11, nro 2/2008, 128–51.

Oldberg, Ingman. "Russia's Baltic Policy in an era of EU Integration". Teoksessa *Russia as a Great Power: Dimensions of Security Under Putin*, s. 44–61. Routledge, 2013.

Oldberg, Ingmar. "Foreign Policy Priorities under Putin: a Tour d'Horizon". Teoksessa *Russia As a Great Power: Dimensions of Security under Putin*. s. 29-56. London, United States: Taylor & Francis Group, 2005.

O'Loughlin, John. "Geopolitical Fantasies, National Strategies and Ordinary Russians in the Post-communist Era". *Geopolitics* 6, nro 3/2001, 17–48.

Pietiläinen, Jukka. *The Regional Newspaper in Post-Soviet Russia*. Tampere University Press, 2002. [<https://trepo.tuni.fi/handle/10024/67236>] vierailtu 10.2.2023.

Pouliot, Vincent. *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2010.

Puurunen, Mari. ”Sotatieteiden akatemian roolista sotilasdoktriinien valmistelussa: uhkien perusteet”. Maanpuolustuskorkeakoulu, Sotataidon laitos. *Julkaisusarja 3: Työpapereita* nro 23, 2021.

Pynnöniemi, Katri, ja Olli-Matti Mikkola. ”Venäjän strategisen toimintaympäristön erilaiset tulkintakehykset ja niiden merkitys Suomelle”. Maanpuolustuskorkeakoulu Sotataidon laitos *Julkaisusarja 3: Työpapereita* nro 22, 2021.

Pynnöniemi, Katri, ja Kati Parppe. ”Sotaretoriikka Venäjällä: Uhka- ja uhrinarratiivit Venäjän hyökkäyssodan selitysmalleina”. *Kosmopolis* 4/2022.

Radchenko, Sergey. ”Nothing but Humiliation for Russia?: Moscow and NATO’s Eastern Enlargement, 1993-1995”. *Journal of Strategic Studies* 43, nro 6–7/2020, 769–815.

Sarotte, M. E. *Not one inch: America, Russia, and the making of post-Cold War stalemate*. New Haven: Yale University Press, 2021.

Saul, Norman E. Historical dictionary of Russian and Soviet foreign policy. *Historical dictionaries of diplomacy and foreign relations*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 2015.

Schulze, Jennie L. *Strategic Frames: Europe, Russia, and Minority Inclusion in Estonia and Latvia*. Pittsburgh, Pa: University of Pittsburgh Press, 2018.

Sergunin, Aleksander. ”Russian Post-Communist Foreign Policy Thinking at the Cross-Roads: Changing Paradigms”. *Journal of International Relations and Development* 3, nro 3/2000.

Sergunin, Alexander A. ”Russian Domestic Debate on NATO Enlargement: From Phobia to Damage Limitation”. *European Security* 6, nro 4/1997, 55–71.

Smith, Graham. ”The Masks of Proteus: Russia, Geopolitical Shift and the New Eurasianism”. *Transactions of the Institute of British Geographers* 24, nro 4/1999, 481–94.

Smith, Martin A. "A Bumpy Road to an Unknown Destination? NATO-Russia Relations, 1991–2002". *European Security* 11, nro 4/2002, 59–77.

Trenin, Dmitri. "Russia and the Baltic Sea Region: Security Aspects". Teoksessa *Russian National Security: Perceptions, Policies and Prospects*, s. 81-95. Edited by Michael H. Crutcher., 2001.

Tsygankov, Andrei. "The Russia-NATO Mistrust: Ethnophobia and the Double Expansion to Contain 'the Russian Bear.'". *Communist and Post-Communist Studies* 46, nro 1/2013, 179–88.

Varto, Juha. *Laadullisen tutkimuksen metodologia*. Lahti: Elan Vital, 2005.

Vendil Pallin, Carolina, ja Susanne Oxenstierna. "Russian Think Tanks and Soft Power". Ruotsin kokonaismaanpuolustuksen tutkimuslaitos, 2017.

Voltmer, Katrin. "Constructing Political Reality in Russia: Izvestiya — Between Old and New Journalistic Practices". *European Journal of Communication* 15, nro 4/2000, 469–500.

Väliverronen, Esa. *Ympäristöuhkan anatomia: tiede, mediat ja metsän sairaskertomus*. Tampere: Vastapaino, 1996.

Zasurski, Ivan. *Media and Power in Post-Soviet Russia*. London: Routledge, 2016.

III Muu kirjallisuus

Jeltsin, B. N. *Midnight Diaries*. 1st ed. New York: Public Affairs, 2000.

Kozyrev, A. V. *The firebird: the elusive fate of Russian democracy: a memoir*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press, 2019.

Primakov, E. M. *Russian Crossroads: Toward the New Millennium*. New Haven: Yale University Press, 2004.

Talbott, Strobe. *The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy*. New York, NY: Random House, 2003.

IV Muut lähteet

Factsheet. ” The Conventional Armed Forces in Europe (CFE) Treaty and the Adapted CFE Treaty at a Glance”, päivitetty elokuu 2017. [<https://www.armscontrol.org/factsheet/cfe>] vierailtu 10.2.2023.

Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation signed in Paris, France, 27.5.1997. [https://www.nato.int/cps/su/natohq/official_texts_25468.html] vierailtu 10.2.2023

Kozyrev, Andrei. ” Statement at the Acceptance of the Russian Partnership Programme, and the Broad, Enhanced NATO- Russia Dialogue and Cooperation beyond Pfp NATO Council”. Noordwijk, 31.5.1995. [<https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c950531b.html>] vierailtu 10.2.2023

McFaul, Michael. ” Russia’s Ominous Void”. The New York Times, 22.7.1997, osa A. [<https://www.nytimes.com/1997/07/22/opinion/russia-s-ominous-void.html>] vierailtu 2.2.2023.

” Memorandum on Domestic Prosecutions for Violations of International Human Rights and Humanitarian Law in Chechnya”. Human Rights Watch, 2001. [https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2021/07/200102eca_russia_chechnya.pdf] vierailtu 29.1.2023.

North Atlantic Treaty Organization. ” Study on NATO Enlargement”, 9.3.1995. [https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_24733.html] vierailtu 2.2.2023

Operaatio Bagration, toinen maailmansota. [<https://www.britannica.com/event/Operation-Bagration>] vierailtu 5.2.2023.

Presidentti Vladimir Putinin vuosittainen puhe Venäjän federaation liittoneuvostolle. 25.4.2005. [<http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>] vierailtu 6.2.2023.

Perlez, Jane. “Yeltsin 'Understands' Polish Bid for a Role in NATO” The New York Times 26.8.1993.

[<https://www.nytimes.com/1993/08/26/world/yeltsin-understands-polish-bid-for-a-role-in-nato.html>] vierailtu 10.2.2023.

Presidentti Vladimir Putinin puhe 24.2.2022.
[<http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>] vierailtu 10.2.2023.

RAND Corporation Issue Papers [https://www.rand.org/pubs/issue_papers.html] vierailtu 10.2.2023.

”Rossija i NATO - Tezisiy Soveta po vnesheij i oboronnoij politike o geostrategitseskij interesah Rossii.” Rossija v globalnoi politike 20, nro 3/1995.
[http://www.svop.ru/public/docs_1995_6_21_1351676108.pdf] vierailtu 10.2.2023.

Specter, Michael. ” Russia’s Purveyor of ’Truth’, Pravda, Dies After 84 Years”. The New York Times, 31.7.1996.
[<https://www.nytimes.com/1996/07/31/world/russia-s-purveyor-of-truth-pravda-dies-after-84-years.html>] vierailtu 3.2.2023.

”Turvallisuutta kumppanuusohjelmalla”. NATO Public Diplomacy Division, 2005.
[<https://www.nato.int/docu/sec-partnership/sec-partner-fin.pdf>] vierailtu 10.2.2023.

Venäjän federaation sotilaallisen doktriinin päämääräykset, Osnovnye položenija voennoi doktriny Rossijskoi Federatsii, 1993.
[<https://nuke.fas.org/guide/russia/doctrine/russia-mil-doc.html>] vierailtu 9.2.2023.

Venäjän federaation sotilaallinen doktriini. Voennaja doktrina Rossijskoi Federatsii, 2000.
[https://www.ng.ru/politics/2000-04-22/5_doktrina.html] vierailtu 9.2.2023.

Venäjän federaation ulkopolitiikan konseptio. Kontseptsija vnešnei politiki Rossijskoi Federatsii, 2000. [<https://docs.cntd.ru/document/901764263>] vierailtu 9.2.2023.

Venäjän kansallisen turvallisuuden konseptio. Kontseptsija natsionalnoi bezopasnosti Rossijskoi Federatsii, 1997. [<https://www.armscontrol.ru/start/rus/docs/snconold.htm>] vierailtu 9.2.2023.